

Лісна І. С.

**Становлення української
державності в Галиччині
(1918-1923 рр.)**

Тернопіль – 2001

ББК 67.2 (4Укр)

Л – 63

Лісна І.С. Становлення державності в Галичині (1918-1923 рр.).

Монографія. – Тернопіль, 2001. – 92 с.

На правах рукопису

Рекомендовано Радою Юридичного інституту Тернопільської

академії народного господарства

Протокол №6 від 31.01.2001р

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор **Кульчицький**

Володимир Семенович

доктор юридичних наук, професор **Потарикіна**

Лідія Луківна

ISBN 966-654-057-6

Тернопіль – 2001

АНОТАЦІЯ

На початку ХХ ст. територія сучасних західних областей України була перетворена на сировинний придаток Польщі. Політичний і економічний гніт доповнювався державною системою національного гноблення.

Проте широкі народні маси не мирилися з насильним загарбанням Західної України і перетворенням її в колонію Польщі. Боротьба за визволення, за відродження Української соборної держави закінчилась блискучою безкровною перемогою в наші – прийняттям 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет.

ВСТУП

Початок ХХ ст. був досить насиченим на території сучасних західних областей України. Будучи поділеною між кількома сусідніми державами, ця частина України була перетворена у сировинний придаток, ринок збуту іноземних товарів. У вирішенні їх долі часто втручалася міжнародна політика та міжнародні стосунки.

Особливо важким випробуванням піддавалася Галичина, вивченню якої і присвячена дане дослідження. Перебуваючи у складі Австро-Угорщини, вона була гноблена як в політичному, так і в соціально-економічному та національному розумінні.

Промисловість Галичини розвивалася дуже повільно. Сільське господарство теж було спрямоване на забезпечення дешевих продуктів метрополії. У національному питанні проводилась політика асиміляції українців.

Разом із розпадом Австро-Угорської імперії та утворенням Західно-Української Народної Республіки виникла необхідність в розбудові державно-правових інститутів. Ця діяльність часто супроводжувалась помилками і власне їх аналізус в роботі автор даної роботи, проводячи паралелі із сучасною Україною.

Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) та Галицька СРР залишили досить помітний слід в історії розвитку держави і права України. Однак, не зважаючи на це, ця тема в радянський період була майже повністю виключена із сфери наукового дослідження через ідеологічні та інші міркування.

Тому, переважно дослідженням Західноукраїнської Народної Республіки займалися в цей період вчені з числа української діаспори: зокрема В.Верига [1]¹⁾, М.Лозинський[2]²⁾, В.Кучабський [3]³⁾, М.Стахів [4]⁴⁾, М.Чубатий [5]⁵⁾, С.Ярославин [6]⁶⁾. Досліджували цей період і вітчизняні вчені В.С.Кульчицький [7]⁷⁾, Б.Й. Тищик [8]⁸⁾ та інші [9]⁹⁾, однак їм у цей період було важко зробити об'єктивні та неупереджені оцінки тим чи іншим історичним подіям та діяльності органів ЗУНР і Галицької СРР.

І тільки після проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 р. вони отримали змогу об'єктивно оцінити історичні події на території Західної України в 1918-1923 рр. Про це свідчать сучасні наукові розробки цих вчених [10]¹⁰⁾ та багатьох інших.

¹⁾ [1] Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка (1920 р.) . – Нью-Йорк - Торонто - Париж - Мельбурн., 1986.

²⁾ [2] Лозинський М. Галичина у рр. 1918-1920. – Відень., 1922.

³⁾ [3] Kuzchabskij W. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923. – Berlin., 1934.

⁴⁾ [4] Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 рр. – Скрантон., 1959-1960.

⁵⁾ [5] Чубатий М. Державний лад на західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921.

⁶⁾ [6] Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях в 1918-1923 рр. – Філадельфія., 1956.

⁷⁾ [7] Кульчицький В.С. Галицьке намісництво та його антинародна діяльність // Вісник Львівського університету. Серія юридична., 1975; Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка. – Львів., 1965.

⁸⁾ [8] Тищик Б.Й. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.) - Львів., 1970.

⁹⁾ [9] Карпенко О.Ю. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині у 1918 // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957; Литвин М.Р., Науменко К.С. Історія ЗУНР. - Львів., 1995; Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К., 1973; та інші.

¹⁰⁾ [10] Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів., 1996; Тищик Б.Й., Вівчаренко С.А. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918-1923 рр. - Коломия., 1993.

РОЗДІЛ І.

ЕКОНОМІЧНЕ І ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ГАЛИЧИНИ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРЩИНИ

1.1. Економічне становище

Економіка західноукраїнських земель після селянської реформи 1848 р., мала ще значні пережитки кріпосницьких відносин. Поміщики протягом наступних десятиріч залишалися головною економічною і політичною силою. Скасування феодалних повинностей селян не тільки не завдало їм матеріальної шкоди, а й надало певних вигод. Замість панщини, що відзначалася застосуванням насильства над селянами, вони дістали викупні платежі, щорічне одержання яких гарантувалося урядом.

У 50–60–ті роки ХІХ ст. в Західній Європі спостерігалось економічне пожвавлення, яке завершилося промисловою революцією – остаточним утвердженням фабрично–заводської організації і створенням відповідної їй розгалуженої інфраструктури. В рамках міжнародного поділу праці, що формувався і вимагав збільшення поставок сировини і продовольства з східноєвропейських країн індустріальному Заходу, відкрилися перспективи деякого прискорення модернізації економіки країн Центральної і Східної Європи. На початку 70–х років в основному завершився промисловий переворот в Австро–Угорській імперії. Складовою його частиною, яка мала особливо великий вплив на формування загальноімперського ринку і економічний розвиток усіх регіонів імперії, було створення в 50–70–ті роки мережі залізниць, які зв'язали західноукраїнські землі із Заходом. Будівництво залізниць велось тут не лише з економічних, а й з воєнно–стратегічних міркувань з врахуванням нових загарбницьких намірів Австро–Угорщини на сході та півдні Європи. У 1861 р. була відкрита залізнична колія, яка з'єднала Львів із столицею Австро–Угорщини Віднем, а через п'ять років залізничне сполучення зі Львовом і Заходом одержали Чернівці. У 70–90–ті роки галицькі залізниці через Броди, Підволочиськ, Гусятин, Чернівці були з'єднані з мережею залізниць українських земель в Росії, до кінця 80–х років одержано через Стрий залізничне сполучення з Угорщиною і Закарпаттям. Поступово вводилися в дію нові залізничні магістралі, а на початку ХХ ст. мережа залізниць вже мала сучасний вигляд, і далі розширення її практично припинилося. Усього на окупованих Австро–Угорщиною західноукраїнських землях було прокладено 3,859 тис. км. залізничної колії [11]¹¹). Цього було досить для забезпечення воєнно–стратегічних планів австро–угорських мілітаристів та експлуатації іноземним капіталом природних багатств краю. Залізничне будівництво, яке здійснювалось переважно іноземним капіталом в країнах Заходу, бурхливий розвиток важкої індустрії – металургії, вугільної промисловості, транспортного машинобудування – лише дещо сприяли розвитку в Галичині виробництва деяких видів промислової продукції, головним чином лісопилення і виробництва будівельних матеріалів. Натомість здешевіли транспортні засоби зробили західноукраїнські землі легко доступним джерелом сировини і ринком збуту для фабричної промисловості Австро–Угорщини і Західної Європи, привели до включення у всеавстрійський внутрішній ринок цих земель як колоніального придатку. Тепер економіка Галичини могла розвиватися лише тією мірою і в тих напрямках, які диктувала їй економіка західних провінцій Габсбурзької імперії. Галичина була приречена залишатися аграрно–сировинним придатком імперії, що дозволяло австрійському капіталу наживатися на експлуатації робочої сили і нещадному пограбуванні природних багатств цього краю. На це спрямовувалася внутрішня і зовнішня політика керівних кіл Австро–Угорщини, які міцно стояли на сторожі інтересів австрійського, угорського та іншого іноземного капіталу. Один з перших губернаторів Галичини граф П.Гесс відверто заявив, що вона разом з Буковиною може бути тільки постачальником хліба для західної частини Австрії [12]¹²).

¹¹) [11] Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К., 1988. – С. 183.

¹²) [12] Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів., 1996.– С. 134.

З даних, які належать до 1900–1907 років видно, що кожен 968 чоловік з тисячі українського населення працювали в сільському господарстві, 20 чоловік в промисловості, 12 – в торгівлі. Якщо німецького населення в промисловості і торгівлі було зайнято 51,1%, а в сільському господарстві лише 33,5%, то українського населення 93,2% було зайнято в сільському господарстві і лише 4,2% – в промисловості і торгівлі [13]¹³).

Тримаючи галицькі землі на становищі аграрно–сировинного придатку промислових провінцій імперії, австрійські правлячі кола всіма засобами гальмували тут розвиток промисловості, зокрема машинобудівної, спрямовували розвиток краю так, щоб він завжди був на прив'язі в метрополії. В промисловості було зайнято близько 2% населення, тобто понад 150 тис. осіб [14]¹⁴). Загальна кількість робітників Львова наприкінці XIX ст. досягла 30–35 тис. чоловік [15]¹⁵). Серед 12 підприємств, на яких працювало по 50–100 робітників, було чотири друкарні, два цегельно–керамічних підприємства, завод металоконструкцій, столярна майстерня, взуттєва і кондитерська фабрики, фабрика паперових виробів та паровий млин. Проте не всі підприємства, які мали понад 20 робітників, можна назвати фабриками, часто вони нагадували ремісничі майстерні [16]¹⁶).

Будучи ринком збуту для виробів західноавстрійської промисловості, західноукраїнські землі були одночасно джерелом цінної промислової і сільськогосподарської сировини. Вже наприкінці 60–х років XIX ст. західноавстрійські капіталісти вивозили щорічно з Галичини 8 тисяч тонн сирого спирту, 7 тисяч тонн будівельного дерева, близько 8 тисяч тонн солі, 4–6 тисяч тонн нафтових продуктів, десятки тисяч тонн зерна, худоби та інших продуктів сільського господарства, понад 600 тонн сирих шкір, близько 4566 тонн лляного і конопляного волокна, 2500 тонн овечої вовни, 1800 тонн ганчірок і тисячі тонн іншої цінної промислової сировини.

Майже уся ця сировина через деякий час поверталася знову в Галичину, але вже у вигляді готових виробів – тканини, одягу, шкіри, взуття, паперу, меблів та інших предметів широкого вжитку.

В наступні десятиліття, як зазначає Г.І.Ковальчак, колоніальний напрям розвитку її економіки дедалі більше поглиблювався і Галичина надовго залишалася злидненным аграрним краєм, із слабо розвинутою промисловістю, яка до того ж займалася переважно первинною обробкою сировини і виробництвом напівфабрикатів, необхідних для фабрик і заводів західних метрополій [17]¹⁷).

Аналізуючи стан промисловості в Галичині, дослідники справедливо відзначали, що галицька промисловість не могла розвиватися без шкоди для промисловості чехів і австрійців.

Промисловість Австрії, починаючи з 1850 року, була організована за принципом торгово–промислових палат, діяльність яких регулювалась законом 1868 року, з деякими змінами, внесеними в 1901 році. З 29 австрійських торгово–промислових палат три знаходились в Галичині /Броди, Краків, Львів/. Кожна палата складалася з двох секцій – торгової і промислової, які на підлеглий їм території об'єднували від найдрібніших до найбільших всі торгові і промислові підприємства [18]¹⁸).

У тісному контакті з торгово–промисловими палатами в Галичині перебував створений в 1903 році у Львові Центральний союз галицької фабричної промисловості. Це була добровільна організація, в коло завдань якої входило представництво інтересів великих заводів і фабри-

¹³) [13] Трайнин И.П. Национальные противоречия в Австро–Венгрии и ее распад. – М.Л., 1947. – С. 131–132.

¹⁴) [14] Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів., 1996. – С. 134.

¹⁵) [15] Історія Львова. – К., 1984. – С. 113.

¹⁶) [16] Історія Львова. – К., 1984. – С. 113.

¹⁷) [17] Ковальчак Г.І. Розвиток капіталістичної промисловості Східної Галичини в перші десятиріччя після скасування кріпосного права // 3 історії західноукраїнських земель. – Вип. 2. – 1957. – С. 123.

¹⁸) [18] Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині /в другій половині XIX – на початку XX ст. / – Львів., 1966. – С. 5.

кантів перед центральними і крайовими властями в справах постачання сировиною і устаткуванням, будівництва залізничних шляхів, митної політики і т.п.

Крім Центрального союзу, в 1904 році була заснована, ще Ліга промислової допомоги, яка повинна була вести пропаганду за збут крайових товарів і сприяти розвиткові промисловості в Галичині. Тим не менш галицькі поміщики, виходячи з своїх інтересів, не бажали розвитку промисловості. Так, коли запитали польського магната, графа А.Потоцького, чому він не організовує на своїх маєтках, багатих покладами кам'яного вугілля, добування його, пояснив: – “Не хочу збільшувати пролетаріату в Галичині” [19]¹⁹). Побоюючись зростання революційного пролетаріату, Потоцький, як і всі інші магнати, вважав за краще одержувати прибутки з своїх обширних земель шляхом експлуатації селян.

Домінуюче положення в промисловості Галичини займали кустарні промисли. В 1910 році було 24 підприємства, на яких сумарно працювали 1737 робітників [20]²⁰). З загальної кількості промислових підприємств 96,5% були зовсім дрібними, 3% були середніми і лише 0,5% були відносно великими [20]²¹).

Колоніальна політика Австро-Угорської монархії в розвитку промисловості Галичини особливо яскраво виявилася в основній її галузі – нафтодобувній промисловості. Переробка її була зосереджена здебільшого в центральних районах Австро-Угорщини [21]²²), що позбавляло край можливості мати на місці нафтопереробну промисловість. Це було характерно і для інших галузей промисловості Галичини, зокрема, гірничої, лісової, шкіряної та ін. Із загальної кількості видобутої в Галичині нафти в 1905 році лише 33,7%, а в наступному – 25,8% переробляли на місці [22]²³).

Наприкінці XIX ст. у нафтодобувну промисловість Галичини посилювався приплив західноєвропейських капіталів, які спрямовано на розширення експлуатації дрогобицько-бориславських нафтових джерел. 86% галицької нафтової промисловості перебувало під контролем іноземного капіталу. З 56 акціонерних товариств по добуванню, транспортуванню і реалізації галицької нафти в 1910 році лише 16 знаходились в Галичині і вважалися “крайовими”. Решта були розташовані за кордоном.

Галицькому капіталу, який, до речі, був підпорядкований іноземному, напередодні першої світової війни належало 60 млн. корон, тобто 14% вкладень. Перше місце за розмірами – 140 млн. корон (31,8%) – у галицькій нафтовій промисловості займав західноавстрійський (в основному віденський) капітал, друге – англійський – 95 млн. корон (21,6%), третє – французький – 68 млн. корон (15,5%), четверте – німецький – 55 млн. корон (12,5%). Бельгійські капіталовкладення в галицькій нафтовій промисловості становили 9 млн. корон (2%), американські, за неповними даними – 8 млн. корон (1,8%) [23]²⁴).

Бурхлива активність іноземного капіталу в нафтодобувній промисловості Прикарпаття була викликана, унікальними можливостями одержання великих прибутків, які він забезпечував собі і яких він ніколи не зміг би одержати в інших регіонах Європи. Деякі акціонерні компанії виплачували своїм акціонерам дивіденти в розмірі 25–27% [24]²⁵), що досягалося в основному в результаті хижацьких методів експлуатації нафтових родовищ.

Розроблялися лише верхні поклади нафти, не проводилося капіталовкладень для забезпечення раціонального використання родовищ, що призвело до скорочення з 1910 р. видобутку нафти.

¹⁹) [19] Довгаль І.М. Вплив російської революції 1905 р. на розвиток революційного руху в Галичині. – К., 1952. – С. 10.

²⁰) [20] Podręcznik statystyki Galicji. – T.IX. – Cz.II. – Lwów., 1913. – S. 217.

²¹) [20] Podręcznik statystyki Galicji. – T.IX. – Cz.II. – Lwów., 1913. – S. 217.

²²) [21] Sarysz-Zaleski W. Dzieje przemysłu w byłej Galicji (1804–1929). – Kraków., 1930. – S.156.

²³) [22] Prawnik. – Kraków., 1913. – S. 300.

²⁴) [23] Feldstein H. Vermögens und Zahlungsbilanz Galiziens. – Leipzig–Wien., 1917. – S. 36.

²⁵) [24] Rymar L. Galicyjski przemysł naftowy. – Kraków., 1915. – S. 118.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. поряд з іноземними монополістичними об'єднаннями в Галичині виник ряд українських товариств і об'єднань торгово–промислового характеру. В 1883 році у Львові був заснований перший на західноукраїнських землях споживчий кооператив “Народна торгівля”, в 1895 році у Львові з метою зберігати заощадження і надавати позички українському населенню створено кооперативний банк з обмеженою поручкою “Дністер”, у 1898 році в м. Олеську /тепер Буського району Львівської обл./ організовано крайове хліборобне товариство “Сільський господар”; у 1899 р. в Перемишлі для постачання споживчих і галантерейних товарів, сільськогосподарських знарядь, тощо, засновано “Крайовий Кредитовий Союз /Центросоюз/; у 1904 році у Львові для встановленої законом періодичної перевірки діяльності об'єднаних кооперативів усіх видів на території Галичини був створений “Крайовий Ревізійний Союз”; у 1907 році заснований в Стрию Союз молочарських спілок пізніше перетворений у “Крайовий молочарний Союз /Маслосоюз/”; у 1911 році засновано “Крайовий Союз для хову і плекання худоби”, який зі своїх прибутків давав гроші на потреби “Сільського господаря” [25]²⁶). Згодом виникли українські нафтові компанії “УНАС” – у Львові, “Підойма” – в Дрогобичі [26]²⁷). Всі ці економічні установи розгортали свою діяльність по всьому краю і допомагали селянству та міщанству. Одночасно заснування позичкових кас, кооперацій, сільськогосподарських товариств, створювало певні можливості визволитись від залежності чужих фінансових і сільськогосподарських інституцій [27]²⁸). У Галичині найбільш розвинутою галуззю промисловості було гуральництво, яке досягло значних розмірів. Лише у Львівському циркулі /одиниця адміністративного територіального поділу – І.Л./ в 1858 році було 386 гуралень, а напередодні першої світової війни 58,07% всіх гуралень Австро–Угорщини було зосереджено в Галичині [28]²⁹). Це пояснюється тим, що галицькі поміщики користувалися так званим правом пропінатії, тобто монопольним правом виробництва і збуту горілки та пива і були звільнені від сплати податків та акцизних зборів з виробництва і збуту горілки та пива.

Внаслідок цього гуральництво було джерелом прибутків галицьких поміщиків. Ці прибутки рік у рік зростали.

“Більша власність під час перевероту 1848 року, – писав І.Франко, – зуміла, врятувати для себе ще значні останки чисто панщизняних привілеїв, із яких найважливіше, а для цілого дальшого розвитку наших сільських відносин просто фатальне було право пропінатії” [29]³⁰).

За підрахунками галицького економіста-статиста В.Навроцького, у 1874 році в Галичині було 23269 шинків, тобто один шинок припадав на 233 чоловіки, а на одного чоловіка – 26 літрів випитої горілки на рік [30]³¹). Про те, як поміщики спожували галицьке трудове населення, свідчать офіційні дані³²). Процент засуджених за пияцтво, наприклад, в 1905 році становив тут 94,7% всіх таких вироків в Австрії [31]³³). Дещо більші зрушення відбулися в цукровій промисловості. На початку 90–років став до ладу другий на західноукраїнських землях цукровий завод у Жучці поблизу Чернівців, а напередодні першої світової війни ще два заводи – “Хрещатик” на Буковині і Ходорівський у Галичині. На останньому працювало в перший сезон /1913 – 1914 рр./ близько 1 тис. робітників, у тому числі 800 виписаних з Чехії [32]³⁴). Колоніальне становище західноукраїнських земель в складі Австро–Угорщини позначилося і на

²⁶) [25] Крип'якевич І.П. Історія України. Львів., 1990. – С.291, С.386–387.

²⁷) [26] Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. – К., 1960. – С.50.

²⁸) [27] Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – Львів., 1990. – С. 515.

²⁹) [28] Mitteilungen des kk. Finanzministeriums. XX Jahrgang II Heft. – Wien., 1914. – S. 476.

³⁰) [29] Франко І.–Твори.– Т.19.– К.,– 1956.–С.280.

³¹) [30] Навроцький В. П'янство і пропінатія в Галичині. //Громада. – №5. – Женева., 1882. – С. 50.

³²) Для Галичини і Буковини в 1877 році був виданий спеціальний закон про боротьбу з пияцтвом.

³³) [31] Podręcznik statystyki Galicji. – Т. – IX. – Cz. II. – Lwów/, 1913. – S. 350.

³⁴) [32] ЛОДА. – Ф. 47. – Оп.2. – Спр. 167. – Арк. 13.

заробітній платі робітників. У Галичині та й в інших неавстрійських коронних краях вона була найнижча, порівняно з оплатою праці в інших австрійських провінціях. За однакову працю робітник Львова одержував значно менше, ніж робітник Відня.

Так, денний заробіток робітників харчової промисловості у Відні в 1911 році дорівнював 4,01 корони, в Празі – 3,69, в Трієсті – 2,96, а у Львові – всього 1,96 корони [33]³⁵). Поряд з цим ціни на промислову продукцію в Галичині були значно вищі, ніж в інших частинах Австро-Угорщини. Так, у 1912 році центнер видобутого бурого вугілля коштував у австрійському місті Бруксі 49 крейцарів а в Станіславі /тепер Івано-Франківськ/ – 1 крону 42 крейцери [34]³⁶). Тому трудящі Галичини неодноразово домагалися зрівняння цін в масштабах всієї держави. Так, у вересні 1907 р. у Львові відбулося загальноміське віче, учасники якого вимагали зниження цін на товари першої потреби, скасування податку на м'ясо та дешевого перевозу худоби залізницею [35]³⁷).

Жебрацьке життя галицьких робітників погіршувалось з кожним роком у зв'язку з зростанням цін на продукти харчування. Якщо в 1900 році за 1 кг житнього хліба потрібно платити 19,5 крейцерів, в 1910 році – 29 крейцерів, то в 1914 році – 33 крейцерів за 1 кг волового м'яса відповідно : 1,51 та 1,57 корони, масло за той же період подорожчало майже вдвоє [36]³⁸).

У Галичині існував і найдовший робочий день, який коливався від 10 до 12 годин, а нерідко доходив до 14–16 годин на добу [37]³⁹). Львівські пекарні працювали навіть по 23 години без перерви [38]⁴⁰). Жорстоко експлуатувалася жіноча і дитяча праця.

Про охорону праці і техніку безпеки зовсім не дбали. Правда, в 1883 році був виданий закон про промислову інспекцію, згідно з яким на промислових підприємствах було запроваджено фабричну інспекцію для нагляду за умовами праці [39]⁴¹). Ця інспекція набрала явно виражених поліцейських функцій, тому не дивно, що вона не змогла охопити ефективним контролем навіть найбільші підприємства. Дрібні підприємства, зокрема всі кустарні і ремісничі фактично були поза полем її діяльності. Так, лише за один 1900 рік було офіційно зареєстровано 409 нещасних випадків на підприємствах Галичини, з них 17 смертельних [40]⁴²). Не змінилося становище і в наступні роки. Тільки за три роки /1902 – 1904/ сталося 8462 нещасні випадки на підприємствах, з яких 477 закінчились смертю, що становило близько 6% від загальної кількості нещасних випадків [41]⁴³).

Не поліпшилось становище і в наступні роки. Досить сказати, що в 1908–1911 рр. на підприємствах сталося 638 нещасних випадків, які закінчилися смертю [42]⁴⁴).

Винятково тяжкими були побутові умови робітників. Вони жили, як правило, на околицях міст, в темних і вогких підвальних приміщеннях, нерідко – в нашвидку збудованих брудних бараках, на складах і в майстернях. Робітничі приміщення тих часів яскраво описав німецький інженер Й.Мукк: “ У невеликій кімнаті лежало 20 чоловік, які спали по черзі: одні –

³⁵) [33] Пристер Е. Краткая история Австрии. – М., 1952. – С. 452.

³⁶) [34] Diamand H. Położenie gospodareze Galicji przed wojną. - Lipsk, 1915. - S. 96.

³⁷) [35] ЛЮДА. – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 2934. – Арк. 76–77.

³⁸) [36] Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. – К., 1960. – С. 56.

³⁹) [37] Szczepański A. Stan wytwórczości przemysłowej i górniczej Galicji w roku 1910. – Lwów., 1912. – S. 125.

⁴⁰) [38] Осечинський В.К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в період імперіалізму. – Львів., 1954. – С. 28.

⁴¹) [39] Nusbaum-Hilarowicz T. Zarys autriackiego prawa administracyjnego. – Lwów. – 1912. – S. 74.

⁴²) [40] Галичанин. – 1901., 25 липня.

⁴³) [41] Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. – К., 1960. – С. 56.

⁴⁴) [42] Podręcznik Statystyki Galicji. – Lwów., 1912. – T. IX. – Cz. 1. – S. 242.

вдень, інші – вночі. Приміщення ніколи не провітрювалось. Там жили жінки і діти, які були свідками різних жахливих сцен” [43]⁴⁵).

Багато робітників хворіли на туберкульоз, ревматизм та інші хвороби. На дуже низькому рівні була охорона здоров'я. В брошурі І.Лейхнера “Нафта і газ, Образок з галицької промисловості” /опублікована у Відні в 1898 р. німецькою мовою читаємо: “після шостої години вечора ви бачите, як у Бориславі по заболочених вулицях бродять мерці. Люди всі жовті як глина, зустрічають один одного без слова, як приголомшені. Вони не йдуть додому, бо в них немає хати. Вони не бояться сирі й холодної погоди, бо вони провели весь день у вогкості та на холоді. В них немає одягу, який варто шанувати, бо на обдерте, сіро-жовте лахміття вже давно чекає лахмітник... Злидні та нужда батьків відбиваються на кволі тілі дитини. Вона не знає батьківського дому, в якому мала б хоч би найскромніше піклування. Вона, разом з матір'ю, мусить збагнути долю пролетаря.

Цим становищем начебто не можна ні оволодіти, ні знайти з нього вихід. Закон знають робітники тільки з боку покарання і страху...” [44]⁴⁶).

Австрійський уряд під натиском дедалі сильнішого робітничого руху видав закони про фабричну інспекцію, про запобігання нещасним випадкам, робочий день, промислові суди [45]⁴⁷). Панівні верстви були проти цих законів, оскільки вважали їх засобом піднесення робітничого руху.

Отже, робітники Галичини, створюючи своєю працею матеріальні блага, самі були їх позбавлені. Австрійські, американські, англійські капіталісти, як справедливо відзначала тогочасна ліберальна преса, поводитися з галицькими робітниками як з рабами.

Австрія належала до числа тих країн, в яких навіть на початку ХХ ст. не було усунено негативних залишків середньовіччя. Серед них – абсолютизм /необмежена, самодержавна влада/, феодалізм /землеволодіння і привілеї кріпосників-поміщиків/ і придушення прав різних народів та національностей. Хоч кріпосне право в Галичині формально було скасовано ще в 1848 р., однак протягом тривалого часу залишки кріпосницької системи накладали свій відбиток на економічну ситуацію села. Збереження в руках поміщиків великої кількості землі, при гострому малоземеллі селян, дало поміщикам можливість зберегти протягом більше як півстоліття після селянської реформи напівкріпосницькі відносини. Звільнені від залежності в 1848 р., галицькі селяни за величезний викуп одержали рівно стільки землі, скільки необхідно було, щоб гарантувати правильне надходження платежів і податків. Оскільки всі луки і вигони відійшли до поміщиків, селяни були позбавлені можливості вести яке-небудь раціональне господарство. Тягар податків кидав їх в обійми лихваря, і скоро весь дохід зі своєї жалюгідної ділянки почали вони ділити між поміщиком і казною. Їм самим і їх дітям не залишалося нічого, щоб як-небудь прохарчуватися, тому доводилось вдаватися до продажу своєї робочої сили. На початку ХХ ст. економіка галицького села характеризувалася наявністю, з одного боку, великого залишку кріпосництва, а з другого – розвитком капіталізму в сільському господарстві, який обумовлював різку соціальну диференціацію селянства. Вся земельна площа Галичини, за даними 1912 року, складалася з 5 530 332 га землі. З цієї кількості частка поміщицької власності, так званого табулярного землеволодіння складала 500 тис. га, що становило 37,8% всієї землі в Галичині [46]⁴⁸). Власниками поміщицьких маєтків, як правило, були поляки. Близько 40% землі Галичини належало великим поміщикам, які мали понад 2 089 853 га, 18,3% – маєткам, що налічували від 500 до 2 тис. га і лише 12,1% землі належало володільцям, що мали до 500 га [47]⁴⁹). Так два графи Потоцькі мали 60 тис. га, граф Дзідушицький близь-

⁴⁵) [43] Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.). – Львів, 1966. – С. 9.

⁴⁶) [44] Хрестоматія з історії Української РСР. – К., 1961. – Т. 2. – С. 249–251.

⁴⁷) [45] Łobaczewski W. Wykład austriackiego prawa przemysłowego w zarysie. - Lwów., 1911. - S. 12-15.

⁴⁸) [46] Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Т. – ХХІV. – Z. II. – Lwów., 1916. – S. 14.

⁴⁹) [47] Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.). – Львів, 1966. – С. 10.

ко 20 тис., князь Сапега – понад 15 тис. [48]⁵⁰). Тут доречно теж згадати, що земельні маєтки імператора Франца-Йосифа, розкинені по всіх австрійських коронних краях, обчислювалися в 119 037 га. В його імператорських маєтках працювали 2 цукрові заводи, 111 гуралень, багато цегельних заводів і млинів [49]⁵¹).

Великим землевласником у Галичині була церква. Площа земельних володінь Львівської греко-католицької митрополії становила 36,1 тис. га.

Непосильні податки остаточно розорювали селян. Для того, щоб сплатити державі податок, селянин віддавав майже все, що в нього було в господарстві, а сам і його сім'я були змушені голодувати. “Дивні справи творяться на наших очах, – писав один з публіцистів того часу. – Нашими яечками харчуються англійці, м'ясом з нашої худоби живуть німці і Відень, наші телята і свині ідуть в чужі країни на споживання. Тільки край наш і народ наш, який виростив усе це, самий бідний і голодний. Наші селяни вироджуються і слабнуть тілесно, щороку вмираючи великими партіями” [50]⁵²).

Селянське господарство Галичини за своїм характером було переважно малоземельним, внаслідок чого понад 42% всіх селянських господарств були нерентабельними і не мали спромоги прохарчувати своїх володільців [51]⁵³). Тому чимало селян мусіли йти в найми. Поряд з цим у західноукраїнському селі велике місце займали відробітки та інші пережитки кріпосництва. До того ж нерідко доходило до розпродажу селянських, переважно, малоземельних господарств з молотка. Так, протягом 1910–1912 рр. на території Львівського вищого крайового суду з публічних торгів було продано 9303 селянських господарств з 1996 сіл, тобто 51,73% всіх сіл Східної Галичини [52]⁵⁴).

Понад 90% всіх випадків продажу землі, за рішенням суду припадало на малоземельне селянство, яке було доведено австро-угорськими властями і поміщиками до нужденного життя. Заробіток сільськогосподарських робітників у поміщицьких маєтках був найнижчий, порівняно з іншими австрійськими землями. За 19-годинний робочий день поміщики Бережанського і Підгаєцького повітів платили по 30 крейцерів, а жінкам – по 20–25, дорослим дівчатам по 15–20, підліткам – 6–15 крейцерів /на своїх харчах/, тоді як кілограм хліба коштував 12–13 крейцерів. Натурою сільськогосподарські робітники одержували під час жнив 11-й або 12-й сніп [53]⁵⁵). До того ж відбувалося систематичне дроблення селянських господарств. Так, у 1819 р. в Галичині було 511 372 селянських господарств і кожне з них мало в середньому 14 моргів землі⁵⁶). Сорок років пізніше, в 1859 р., кількість господарств збільшилася до 788 234, але одночасно середній розмір кожного з них зменшився до 9 моргів землі. У 1883 р. загальна кількість селянських господарств збільшилася вдвоє і становила 1408 тис., але водночас середній розмір кожного з них зменшився майже вдвоє і становив 5 моргів землі [54]⁵⁷). Основна маса трудового селянства, що мала в господарстві до 5 га землі, становила 79,9% всіх господарств і володіла лише 27,14% всієї землі. Незначна група середняцьких господарств, що становила 14,66% від усіх володіла 16,73% всієї землі [55]⁵⁸), чим наочно підтверджується положення про витіснення середняка в умовах розвитку капіталістичних відносин в сільському господарстві.

⁵⁰) [48] Історія Української РСР. – У двох томах. – Т. 1. – К., 1967. – С. 483.

⁵¹) [49] Земля і воля. – 1909., 7 лютого.

⁵²) [50] Вільна Україна. – 1952., 3 червня.

⁵³) [51] Bujak F. Galicja. – Т.І. – Lwów-Warszawa., 1908. – S. 248.

⁵⁴) [52] Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Т. XXV. – Z.I. – Lwów., 1914. – S. 28.

⁵⁵) [53] Козланюк П. Оновлена земля. – Львів., 1953. – С. 25.

⁵⁶) Морг = 0,57 га.

⁵⁷) [54] Народ. – 1880., № 4. – С. 34.

⁵⁸) [55] Свежинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. – Львів., 1966. – С. 39.

У розпорядженні трудового селянства, що обробляло свої селянські землі особистою працею, знаходилось лише 43,87% всієї землі. Решта 56,13% належали заможному селянству і церкві. Так, на Жовківщині найбагатшим селянином вважали Т.Ясеневича, який мав близько 200 моргів землі орної, ліс. Його двір за багатством не уступав поміщицьким. Д.Мочерняк з Ворохти мав 600 моргів полонини. У селі Жабе /тепер Верховина/ Косівського повіту М.Рипчак мав 40 дійних корів, 400 дійних овець, 20 коней, 200 кіз, 40–50 свиней. У нього працювало 12 наймитів і 12 наймичок. Я.Головці в селі Стронятині Львівського повіту належало 90 моргів землі, не рахуючи парового млина, крупорушки і підприємства з виробництва олії [56]⁵⁹).

Концентрацію землі в своїх руках заможні селяни проводили за рахунок бідного селянства, що розорялось, а також шляхом скуповування землі в поміщиків. До послуг заможних селян було організовано в 1884 р. Іпотечне відділення крайового банку, що надавало останньому значні кредити для покупки землі. Тяжким тягарем для селянина були також різні державні податки. Нерідко селяни не мали можливості їх сплачувати і податкові агенти забирали в них хатні речі. З приводу цього часто доходило до суперечок. І селян притягали до судової відповідальності за образу службових осіб.

Поряд з малоземеллям селянське господарство в Галичині значною мірою руйнувалося і від череззможжя, яке остаточно підірвало його виробничі сили. На селянське господарство в середньому, припадало 18 окремих ділянок. Були випадки, коли селянське господарство, що мало 12 моргів землі, складалося з 61 ділянки [57]⁶⁰).

Череззможжя не давало ніякої можливості поліпшити організацію виробництва в селянському господарстві, запровадити правильну сівозміну і використати навіть найпримітивніші сільськогосподарські машини. Внаслідок цього селянські господарства збирали дуже низькі врожаї [58]⁶¹).

Тяжке економічне становище трудящих Галичини, обумовлене селянським малоземеллям і відсутністю розвинутої промисловості, привело до появи надлишку робочих рук і викликало масову еміграцію з Галичини.

Галицькі українці масами направлялися до Америки, особливо до Бразилії і Канади. Щороку десятки тисяч безземельних селян, рятуючись від голодної смерті, відправлялися на сезонні роботи в інші країни, головним чином до Німеччини. Еміграція мала постійний характер і з року в рік зростала. За десятиріччя з 1901 по 1911 рік з Австрії емігрувало 1 110 969 чоловік, у тому числі 68% слов'ян [59]⁶²). З січня по грудень одного з років лише до США емігрувало з Австро–Угорщини 258 737 чоловік проти 170 191 чоловіка в попередньому році [59]⁶³), а з Галичини з 1880 по 1910 р. емігрувало 399 тис. чол., а тільки в 1913 р. до Америки 110 тис. чол. [60]⁶⁴).

Усього до першої світової війни із західноукраїнських земель виїхало і поселилося за океаном близько 1 млн. чоловік [61]⁶⁵).

Вербуванням емігрантів займалися агенти–спекулянти спеціально створеної організації, які на цій торгівлі живим товаром наживали величезні прибутки. Великі суми на перевезенні західноукраїнських емігрантів із портів Фіуме і Гамбурга за океан заробили австро–угорські і німецькі пароплавні компанії.

Отже, галицьке трудове селянство, придушене напівкріпосницькою системою експлуатації, терпіло за часів австрійського панування безпросвітні злидні, а все сільське господарство

⁵⁹) [56] Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. – Львів., 1964. – С. 77.

⁶⁰) [57] Ludkiewicz. Z. Kwestja rolna w Galicji. – Kraków., 1910. – S. 47.

⁶¹) [58] Statistische Jahrbuch des k.k. Ackerbauministeriums für das Jahr 1907. I Helf. - Wien., 1908. - S. 160-172.

⁶²) [59] Statistische Monatsschrift. XVII Jahrgang. – Brunn., 1913. – S. 74.

⁶³) [59] Statistische Monatsschrift. XVII Jahrgang. – Brunn., 1913. – S. 74.

⁶⁴) [60] Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр., Коломия., 1993. – С. 7.

⁶⁵) [61] Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К., 1988. – С. 158.

внаслідок господарювання великих землевласників не тільки залишалось відсталим, але й деградувало. У сільському господарстві і в промисловості: відбувався дальший процес концентрації землі, техніки, капіталів – на одному полюсі та зростало розчарування і пролетаризація селянства – на другому. Не зважаючи на катастрофічне становище трудящих мас Галичини під гнітом Австро–Угорщини, вони не втратили віри в своє визволення, продовжували справедливую боротьбу проти своїх гнобителів за покращення свого життя. Згідно з офіційними даними, тільки з 1900 по 1903 рр. відбулося 97 страйків робітників, в яких взяло участь 22 тис. чоловік! Влітку 1902 р. прокотилася хвиля виступів селян і сільськогосподарських робітників, в яких взяло участь близько 200 тис. чол. Селяни вимагали ліквідувати залишки кріпосництва, скорочення податків, поділу поміщицьких земель. В 1905–1906 рр. з 51 повіту Східної Галичини 30 було охоплено масовими виступами і страйками [62]⁶⁶).

1.2. Система та колоніальний режим управління

У середині XIX ст. уряд Австрійської абсолютної монархії провів ряд конституційних експериментів, які проводилися згори і готувалися без будь-якої участі народу. Револуція 1848 р. і слідом за нею поразка у війні з Францією і П'ємонт в 1859 р. та невдала війна з Прусією 1866 р. довели неспроможність подальшого безконтрольного панування австрійців у багатонаціональній Габсбурзькій монархії. Внаслідок угоди між австрійським урядом і угорськими магнатами абсолютна австрійська імперія в 1867 р. перетворилася в дуалістичну конституційну Австро–Угорську імперію. Вона поділялася на дві частини: Угорщину з Закарпаттям, Трансільванією і Хорвато–Словенією, які об'єднувалися під назвою Транслейтанії, і Австрію з Буковиною, Галичиною, Герцем, Далмацією, Істрією, Крайною, Моравією, Сілезією, Трієстом і Чехією. Ця частина була названа Ціслейтанією⁶⁷). Назва нової дуалістичної держави не відбила, однак, дійсного національного складу держави. Жодна з панівних націй – ні австрійські німці в Австрії, ні мадяри в Угорщині – не становила більшості в своїй країні. Австрійці в Ціслейтанії становили всього 35,78%, а мадяри в Транслейтанії – 45% населення [63]⁶⁸). З загальної кількості понад 50 млн. жителів монархії біля 30 млн. становили слов'яни.

І.П. Трайнін писав, що німецький “Drang nach Osten” став ще запеклішим і жорстокішим після угоди з Угорщиною в 1867 р., Австрія дробила єдність слов'ян, не давала їм можливості об'єднатися. Суть угоди в значній мірі в тому і полягала, щоб пом'якшити австро–угорські суперечності за рахунок сумісного пригнічення інших народів, зокрема слов'янських [64]⁶⁹). Окуповані Австро–Угорщиною західноукраїнські землі не було об'єднано в один край, вони залишалися розділеними на окремі адміністративно–територіальні одиниці разом з польськими, румунськими і угорськими національними землями. Так австро–угорським загарбникам і їхнім союзникам–полякам, румунам та угорцям – легше було експлуатувати західних українців, придушувати їх наростаючий національно–визвольний рух, прагнення до возз'єднання з Наддніпрянською Україною. Стара австрійська держава в другій половині XIX ст. перейшла від бюрократично–абсолютистської системи до нової конституційної системи з великими пережитками абсолютизму, що особливо різко відбилось на національних взаємовідносинах. Особа австрійського імператора /він був одночасно і угорським королем/ проголошувалась священною, недоторканою. Образа його особи і гідності вважалася образою маєстату і тягла за собою суворі кримінальні покарання. Весь державний апарат однієї частини монархії діяв незалежно від органів управління іншої частини монархії, за винятком трьох спільних міністерств: військового, закордонних справ і фінансів [65]⁷⁰). Спільне військово-міністерство ві-

⁶⁶) [62] Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923рр. – Коломия.,1993.– С.10.

⁶⁷) Назви ці виникли в зв'язку з тим, що монархія Габсбургів рікою Лейтою ділилася на 2 частини.

⁶⁸) [63] Buszko J. Austro–Węgr w latach 1870–1914. – Warszawa., 1957. – S. 5.

⁶⁹) [64] Трайнін І.П. Национальные противоречия в Австро–Венгрии и ее распад. – М.Л., 1947. – С. 107.

⁷⁰) [65] Кульчицкий В.С. Политический аппарат колониального управления Восточной Галицией (вторая половина XIX – начало XX вв.). – К., 1970. – С. 16.

дало лише загальним управлінням в Австрії і Угорщині. Територіальні армії в Австрії /ландвер/ і в Угорщині /гонвед/ знаходились під управлінням відповідних міністерств крайової оборони. Приблизно так само було організоване і спільне міністерство фінансів. Фінансове господарство складалося з австрійського бюджету, угорського бюджету і спільного бюджету Австро–Угорщини. Державні видатки були поділені між Австрією і Угорщиною у співвідношенні 70:30, на кожні 10 років об'єднана комісія з правами дорадчого органу повинна була визначити розподіл видатків, що вимагало затвердження обох парламентів. В останньому десятиріччі існування Австро–Угорщини /1907–1917 рр./ частка участі в спільних видатках була визначена таким чином: Австрія – 63,6% і Угорщина 36,4% [66]⁷¹). Для обговорення загальнодержавних справ була створена окрема представницька установа – так звані Делегації з 60 представників від австрійського і 60 – від угорського парламентів /по 20 від верхніх і по 40 від нижніх палат/, причому окремі коронні краї мали визначену кількість представників у Делегаціях: Чехія – 10, Галичина – 7, Буковина – 1, інші краї – від 1 до 4 представників [67]⁷²). У національному відношенні в 1917 році у делегаціях від нижньої палати австрійського парламенту було 16 німців, 9 чехів, 7 поляків, 3 італійці, 2 хорвати, 1 українець, 1 словенець, 1 румун і ін. [68]⁷³). Делегаціям кожної країни надавалося право заслуховувати повідомлення уряду у загальнодержавних справах і приймати по них рішення. Делегації засідали окремо і скликалися щорічно імператором по черзі у Відні і Будапешті. У випадку, коли делегації не приходили до згоди, кожна з них мала право запропонувати скликання спільного засідання, на якому спірні питання вже більше не обговорювалися, а відразу ставилися на голосування і вирішувалися простою більшістю голосів. Перед делегаціями несли відповідальність /аж до надання останнім права порушити проти них кримінальне переслідування/, міністри по спільних справах Австро–Угорщини. На першій сесії Делегацій в січні 1868 р. було затверджено регламент, який докладно регулював роботу цього органу [69]⁷⁴). Крім загальнодержавних органів, кожна з частин Австро–Угорщини мала свою конституцію, яка визначала її державний лад. В Австрії була прийнята в грудні 1867 р. нова конституція, яка діяла до жовтня 1918 року. За своєю структурою конституція складалася з п'яти “основних законів” від 21 грудня 1867 р.: 1) закон, що змінює основний закон 26 лютого 1861 р. про імперське представництво; 2) основний державний закон про загальні права громадян для королівств і країв, представлених у рейхсраті; 3) основний державний закон про створення імперського суду; 4) основний державний закон про судову владу; 5) основний державний закон про здійснення урядової і виконавчої влади [70]⁷⁵).

В Угорщині була відновлена в своїй чинності угорська квітнева конституція 1848 року, яка встановлювала двопалатний парламент. Палата магнатів призначалася королем /він же австрійський імператор/, а палата депутатів обиралася на основі високого майнового цензу. Неугорські національності /румуні, серби, хорвати, українці та ін./ становили 54,6% населення Угорщини, але на початку ХХ ст. вони посилали до угорського парламенту всього 9 депутатів з 453 всіх депутатів. Тут широко застосовувалась виборча географія і тиск з боку адміністративних органів та втручання військ і поліції в справу виборів були звичайним явищем. Під час виборів 1896 року, наприклад, було вбито 32 і поранено понад 70 чоловік... За 22 роки /1886–1908/ за протести проти виборчих зловживань було притягнуто 938 неугорців до судової відповідальності і засуджено їх до 232 років 6 місяців і 2 днів тюремного ув'язнення, а також покарано їх грошовими штрафами на загальну суму майже 150 тис.корон [71]⁷⁶). Іван Франко, характеризуючи австрійську конституцію, в статті “Дещо про стосунки польсько–руські” пи-

⁷¹) [66] Краткие сведения о государственном устройстве и управлении Австро–Венгрии и земель Австрийской короны. Ставка Верховного Главнокомандующего., 1914. – С. 6.

⁷²) [67] Österreichisches Staatswerterbuch. – I Band. – Wien., 1895. – S. 275.

⁷³) [68] Діло. – 1917., 24 грудня.

⁷⁴) [69] Starzyński S. Kodeks prawa politycznego. – Lwów., 1903. – S. 257–266.

⁷⁵) [70] Die Österreichischen Verfassungsgesetze. – Leipzig., 1906. – S. 356–378.

⁷⁶) [71] Seton–Watson R.W. Ungarische Wahlen. – Leipzig., 1912. – S. 223.

сав: “Конституція австрійська є *par excellence* (переважно) конституцією класовою, конституцією для класів привілейованих. А оскільки імущі і шляхетські класи Східної Галичини в переважній частині склалися із польської національності, значить і конституційні добродійства в переважній частині випали на її користь. Справді, на папері русини /так офіційно називали тоді галицьких українців – І.Л./ отримали однакові права, але життєва практика показувала щось зовсім інше [72]⁷⁷). Формально на підставі статті 19 Основного державного закону про загальні права громадян “всі народності держави рівноправні і кожна народність має непорушне право охороняти і розвивати свою національність і свою мову [70]⁷⁸”. Стаття ця визначала права народів Австро–Угорщини лише в загальній формі; насправді вони ніколи не були рівноправними. Вся система законодавства і управління Австрії обумовила соціальний і національний гніт українців, чехів, хорватів та інших народів. Австро–угорські гнобителі лише в деяких випадках йшли на поступки верхівці однієї нації, щоб з її допомогою гнобити іншу. Проголошення ряду демократичних інститутів було лише вимушеним для правлячих кіл Австрії та Угорщини заходом, який аж ніяк не усував панування феодальних елементів у державному апараті. Носієм вищої урядової влади вважався імператор, якому в питаннях законодавства “сприяв” рейхсрат, що складався з двох палат – верхньої палати панів і нижньої палати депутатів. Ні в Австрії, ні в Угорщині, які формально вважалися конституційними державами, не було й мови про загальне виборче право. Верхня палата австрійського парламенту не обиралася, а призначалася імператором з найбільш відомих дворян імперії і представників верхівки духовенства. Депутатські місця в палаті панів часто навіть продавалися. Так, прем’єр-міністр Кербер одержав від двох віденських мільйонерів Гутнера і Маутнера хабар по півмільйона корон за призначення їх членами палати панів [73]⁷⁹). Хабарництво було настільки розповсюдженим явищем в Австрії, що один з міністрів, виступаючи як свідок заявив, що хабар є специфічною австрійською прикметою, яка поширюється від слуг і швейцарів до членів кабінету [74]⁸⁰). За законом від 26 січня 1907 р. кількість членів палат панів коливалася від 150 до 170 чоловік. Українців було там всього чотири і при призначенні в 1910 році членом палати панів відомого вченого І.Горбачевського преса відзначала, що він “є четвертим українцем, який засяде в палаті панів. Може хоч він коли обізветься там, бо попередні три ще уст не відкрили в українській справі [75]⁸¹”. Нижня палата парламенту до 1873 р. обиралася не прямими виборами, а крайовими сеймами. Введена в 1873 р. куріальна система виборів надавала перевагу колу виборців з привілейованим становищем. Тимчасом запровадження в Австрії безпосередніх виборів до нижчої палати парламенту відбулося без згоди Львівського сейму. Тому галицькі депутати, як відзначала преса, при нагоді заявляли, що не хочуть брати участі в жодній зміні закону 1873 року [76]⁸²).

За цією системою, доповненою ще спеціальною виборчою географією, українське населення, яке складало 13% населення Австрії посилало в рейхсрат в 1879 р. всього трьох депутатів, тоді як поляки, що становили 16% населення Австрії, посилали 57 депутатів [77]⁸³). В 1897 р. поляки посилали 68, а українці – 11 депутатів [73]⁸⁴).

Таким чином панівні кола Австро–Угорщини виходячи з відомої системи гноблення поневолених народів *divide et impera* /розділяй і пануй/ – повністю залучили у Галичині на свій бік польську шляхту і буржуазію, надаючи їм ряд економічних і політичних привілеїв.

⁷⁷) [72] Франко І. Вибрані суспільно–політичні і філософські твори. – К., 1956. – С. 319.

⁷⁸) [70] Die Österreichischen Verfassungsgesetze. – Leipzig., 1906. – S. 370.

⁷⁹) [73] Kurjer Lwowski. – 1905. – 11 січня.

⁸⁰) [74] Лоуэлль А. Правительства и политические партии в государствах Западной Европы. – М., 1905. – С. 297.

⁸¹) [75] Громадський голос. – 1910. – 5 січня.

⁸²) [76] Галицька Русь. – 1891. – 24 жовтня.

⁸³) [77] Kolmer G. Parlament und Verfassung in Österreich. – III Band. – Wien und Leipzig., 1905. – S. 12.

⁸⁴) [73] Kurjer Lwowski. – 1897. – 29 березня.

Законом від 26 січня 1907 р. в Австрії було запроваджено загальне виборче право [78]⁸⁵), але воно було цензовим і надалі забезпечувало привілеї німецьких і польських правлячих кіл. Кількість депутатів рейхсрату зросла з 425 до 516, з них Галичина обирала 106. В той час, як від німців один депутат обирався на 43 тис. чоловік населення, від поляків один депутат обирався на 51 тис. чоловік, а від українців аж на 105 тис. чоловік населення [79]⁸⁶).

Запровадження загального виборчого права мало змінило криваву австрійську виборчу практику і безправне становище народних мас Галичини. Так, в одному лише селі Горуцьку Дрогобицького повіту /тепер село Гірське Миколаївського району/ під час перших “загальних” виборів 1907 р. було вбито 4-х і тяжко поранено 6-х виборців. Причиною цього були зловживання виборчого комісара Зіжки. Коли селяни рішуче заперотестували проти безсоромного порушення їх виборчих прав, дрогобицький повітовий староста Ноель направив на допомогу комісарові, крім великої кількості жандармів, військо [73]⁸⁷).

Преса повідомляла про цілий ряд подібних випадків і підкреслювала, що “ніде в такій мірі, як в нас в Галичині, право залишилося мертвою буквою [73]⁸⁸”.

У листі з Старого Самбора /тепер Львівської області/ під заголовком “Чи живемо в конституційній державі чи в азіатській сатрапії?” повідомлялось, що секретар повітового староства Новицький під час виборів до парламенту робив махінації з числом голосів, відданих за польського кандидата Осуховського, причому прокуратура не реагувала на його злочини. Під час перепису населення 1910 року Новицький завищив кількість польського населення на 34%. Секретаря Нанчівковоцької сільської управи В.Целеня, який протестував проти виборчих зловживань Новицького, останній оштрафував на 300 корон за те, що той написав своєму односельчанину заяву про дозвіл на виїзд за кордон на заробітки. Целень, не маючи змоги сплатити високий штраф, просидів 15 днів у тюрмі [80]⁸⁹). Виборчі зловживання були також у Дрогобичі в 1911 році. Коли виборці категорично заперотестували проти відкриття бюлетенів при їх подачі, солдати, які охороняли приміщення виборчої дільниці відкрили вогонь по них. Було вбито 28 чоловік, з них 18 (вісім євреїв, шість українців, три поляки, один француз) загинуло відразу, а інші померли в лікарні [81]⁹⁰). Спеціальна делегація поїхала до Відня, щоб висловити протест проти виборчих зловживань. Зокрема, у виборчі списки було записано 724 особи, які ніколи й не народжувалися, 67 померлих, 58 осіб записано по кілька разів, а 551 відбували покарання [73]⁹¹).

Прийнятий обома палатами парламенту закон про “Загальне виборче право” вимагав санкції імператора. Але в конституції була спеціальна стаття 14, яка давала урядові право самому видавати закони в період між сесіями парламенту.

Австрійський уряд широко користувався цією статтею конституції, навмисне відтягував скликання парламенту або розпускав його. Формально парламент міг не погодитись з діями уряду і навіть притягнути його до відповідальності. Але для цього вимагалось рішення кваліфікованої більшості парламенту. Такої опозиційної більшості не могло бути, оскільки парламент завжди складався так, щоб забезпечити урядові підтримку. Правда, в 1897–1898 роках було поставлено питання про скасування 14 статті, але саме в цей період так званої обструкційної ери вона ще ширше використовувалась урядом.

Рада міністрів на чолі з Прем’єр-міністром (фактично він йменувався “президентом міністрів”), якого призначав імператор, була вищим органом державного управління Австрії. Міністри формально відповідали перед парламентом, а фактично лише перед імператором. Їх чи-

⁸⁵) [78] Вісник законів державних для королівств і країв, заступлених у раді державній.- Вісник.- 1097.- С.57-59.

⁸⁶) [79] Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates im Jahre 1917. – XXII Session. – I Band. – S. 67.

⁸⁷) [73] Kurjer Lwowski. – 1907. – 28 травня.

⁸⁸) [73] Kurjer Lwowski. – 1907. – 16 травня.

⁸⁹) [80] ЛЦДІА. – Ф. 146. – Оп. 4. – Спр. 3556. – Арк. 21.

⁹⁰) [81] Діло. – 1911. – 27 червня.

⁹¹) [73] Kurjer Lwowski. – 1911. – 17 червня.

сло не було точно визначене конституцією. Напередодні першої світової війни в Австрії існували такі міністерства: внутрішніх справ, крайової оборони, фінансів, юстиції, культури та освіти, торгівлі, землеробства, шляхів сполучення. Під час війни було створено міністерство постачання і міністерство суспільної опіки. Поряд з міністрами, які відали окремими галузями управління, в Австрії були ще міністри без портфеля, які не керували певною галуззю управління, а слідкували за інтересами певного краю або народу. Такий характер мало створене 11 квітня 1871 р. міністерство для Галичини. Трохи пізніше, 12 серпня 1879 року було створене таке ж міністерство для Чехії [83]⁹²). Першим міністром для Галичини був польський магнат К.Грохольський. Його наступники теж призначалися виключно з числа польських магнатів цього краю⁹³). Окремі міністри повинні були рахуватися з його думкою при вирішенні справ, які стосувалися Галичини. В кожному міністерстві були різні секції, департаменти і бюро, які займалися конкретно визначеними справами. Розпорядженням від 21 листопада 1866 року з 1 січня 1867 року у Відні було створено єдину для всієї австрійської держави Верховну рахункову палату, незалежну від Ради Міністрів і підпорядковану безпосередньо імператору. Законом від 30 квітня 1870 року встановлювалася на правах дорадчого органу Верховна рада здоров'я, а розпорядженням міністра торгівлі від 23 червня 1884 р. – Державна залізнична рада [84]⁹⁴).

Міністрам підлягали крайові власті, а крайовій владі повітові і місцеві органи державної адміністрації.

В адміністративному відношенні Австрія з 1850 р. була поділена на коронні краї на чолі з намісниками або крайовими президентами, повіти на чолі з повітовими старостами, міста на чолі з бурмістрами і села на чолі з війтами. Крім того, окремо існували фінансові, судові, санітарні та інші округи.

Державний устрій Австрії забезпечував панівне становище німців, які намагалися притягти на свій бік верхівку окремих національностей. В Галичині, населеній переважно українцями, було надано політичну, економічну і культурну перевагу полякам. Польський дослідник Т.Рутовський відзначав, що “ми /поляки – І.Л./ є значною складовою частиною великої багатонаціональної /Австро–Угорської – І.Л./ монархії, рівноправні не лише формально на підставі конституції, але й в усій повноті державного життя [85]⁹⁵).

Трохи пізніше інший польський автор більш відверто визнавав, що “Галичина лише формально залишилася австрійською провінцією з австрійською конституцією, австрійськими законами, австрійським правосуддям і адміністрацією, а насправді все управління краєм, здійснення правосуддя і представництво краю перейшли до рук шляхтичів, які обійшовши конституційні закони, запровадили в Галичині порядки терору, хабарництва і прямого насильства” [85]⁹⁶). Шовіністична антиукраїнська агітація знаходила сприятливий ґрунт серед польської громадськості в Галичині. Характерною в цьому відношенні була передвиборча промова професора Львівського університету С.Гломбінського у вересні 1904 р., в якій він закликав до боротьби з українським народом під гаслом: ніяких поступок у галузі політичній, економічній чи культурній [86]⁹⁷).

На чолі коронного краю знаходився крайовий начальник, призначуваний імператором і підлеглий йому та його міністрам. Крайовим начальникам підпорядковувалась поліція, крайові і повітові правління, управи міст. Вони наглядали за пресою, спілками, підготовляли списки виборців, призначали переважну більшість чиновників і т.п. В Буковині, Зальцбурзі, Карінтії, Крайні, Сілезії і Штірії крайовий начальник називався крайовим президентом, а в інших кра-

⁹²) [83] Starzyński S. Kodeks prawa politycznego. – Lwów., 1903. – S. 628.

⁹³) Після відставки в серпні 1918 р. Твардовського останнім міністром для Галичини був призначений К.Галецький.

⁹⁴) [84] Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині. (в другій половині XIX – на початку XX ст.), – Львів., 1966. – С. 19.

⁹⁵) [85] Przelom. Tygodnik polityczny i literacki. – 1895. – S. 715.

⁹⁶) [85] Przetom. Tygodnik polityczny i literacki. – 1895. – S. 889–890.

⁹⁷) [86] Najdus W. Szkice z historii Galicji. – T. 1. – Warszawa., 1958. – S. 80.

ях, у тому числі й Галичині – намісником. Крайові установи, що знаходились у віданні намісника, називалися намісництвом, на відміну від установ, підлеглих крайовим президентам – крайових правлінь. Організація галицького намісництва регулювалася законом від 14 вересня 1852 р., який був втілений в життя спільним розпорядженням міністрів внутрішніх справ, юстиції, фінансів від 19 січня 1853 р. Цей закон був пізніше трохи змінений і доповнений законом від 19 травня 1868 року [87]⁹⁸). На відміну від попереднього губернського правління намісник був єдиноначальним главою краю, підлеглим міністру внутрішніх справ Австрії. Першим намісником Галичини був великий польський магнат граф А.Голуховський, останнім – австрійський генерал-полковник К.Гуйн. Майже всі галицькі намісники /11 з 17/ були польські магнати, які вороже ставилися до українського населення краю. Особливо лютим ворогом українського народу був намісник граф А.Потоцький, якого у квітні 1908 р. вбив молодий студент Львівського університету М.Січинський. “Я дійшов до переконання, – сказав він на суді, – що граф Потоцький вороже відноситься до трудящих класів кожного народу в Галичині, а мого народу зокрема” [88]⁹⁹). І хоч цим терористичним актом Січинський не поліпшив долі поневолених, його надзвичайно сміливий і самовідданий вчинок сколихнув широкі маси населення, став відомим далеко за межами краю.

Галицьке намісництво поділялося на департаменти, кількість яких протягом другої половини ХІХ ст. коливалася від 8 до 17. На початку ХХ ст. їх кількість зросла, і в 1908 р., галицьке намісництво налічувало 24, в 1910 р. – 25, а в 1912 р. – 37 департаментів [89]¹⁰⁰). До компетенції намісництва входило підтримання правопорядку, поліцейського нагляду, питання освіти, релігійних культів, торгівлі, промисловості, сільського господарства, будівництва. Закон 1868 р. уточняв, що до компетенції намісництва належать усі ті справи, які у вищій інстанції входять у коло діяльності міністерства внутрішніх справ, освіти, землеробства і частково – міністерства крайової оборони. Не підлягали наміснику справи спільних для Австро-Угорської монархії міністерств, а з австрійських міністерств – фінансові, торгові і судові справи. Але окремими постановами був визначений “вплив” намісника на справи, що входили у відання міністерства фінансів і торгівлі, отже, формально з його діяльності були вилучені лише справи міністерства юстиції.

Намісникові підлягали поліція, крайові, повітові, міські і сільські органи управління. За вказівкою намісника їх основне завдання зводилося до придушення навіть найменшого незадоволення австрійським пануванням. Прикладом може бути таємне розпорядження намісника А.Потоцького від 27 листопада 1903 р., яким він зобов’язував повітових старост і начальників управління поліції у Львові і Кракові негайно повідомляти про участь шкільної молоді в політичних демонстраціях [90]¹⁰¹). Іншим розпорядженням від 28 квітня 1904 р. він зобов’язав повітових старост Східної Галичини і начальника управління поліції у Львові телеграфом повідомляти намісництво про всі події в повітах, які можуть мати політичне значення, а також про вжиті заходи [90]¹⁰²).

Влада намісника поширювалася на всю територію краю. Проте іноді деяким повітовим старостам доручалося здійснювати нагляд за сусідніми повітами. Так, за розпорядженням міністра внутрішніх справ від 19 жовтня 1868 р. старостами семи галицьких повітів /Золочівський, Краківський, Перемишльський, Самбірський, Станіславський, Тарновський і Тернопільський/ були призначені радники намісництва і їм підлягали групи повітів [91]¹⁰³), у яких вони від імені намісника вирішували самостійно найважливіші справи [92]¹⁰⁴). У наміс-

⁹⁸) [87] Reichs-Gesetz Blatt fur das Kaisertum Osterreich. – Jahrgang., 1868. – S. 76–79.

⁹⁹) [88] Веселовський Я., Лозинський М. Як судили Мирослава Січинського. – Львів., 1910. – С. 52.

¹⁰⁰) [89] Bobrzynski M. Z moich pamietnikow. – Wroclaw – Krakow., 1957. – S. 12.

¹⁰¹) [90] ЛОДА. – Ф. 350. – Оп. I. – Спр. 2776. – Арк. 8.

¹⁰²) [90] ЛОДА. – Ф. 350. – Оп. I. – Спр. 2839. – Арк. 2.

¹⁰³) [91] Кульчицький В.С. Галицьке намісництво та його антинародна діяльність // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1975. – С. 34-35.

¹⁰⁴) [92] ЛЦДІА, – Ф. 146. – Оп. 4. – Спр. 4483. – Арк.191

ництві, як і в усьому апараті управління Східною Галичиною працювали майже виключно представники панівної польської національності, які ненавиділи українців, і, використовуючи своє службове становище, на кожному кроці ущемляли права та інтереси українського населення. Депутат С.Дністрянський з трибуни австрійського парламенту підкреслював, що “у галицькому намісництві, як і в повітових старостах Галичини, українських службовців майже немає, а ті, які, як виняток, там і є, мусять відректися від свого патріотизму і всі свої сили віддати на послуги польської політики проти українців... Становище українців у Галичині є прямо безвихідне... Польські чиновники знають з досвіду, що за всі беззаконня на шкоду українців вони не тільки не будуть покарані, а навпаки, за це їх чекає ще похвала [93]¹⁰⁵”. У другій половині XIX ст. політика германізації в Галичині була доповнена політикою колонізації. Закон від 22 червня 1867 р. санкціонував політику колонізації початкової і середньої школи в Галичині [94]¹⁰⁶). У 1869 р. австрійський уряд запровадив польську мову в суді і в управлінні [94]¹⁰⁷). Незабаром (1879 р.) був колонізований університет у Львові [94]¹⁰⁸), а в 1884 р. польська мова стала офіційною на залізничному транспорті [94]¹⁰⁹). Австрійський уряд спирався на польську аристократію, яка не тільки відігравала керівну роль в Галичині, але й всіляко підтримувала його реакційну політику.

Польські магнати, – як вірно підкреслює сучасний польський історик Т.Данішевський, – “в себе, на території Галичини, застосовували методи “сильної руки”, але супроти окупанта займали особливо лакейську позицію і без застережень підтримували його реакційну внутрішню і агресивну зовнішню політику [96]¹¹⁰”.

Владі намісників були підпорядковані Крайова фінансова дирекція і Крайова шкільна рада. Перша з них була створена законом від 9 січня 1850 р., її номінально очолював намісник, фактично ж її роботою від імені намісника керував віце-президент фінансової дирекції. Другу створено в 1867 р., її також очолював намісник, який міг призначити собі заступника. Крайова шкільна рада, яка відала питаннями початкової і середньої освіти, також була знаряддям національного гноблення галицьких українців. “Вона не має довір’я в краю... Не шанує права української національності... вживає всіх заходів, щоб український елемент як найбільше придушити і українську молодь колонізувати” – говорив на засіданні галицького сейму депутат І.Красицький [97]¹¹¹). І дійсно, якщо до створення крайової шкільної ради в Галичині було 1 293 українські школи, то за один лише рік її діяльності кількість українських шкіл зменшилася на 572, а решту було закрито або сполонізовано [98]¹¹²). В одній із сеймових інтерпеляцій говорилося: “систематично... усуваються українські вчителі з служби в шкільництві, щоб на їх місце виховання наших поколінь віддати виключно польському шовіністичному вчителю [99]¹¹³”. В результаті такої політики з загальної кількості 17 046 вчителів, було лише близько 3 тис. українців [99]¹¹⁴). Крайова шкільна рада та підлеглі їй органи під будь-яким приводом намагалися звільнити з роботи вчителів-українців. Навіть у формально українських галицьких школах навчання часто велось польською мовою. Траплялись випадки, коли вчителі-поляки забороняли українським учням розмовляти українською мовою навіть між собою. “Досить сказати, – писав І.Герасимович, – що учителі /поляки/ по так званих українських школах на

¹⁰⁵) [93] Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des osterreichischen Reichsrates in den Jahren 1907–1908. – XVIII Session. – V Band. – S. 3333.

¹⁰⁶) [94] Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych. – T. IV. – Lwów., 1885. – S. 2675.

¹⁰⁷) [94] Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych. – T. IV. – Lwów., 1885. – S. 3286.

¹⁰⁸) [94] Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych. – T. IV. – Lwów., 1885. – S. 3288.

¹⁰⁹) [94] Balzer O. Historia ustroju Austrii w zarysie. – Lwów., 1908. – S. 494.

¹¹⁰) [96] Daniszewski T. Zarys historii polskiego ruchu robotniczego. – Warszawa., 1956. – S. 24–25.

¹¹¹) [97] Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1872. – S. 206.

¹¹²) [98] Франко І. Документи і матеріали. – К., 1966. – С. 237.

¹¹³) [99] Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1913–1914. – S. 451–452.

¹¹⁴) [99] Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1913–1914. – S. 887.

Гуцульщині, де в селі буквально немає жодного поляка, забороняють дітям між собою розмовляти по-українськи і силують, як в школі, так і на вулиці говорити лише по-польськи, співати тільки польські патріотичні пісні [100]¹¹⁵). У селі Жулині Стрийського повіту вчитель Б.Грейс у 1910 р. вбив учня М.Коханчика за відмову молитися по-польськи, а сестра останнього Розалія, за таку ж відмову в результаті побоїв, нанесених Грейсом осліпла на праве око [101]¹¹⁶). Нерідко навіть навчання релігії для українських учнів велося польською мовою. Так, греко-католицький священник примушений був навчати релігії українських учнів Львівської гімназії ім. Франца-Йосифа польською мовою [90]¹¹⁷).

Відкриття середньої школи в Галичині залежало від рішення галицького сейму, який також намагався всілякими заходами полонізувати західноукраїнські землі і не дбав про збільшення українських шкіл. В результаті до першої світової війни в Галичині з 67 державних гімназій всього п'ять (у Львові, Коломиї, Перемишлі, Станіславі і Тернополі) було з українською мовою навчання. Одна українська гімназія припадала на 655 889 українців, в той час, як одна польська – на 33 506 поляків [103]¹¹⁸).

Аналогічна ситуація була і на інших теренах західноукраїнських земель. Так, у 1907 р. внаслідок драконівських шкільних законів угорського міністра освіти Аппоні було ліквідовано всі існуючі до того в Закарпатті українські школи. У 107 функціонуючих, так званих змішаних школах, за винятком двох предметів – української мови /суміш місцевого діалекту і церковно-слов'янської мови/ та релігії – все навчання проводилося угорською мовою. Згодом більшість і цих шкіл було скасовано; в 1914 р. на Закарпатті їх залишилося лише 34 [104]¹¹⁹). Угорські власті закрили фактично українцям усі шляхи до вищої і середньої освіти. Тут не було жодного вищого навчального закладу. В гімназіях, які були в Ужгороді, Мукачевому, Береговому і в педучилищах в Ужгороді, Мукачевому, навчання велося лише угорською мовою.

При галицькому намісництві існувало чимало інших різних установ, безпосередньо йому підлеглих, через які воно здійснювало як акти центральних органів державної влади і управління, так і свої власні директиви. Це, насамперед управління жандармерії – політичної поліції, на яку спиралась австрійська власть. Важливу роль при намісництві відігравала дирекція допоміжних установ, яка декілька разів змінювала свою назву. До її діяльності входили: організація і контроль за роботою канцелярій, департаментів, реєстрація вхідних і вихідних документів, ведення так званого подавчого протоколу, ведення архіву намісництва [105]¹²⁰).

З 1877 р. почала діяти під керівництвом намісника крайова комісія з стягнення податків від продажу спиртних напоїв. Трохи пізніше при галицькому намісництві були створені комісії для справ конярства, комасаційна комісія, крайова комісія для захисних лісонасаджень, крайовий центр для господарської відбудови Галичини та інші [105]¹²¹). Наміснику Галичини підпорядковувались повітові старости, їх призначав міністр внутрішніх справ. До відання повітових старост, які діяли одноособово, належало адміністративне управління в галузі економічного життя, народної освіти, охорони здоров'я і поліції. Старостинське управління було наділене сильною владою. Основне його завдання полягало в придушенні навіть найменшого незадоволення австрійським пануванням. У містах та селах такі ж функції виконували бурмістри та війти, підлеглі повітовим старостам. Міста з власним статутом [90]¹²²) /Львів у Гали-

¹¹⁵) [100] Герасимович І. Збройна і культурна війна. – Львів., 1925. – С. 13.

¹¹⁶) [101] Громадський голос. – 1910. – 4 листопада.

¹¹⁷) [90] ЛОДА, ф. 350, оп. 1, спр. 2322, арк. 11.

¹¹⁸) [103] Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1913–1914. – S. 1265.

¹¹⁹) [104] Кульчицький В.С., Настюк М.І., Ткач А.П. та інші. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (соціально-економічні і правові основи). – Львів., 1985. – С. 10.

¹²⁰) [105] Кульчицький В.С. Галицьке намісництво та його антинародна діяльність // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1975. – С. 36.

¹²¹) [105] Кульчицький В.С. Галицьке намісництво та його антинародна діяльність // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1975. – С. 36.

¹²²) [90] ЛОДА. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 119. – Арк. 1-15.

чині і Чернівці на Буковині/ були вилучені з-під влади повітового старости, і функції останнього виконував магістрат на чолі з президентом міста. Поряд з урядовими органами адміністративного управління в Галичині існували ще органи крайового і місцевого самоврядування /крайовий сейм, повітові, міські і сільські ради/. Антидемократичний принцип австрійського самоврядування полягав у розчленуванні завдань і функцій урядового управління і самоврядування. Якщо іноді органи самоврядування і були більш демократичні, ніж урядові органи, то вони однаково захищали усталені порядки і всіма засобами підтримували інтереси держави. Органи самоврядування перебували під контролем органів урядової адміністрації. Тому ніяк не можна погодитись з твердженням тодішніх австрійських і польських правознавців (Р.Герніт, Е.Дубаневич, Л.Шпігель та ін.) про існування в Галичині так званого дуалізму органів урядової адміністрації і органів самоврядування, які нібито нічим не були зв'язані між собою [106]¹²³). У 1861 р. у Львові був утворений Галицький крайовий сейм [107]¹²⁴), вибори до якого були нерівними для окремих соціальних груп населення. По-перше, до складу автоматично, за посадою, входили так звані вірилісти – митрополити, єпископи та ректори університетів. По-друге, виборче право не було загальним і рівним. Усі виборці розділялись на 4 курії, кожна з яких окремо обирала депутатів до сейму строком на 6 років.

До першої курії входили великі землевласники, які сплачували принаймні 200 корон податків на рік. Вони становили лише 0,3% всіх виборців, але обирали 27,3% усього складу сейму.

Друга курія була представлена торгово–промисловою буржуазією, організованою в трьох торгово–промислових палатах – у Львові, Кракові і Бродах. Вони обирали 19% всіх депутатів сейму. На одного депутата припадало в середньому 39 виборців.

До третьої курії входила велика міська буржуазія. Однак виборчим правом користувались, в залежності від сплачуваного податку, лише 2/3 її представників, починаючи від найвище оподаткованих. Крім того, незалежно від сплачуваного податку, виборчим правом користувались особи, які мали відповідну освіту або займали певні посади – духовенство, службовці, вчителі, адвокати, лікарі та ін. Ця курія обирала 19,3% депутатів і на одного депутата припадало 2 264 виборці.

Якщо перші три курії обирали своїх депутатів безпосередньо, то вибори в четвертій, сільській курії були двоступеневі: на 500 так званих правиборців вибирався один, який мав право голосувати за того чи іншого кандидата в депутати. Становлячи 90,8% від загальної кількості виборців, правиборці обирали 46% депутатів, тобто на одного депутата в середньому припадало 8 764 виборці.

До четвертої виборчої курії входили селяни, які платили безпосередні податки не нижче 8 корон. Інші виборчого права не мали. По цій курії в переважній більшості обиралися представники шляхти, рідше – сільського духовенства та інтелігенції і дуже рідко – самі селяни.

Відкрите голосування давало надзвичайно великі можливості для зловживань шляхом підкупів і терору з боку державно–адміністративного апарату, починаючи від намісника і кінчаючи жандармами та лісовими і дорожними сторожами.

Виборчі зловживання починалися звичайно з того, що старости в повітах і війти по селах не оголошували час проведення правиборів. Так, Мостиський повітовий староста Петруський публічно заявив, хоча б і на голову стали, не довідаються про час правиборів. Золочівський повітовий староста Родер провів у Зборові правибори тоді, коли всі ще спали [108]¹²⁵). Війт с. Грушки Тлумацького повіту навмисно не повідомив своїх односельчан про термін правиборів. У призначений день він пішов нібито на базар в Тлумачі, але насправді бічними стежками вернувся в село, а слідом за ним до сільської канцелярії під'їхали декілька возів з двірськими слугами. Тими ж бічними дорогами пробрався до села і виборчий комісар Ковальський та почав проводити вибори. Але коли збіглися селяни, комісар відклав вибори і хотів від'їхати на-

¹²³) [106] Кульчицкий В.С. Политический аппарат колониального управления Восточной Галицией (вторая половина XIX – начало XX вв.). – К., 1970. – С. 29.

¹²⁴) [107] Кульчицкий В.С. Галицкий крайовий сейм - знаряддя соціального і національного пригнічення трудящих // Вісник Львівського університету. Серія юридична., 1958.- С.5-19.

¹²⁵) [108] Oryginalne protokoły Sejmu Krajowego z roku 1900–1901. – S. 44.

дісланим місцевим поміщиком фургоном. Проте селяни не дозволили йому це зробити, за що і були притягнені до судової відповідальності [109]¹²⁶).

Перші проекти сеймової виборчої реформи відносяться до 1902 року. Особливої гостроти набрало це питання з 1907 р., тобто від моменту демократизації виборчого права до рейхсрату. Проте новий виборчий закон до галицького сейму в зв'язку з вибухом першої світової війни не був запроваджений у життя [110]¹²⁷).

Кількісний склад галицького сейму, визначений крайовим статутом і положенням про вибори від 26 лютого 1861 р., проіснував з незначними змінами аж до 1914 р. На підставі ст. 3 початкової редакції статуту сейм складався з 9 вірилістів: 3 львівських архієпископів (греко- і римокатолицького та вірменського обрядів), 4 єпископів (2 перемиські, 1 станіславський і 1 тарновський) та двох ректорів університетів (Львівського і Краківського); всі інші депутати обиралися в куріях: великої власності – 44, торгових і промислових палат – 3, міст – 20 і сільських общин – 74 (всього 150 чоловік). Наприкінці існування галицький сейм налічував 161 члена і складався з 12 вірилістів та 149 депутатів, обраних в куріях.

У національному відношенні депутати галицького сейму були переважно поляками. Так, у 1910 р. тут було тільки 13% українських депутатів (21 чоловік) [111]¹²⁸). У 1913 році вдалося підвищити представництво українців до 31, що становило лише п'яту частину всіх депутатів сейму. Новий виборчий закон, прийнятий в лютому 1914 р., з 228 мандатів депутатів, що передбачалися, 62 (27,2%) віддавав українцям [112]¹²⁹).

Безпосереднє керівництво і головування на засіданнях сейму здійснювалось крайовим маршалком або його заступником. Обидва призначалися імператором. Крайовим маршалком, як правило, був поляк, а його заступником, звичайно, львівський греко-католицький митрополит. Пропозиції щодо кандидатів на ці посади вносив у Раду міністрів намісник.

Питання компетенції і порядку роботи галицького сейму нормували крайовий статут 1861 р. і тимчасовий регламент 1865 р., які пізніше частково змінювались. Вся діяльність сейму була підпорядкована центральній владі, він був частиною колоніального апарату Австро-Угорської монархії, і його постанови, хоч і мали характер дрібних актів, повинні були в обов'язковому порядку затверджуватись імператором і, таким чином, фактично являли собою акти імперської волі. Сейм скликався на чергові сесії за розпорядженням імператора один раз на рік у Львові. Імператору належало право закрити або навіть розпустити сейм у будь-який час і призначити нові вибори – право, яким він часто користувався.

Головним у законодавчій діяльності сейму були дрібні господарські справи. Крім того, сейм формально здійснював контроль над діяльністю намісника. Однак межі і можливості цього контролю були сильно обмежені. Юридичної відповідальності намісника перед сеймом не існувало. Він сам або призначені ним урядові комісари брали участь у роботі сейму, контролюючи таким чином його діяльність. У намісництві підготовлялися і направлялися до сейму урядові законопроекти. Прийняті сеймом закони через намісника з його висновком передавалися на затвердження імператору.

Бюджетні права галицького сейму, що знаходився у повній фінансовій залежності від віденського парламенту, були дуже мізерні і зводилися до накладання додатків до безпосередніх державних податків, що були майже єдиним джерелом прибутків, якими розпоряджався сейм. Таких високих податків, як в Галичині, не було в цілій Австрії. До безпосередніх державних податків населення доплачувало в середньому 72–78% крайового додатку, в той час як, наприклад, крайовий додаток Нижньої Австрії становив лише 28% безпосередніх податків [113]¹³⁰). У 1892 р. додатки до безпосередніх державних податків удвоє перевищували загальну податкову суму і по відношенню, наприклад, до земельного податку становили 105,1% [114]

¹²⁶) [109] Галичанин. – 1901. – 3 березня.

¹²⁷) [110] Кульчицький В.С. Про реформу виборчого закону до галицького сейму на початку XX ст. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів., 1971. – С. 28–31.

¹²⁸) [111] Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1910., S. 5097.

¹²⁹) [112] Winiarski R. Sejmowa reforma wyborcza. – Warszawa., 1914. – S. 174.

¹³⁰) [113] Diamand H. Położenie gospodarcze Galicji przed wojną. – Lipsk., 1915. – S. 18.

¹³¹). Жителі с.Лішня, Дрогобицького повіту, платили у 1903 р. 177% додатку, а з селян с.Скомельна, Мисляницького повіту, в тому ж році стягався додаток у розмірі 186% [115] ¹³²). Водночас сейм, охороняючи інтереси панівної нації, намагався нав'язати більшість фінансових обов'язків українській частині Галичини. Сплати до так званого індемнізаційного фонду ¹³³) на потреби краю розподілялися непропорційно. Східна Галичина з населенням понад 4 млн. повинна була у 1867 р. сплатити 2 043 180 корон, тоді як Західна, з населенням 3 млн. – лише 1 009 159. Таке співвідношення продовжувало існувати з незначними змінами і пізніше. У 1877 р. Східна Галичина сплачувала 2 346 444 корони, а Західна – 1 154 392, у 1887 р. Східна – 2 037 532 корони, Західна – 932 347 [116] ¹³⁴). “Ви (поляки –І.Л.), – говорив український депутат Антонович, – прямо нехтуєте нами... Конституція є для нас тільки мертвою буквою..., і ми сьогодні не маємо ні народних, ні природних прав. Прошу вибачення, бо ми маємо рівне управління, а може під певним оглядом ми протеговані, але тільки в ділянці податків[117] ¹³⁵)”.

Виконавчим органом галицького сейму був крайовий комітет (виділ). Він утворювався під керівництвом маршалка (він же і голова сейму) з шести обраних сеймом членів, які стояли на чолі 6 департаментів і з допомогою численного бюрократичного апарату керували роботою багатьох відділів, бюро і комісій.

У галузі місцевого самоврядування сейм і крайовий комітет здійснювали нагляд за повітовими, міськими і сільськими радами та їх виконавчими органами. Повітові ради обиралися строком на 6 років і склалися з 26 депутатів, обраних мешканцями повіту по чотирьох куріях ¹³⁶). Вибори проводилися під сильним тиском з боку місцевих урядових органів і обрані депутати були майже виключно поляками. Наприклад, у складі Турківської повітової ради 24 депутати були поляками і лише 2 депутати були українцями, тоді як повіт складався на 90% з українців і лише 10% – польсько–єврейського населення [118] ¹³⁷).

Подібні відносини були в усіх інших східногалицьких повітах. Навіть ворожі автори стверджували, що “в повітах, де українці становлять понад 90% жителів, внутрішньою урядовою мовою є лише польська, власті ведуть переписку з ними тільки по–польськи, немає найчастіше ні однієї української середньої школи, старостою, головою суду, головою повітової ради і навіть “представником народу” в сеймі і рейхсраті є не українець[119] ¹³⁸)”.

В компетенцію повітових органів самоврядування входили питання чисто господарського значення, які відносилися до даного повіту – це шляхи сполучення місцевого значення, боротьба з падежем худоби і з шкідниками сільського господарства, піклування про місцеву торгівлю і промисловість, народну освіту, народне здоров'я і т.п. Вони не мали примусової влади, не мали можливості виконувати свої рішення через залежні від них органи і повинні були діяти через повітового старосту. Рішення повітових рад у багатьох питаннях вимагали затвердження вищестоячих органів. Основними прибутками, якими розпоряджалися повітові ради, були додатки до безпосередніх податків, але їх розмір не міг перевищувати 20%. У противному разі вимагалася згода крайового сейму, який за допомогою крайового комітету здійснював нагляд за діяльністю повітового “представництва”.

Виконавчим органом повітової ради був повітовий комітет, який складався з голови (ним був звичайно повітовий староста), заступника голови і 5 членів та їх заступників. Органи самоврядування були поставлені під суворий контроль з боку урядових органів. Так, повітовий староста міг

¹³¹) [114] Daszyńska-Golińska Z. Własność rolna w Galicji. – Warszawa., 1900. – S. 7.

¹³²) [115] Stenograficzne Sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1902/3. – S. 1572.

¹³³) Індемнізація – викуп за звільнення селян від кріпосного права. В Галичині викупними платежами розпоряджався сейм.

¹³⁴) [116] Starzyński S. Sesja sejmowa 1886/7. – Lwów., 1887. – S. 16–18.

¹³⁵) [117] Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1888. – S. 446.

¹³⁶) Повітові ради були створені лише в трьох австрійських коронних краях – у Галичині, Чехії і Штирії.

¹³⁷) [118] Галичанин. – 1901., 30 червня.

¹³⁸) [119] Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914). Wybór tekstów. – Wrocław., 1952. – S. 322.

зупинити виконання будь-яких рішень повітової ради під приводом їх невідповідності до законів держави або недоцільності, а намісникові належало право розпуску громадських і повітових рад. Вони, правда, могли оскаржити свій розпуск перед міністерством, але подача скарги не припиняла виконання рішення про розпуск і, як підтверджувала практика, ніколи не давала бажаних результатів. І навпаки, нерідко, як свідчать інтерпеляції депутатів сейму, були випадки, коли під покровительством повітового старости і всупереч волі селян вїт і громадська рада виконували свої функції 8, 10, 12 і більше років.

Міські і сільські ради вибиралися мешканцями міст і сіл при наявності майнового цензу по трьох виборчих групах. Автоматично входили до складу рад поміщики.

Виконавчим органом рад були обрані ними міські і сільські управи (в більших містах магістрати). Бурмістри в містах і вїти по селах затверджувались міськими старостами. У Львові за статутом від 14 жовтня 1870 р. обиралися (при наявності майнового цензу) міська рада, яка була в національному відношенні польською. Її виконавчим органом був магістрат на чолі з президентом міста, який обирався радою строком на 6 років і затверджувався імператором. Президентів міста були надані права повітових старост, він підлягав безпосередньо галицькому намісництву і був фактично урядовим чиновником [120]¹³⁹).

Немаловажну роль в пригніченні галицьких українців відігравали суди, які остаточно відокремила від адміністрації конституція 1867 р. Стаття 14 основного закону про судову владу записала, що “здійснення правосуддя відокремлюється в усіх інстанціях від адміністрації” [121]¹⁴⁰).

У Галичині було створено два вищі крайові суди – у Львові і Кракові. Таких судів в Австрії на початку ХХ ст. було 9 і вони обслуговували іноді декілька коронних країв. Так було і з Львівським вищим крайовим судом, який обслуговував Східну Галичину і Буковину [122]¹⁴¹). Створення на території Галичини двох вищих крайових судів було результатом домагань галицьких українців про поділ її території на польську та українську частини. Але такий поділ, незважаючи на неодноразові обіцянки австрійського уряду, був проведений лише в судовій організації.

Львівський вищий крайовий суд був другою інстанцією для 10 окружних судів (Бережанський, Золочівський, Коломийський, Перемишльський, Самбірський, Станіславський, Стрийський, Саноцький, Тернопільський і Чортківський). У Львові і Кракові поряд з вищими крайовими судами діяли на правах окружних судів крайові суди, яким підлягали повітові суди Львівського і Краківського адміністративних повітів [123]¹⁴²).

У складі окружних судів за законом від 9 березня 1869 р. були організовані суди присяжних. До їх компетенції віднесено 22 види тяжких злочинів, за вчинення яких загрожувало позбавлення волі строком не менше як 5 років. 12 присяжних засідателів виносили вердикт про вину, а постійні судді визначали міру покарання. Списки присяжних засідателів щорічно складалися адміністративними органами, а суд в порядку жеребкування вибирав потрібну йому кількість засідателів для розгляду конкретної справи.

Основною ланкою судової системи були повітові суди, але на території адміністративного повіту створювалися судові повіти. Таким чином на території адміністративного повіту діяли декілька повітових судів. У 1912 р. в Галичині було 190 повітових судів, з них 119 у Східній і 71 в Західній Галичині [124]¹⁴³).

Всі цивільні і дрібні кримінальні справи розглядалися в повітових судах одноособово. Кожний повітовий суд поділявся на цивільний і кримінальний відділи. Рішення суду в цивільних справах проводилось у виконання так званим екекуційним підвідділом.

Найвищою судовою інстанцією був Верховний судовий і касаційний трибунал у Відні. Всі судді проголошувались незалежними і призначалися довічно імператором. Суддями могли бути

¹³⁹) [120] Кульчицький В.С. Апарат управління міста Львова за статутом 1870 року // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 1969. – С. 19–23.

¹⁴⁰) [121] Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych. – Т. IV. – Lwów., 1885. – S. 3352.

¹⁴¹) [122] Das österreichische Recht. III Band. – Wien., 1906. – S. 149.

¹⁴²) [123] Podręcznik statystyki Galicji. – Т. IX. – Cz. II. – Lwów, 1913. – S. 19–20.

¹⁴³) [124] Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.). – Львів, 1966. – С. 46.

австрійські громадяни чоловічої статі, які мали вищу юридичну освіту і після 3-річного стажування успішно здали письмовий і усний судові іспити. Комісії по прийому судових іспитів створювалися кожного року міністром юстиції при кожному вищому крайовому суді із залученням до них професорів юридичних факультетів і найбільш кваліфікованих практичних працівників.

У національному відношенні з загальної кількості 1150 суддів у Східній Галичині на початку ХХ століття 772 судді або 63,8% були поляками. Українців тоді працювало судьями 367 чоловік або 31,8% [125]¹⁴⁴). Але українці допускалися до роботи переважно в судах нижчих інстанцій. Так, серед 56 членів вищого крайового суду у Львові в 1908 р. 42 (75%) були поляки, 13 (23,3%) українці і 1 (1,7%) єврей [125]¹⁴⁵).

Одночасно з реорганізацією в середині ХІХ ст. судової системи в Австрії була організована державна прокуратура. При Верховному судовому і касаційному трибуналі була заснована посада генерального прокурора. Прокурори при вищих крайових судах йменувалися старшими прокурорами, а при окружних судах – державними прокурорами. В повітових судах обвинувачення підтримували заступники державних прокурорів.

За органами суду і прокуратури зберігалось право безпосереднього контролю за роботою жандармерії, яка була окремим видом державної поліції, що мала військову організацію і у військовому відношенні підлягала міністерству оборони, а в своїх політичних функціях – міністру внутрішніх справ. У всіх австрійських краях були організовані крайові управління на чолі з крайовим комендантом жандармерії. В повітах існували повітові комендатури жандармерії, які керували роботою жандармських постів, розташованих на території повіту.

В другій половині ХІХ ст. з посиленням національно-визвольної боротьби уярмлених австрійських народів значно розширився поліцейський апарат, основним завданням якого була охорона безпеки існуючого ладу і встановлених порядків. Поліція була передана у відання міністерства внутрішніх справ і поділялася на поліцію безпеки, шляхову, пожежну, санітарну, торгову і т.п., контролюючи, таким чином, все життя країни.

Отже, захопивши внаслідок першого поділу Польщі Галичину, австрійські загарбники встановили тут кривавий колоніальний режим. Намагаючись створити в Галичині монопольний ринок для промисловців центральних областей, правлячі кола Австро-Угорщини гальмували її економічний розвиток. Галичина залишалась відсталим сільськогосподарським краєм, в якому панувало велике поміщицьке землеволодіння.

Поряд із соціальним і політичним гнітом корінне українське населення краю зазнавало жорстокої національної дискримінації. Українська мова грубо ігнорувалася в судах та адміністративних установах. Реорганізований в середині ХІХ ст. державний апарат використали поляки, отримавши від австрійського уряду право на безконтрольне панування в Галичині. Органи урядової адміністрації (намісник, повітові старости, бурмистри, війти, суд і прокуратура) та органи самоврядування (галицький крайовий сейм, повітові, міські і сільські ради) перебували в повній залежності від австрійського уряду, були знаряддям колоніального управління Східною Галичиною.

¹⁴⁴) [125] Prawnik. – Lwów., 1912. – S. 130.

¹⁴⁵) [125] Prawnik. – Lwów., 1912. – S. 130.

РОЗДІЛ II.

ВИНИКНЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

2.1. Розпад Австро–Угорщини і утворення ЗУНР (1918–1919 рр.)

Територія західноукраїнських земель, що перебували під владою Австро–Угорської монархії, була одним з головних театрів першої світової війни, що призвело до розрухи в промисловості і сільському господарстві.

Це було пов'язано як з воєнними діями, так і з імперіалістичною політикою Австро–Угорщини в ході війни. Вже з перших днів на території Галичини і Буковини розгорілись воєнні дії. В 1914–1915 роках російсько–австрійський фронт просунувся майже через усю територію Галичини і Буковини до Карпат, а потім назад, і остаточно стабілізувався на Поділлі. В результаті воєнних дій, мобілізації робітників до армії, багато підприємств припинило свою роботу. За архівними даними в Галичині було зруйновано понад 40% господарських і житлових будівель, більше 1,5 тисячі будинків і споруд фабрик і заводів. Навіть стратегічно важлива нафтова “промисловість знизилась видобуток на одну третину [126]¹⁴⁶). Як в Австро–Угорщині так і в Росії в роки війни почався новий наступ на українство.

Для відбудови і без того відсталого народного господарства краю в 1917 році при Галицькому намісництві був утворений Крайовий центр для господарської відбудови. Він асигнував понад 1,6 млн. корон на відбудову 351 магнатських садиб [127]¹⁴⁷).

Сільське господарство також було підірвано: проводилися численні реквізиції рогатої худоби, зерна і фуражу, значна частина земель через нестачу робочих рук і посівного матеріалу лишалась необробленою. Наприклад, як повідомляв староста Кам'яно–Струмилівського повіту, восени 1914 року “лишилися незасіяними поля найбільш жителів, глави яких перебувають в австрійській діючій армії або ж які лишилися без робочої худоби..., коні і рогата худоба лишилися в незначній кількості, бо багато коней у населення безплатно – під квитанції взято австрійськими властями під час мобілізації” [92]¹⁴⁸). У Рогатинському повіті, як повідомляв староста до галицького намісництва в січні 1916 року, не оброблено і не засіяно близько 20 тисяч моргів [92]¹⁴⁹). Величезні скорочення посівних площ спостерігаються і в інших повітах. Таким чином Перша світова війна ще більше ускладнила економічне становище, довела господарство краю до руїни, а населення до страхітливих злиднів і голоду.

В найгіршому становищі виявились галицькі українці: вони не бажали перемоги Антанти, бо така перемога означала перемогу Росії. Приєднання до українських земель Австро–Угорщини, принесло б їм таке ж поневолення і пригноблення, в якому перебувала Наддніпрянська Україна. “Кінець українству” – таке було гасло російської адміністрації.

Як виявилось, Росія стала більш жорстоким гнобителем України, ніж Австрія. Так, академік В.І.Вернадський, який в 1919–1921 роках був першим президентом АН УРСР писав: “у XIX ст. Україна як політичний організм із самостійним внутрішнім життям перестала існувати, будучи остаточно, за висловом Петра I, “прибрана до рук Росією”. І далі: “Українці засвоїли погляд на Галичину, як на П'ємонт українського національного відродження, тоді як російські офіційні сфери звикли дивитись на неї як на вогнище українського сепаратизму” [128]¹⁵⁰).

¹⁴⁶) [126] Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К., 1988. – С. 183.

¹⁴⁷) [127] Sprawozdanie Centrali krajowej dla gospodarzezy odbudowy Galicji. – Lwów., 1917. – С.29.

¹⁴⁸) [92] ЛЦДІА. – Ф.361. – Оп.4. – Сп.109. – Арк.111.

¹⁴⁹) [92] ЛЦДІА. – Ф.191. – Оп.1. – Сп.5. – Арк.7.

¹⁵⁰) [128] Литвин М., Науменко К., Січ іде. З історії галицького стрілецтва // Молода Галичина.–1990.– 1 листопада.

Водночас серед галичан популярною була думка, висловлена у 1912 році на з'їзді українського жіноцтва у Львові, про необхідність підтримувати Австрію як довго її інтереси будуть згідні з інтересами українського народу та з його національним достоїнством [92]¹⁵¹).

Перемога Австро–Угорщини й Німеччини над Росією ще не зовсім означала здійснення українських бажань, не тільки для Галичини, але й для всього Правобережжя, навіть у цьому випадку, коли б Угорщина й Німеччина змогли б відірвати ці землі від Росії, адже виставляли свої претензії поляки, прагнули відбудови від моря до моря /від Чорного до Білого/ Польщі. Оскільки політика Австрії стосовно українського народу до цього часу проводилась по лінії польських бажань, то було побоювання, що таку саму позицію займе Австрія також на випадок перемоги над Росією.

Політичні умови, як міжнародні так і внутрішні, примусили українських політиків шукати шляхи для реалізації головної цілі – побудови Української держави. Нарада представників всіх українських партій Галичини, яка відбулася у Львові 7 грудня 1912 р., заявила, що “З огляду на добро і будучність українського народу на випадок окружного конфлікту між Австро–Угорщиною і Росією ціла українська суспільність однозгідно і рішуче стане на стороні Австро–Угорщини, проти Російської імперії, як найбільшого ворога України”. З початком першої світової війни 1 серпня 1914 р. у Львові відбулася нова нарада представників українських політичних партій. Її наслідком було створення Головної Української Ради (ГУР). До неї увійшли представники трьох партій: національно–демократичної, радикальної і соціал–демократичної. ГУР взяла на себе обов'язки по виробленню загального напрямку української політики, політичного представництва галицьких українців перед світовою громадкістю, вирішенню загальних національно–політичних справ, пов'язаних з війною та формування українського військового легіону.

3 серпня 1914 року ГУР проголосила звернення до українського народу стати на боці Австро–Угорщини й Німеччини для боротьби проти Росії за визволення України.

Головна Українська Рада закликала український народ до боротьби “до бою за волю України”. На цей поклик відгукнулося насамперед багато молоді. Так, виникло перше в новітній історії українське військо, яке мріяло про визволення всіх українських земель та їх об'єднання в одній соборній українській державі. Це були Українські Січові Стрільці, які навіть відмовилися приймати присягу на вірність імперії Габсбургів. Проте, загроза розформування стрілецького легіону змусила усусів піти на формальне приречення вірності імператору, але завдяки старанням Д.Вітовського УСС склали присягу на вірність Україні. Першим командиром легіону січових стрільців став Т.Рожанковський. Загальна кількість легіону УСС спочатку була визначена в 3 тис. чол. Вже у вересні 1914 року, курені УСС відправлено на фронт і особливо тяжкі бої вони провели у квітні–травні 1915 року на горі Маківці біля Славського (тепер Сколівський р–н Львівської обл.). Пізніше, 1 квітня 1915 р. в листі до президії СВУ стрільці із сотні Вітовського писали: “Ми не тільки жовніри і будучі горожани Вільної Самостійної України”. Притримуючись певний час, вслід за своїми політичними провідниками, проавстрійської орієнтації, Українські Січові Стрільці врешті–решт зрозуміли безперспективність такої позиції. Останньою краплею в цьому усвідомленні стало проголошення австрійським урядом акту від 4.XI.1916 р., за яким Східна Галичина фактично підпорядковувалась полякам. Протестуючи проти антиукраїнської політики Австрії, усусуси кілька разів ставили питання про розпуск легіону, але Бойова Управа та Українська Парламентарна Репрезентація зі стратегічних міркувань стримували від такого кроку. З початком національної революції в Наддніпрянській Україні навесні 1917 р. і створенням Центральної Ради, антиавстрійські настрої в легіоні взяли гору, дедалі більшого поширення стали набувати самостійницькі ідеї. Так, в 1917 р. досить активну роботу розгорнув “революційний гурток”, що оснувався у Відні серед молодих старшин австрійської армії. (переважно УСС). Його метою було “відірвати від Австрії українські землі і прилучити їх до Наддніпрянської України”. Подібна організація була створена також наприкінці 1917 р. хорунжим Климом у технічній сотні УСС. Доволі популярною в цей час була ідея переходу стрілецтва за Збруч, на допомогу молодій Українській державі, але на таємній нараді старшин в грудні 1917 р. вона була визнана передчасною. Зго-

¹⁵¹) [128] Литвин М., Науменко К., Січ іде. З історії галицького стрілецтва // Молода Галичина.–1990.– 1 листопада.

дом підхорунжий Д.Паліїв висунув проект створення таємної організації “українців в австрійській армії, яка б мала на меті допомогу, у разі потреби українській державі над Дніпром”. Наприкінці січня 1918 р. на таємній нараді вибраних старшин було схвалено цей проект, але його реалізації завадив відхід УСС в Наддніпрянщину.

Після повернення стрілецького легіону з Великої України та зосередження його на Буковині почалася підготовка до тієї історичної хвилини, що вже називала в Галичині. Д.Вітовський очолив таємний гурток старшин і підстаршин УСС, що ставив собі за мету захоплення влади в Галичині в момент розпаду Австро–Угорської імперії. Наприкінці жовтня він очолив Центральний Військовий Комітет у Львові.

4 серпня 1914 року у Львові з українських емігрантів–наддніпрянців було створено Союз визволення України (СВУ), як безпартійну політичну репрезентацію України для пропаганди ідей самостійності України. СВУ очолив В.Меленевський. В програмі СВУ намічалася утворення між Західною Європою і Московщиною незалежної, самостійної держави.

Конкуренція між Союзом і ГУ Радою розгорілася коли в 1915 році вони перебазувалися до Відня. Колишній діяч Української радикальної партії, практикуючий адвокат, І.Макух у виданій 1958 року в Детройті книжці мемуарів таким чином охарактеризував діяльність Союзу визволення України; Союз проводив пропаганду проти Росії в заявах до світової преси, а по таборах полонених російської армії Рада вела велику національно–освідомчу роботу та підготувляла ґрунт під творення української армії.

Соціальний і національний гніт, що існував в Галичині раніше, незмірно посилювався в період Першої світової війни.

Відступ австро–угорської армії на захід призвів до масових арештів селян, народних учителів, священників, міської інтелігенції, жінок і дітей, яких вивозили в табори для інтернованих у західні регіони держави. Польська адміністрація на тій території Галичини, яка ще була в австрійських руках, арештовувала українських втікачів [129]¹⁵²). Так галицькі поляки, маючи великий вплив в Австрії, використовували війну для того, щоб позбутися у особі українців противника, який ставав щораз небезпечніший для польського панування в Галичині, а в умовах війни піднявся на боротьбу за державну незалежність.

Переїхавши з Галичини, зайнятої російською армією, до Відня, Головна Українська Рада і Союз визволення України засвідчили всесильний вплив поляків в урядових сферах, які одні з усіх слов’ян вважалися надійною підпорою держави. Ставлення до українців було неприхильне, українським діячам говорили: “Ми віримо, що ви хотіли б при нашій допомозі збудувати самостійну Україну, але ваш народ співчуває і допомагає Росії” [129]¹⁵³). Українське населення, яке заселилося в західних краях Австрії, опинилося без засобів до життя. Свавільля і насильство щодо мирного населення набирали особливо великих розмірів, коли Австро–Угорщина терпіла поразки на фронтах, у чому австрійське командування звинувачувало місцеве населення. Військово–поліцейський терор під час війни перетворився в систему управління Галичиною. Тисячі заарештованих за будь–якою підозрою без усіляких підстав направлялися в концентраційний табір Талергоф, поблизу міста Граца [130]¹⁵⁴). Сюди вже 1 вересня 1914 року була направлена партія заарештованих чисельністю в 3–4 тисячі чоловік. Але чим далі, тим більше збільшувалося число жертв Талергофа. Створюючи цей табір, австрійці розраховували на 7–8 тисяч чоловік – усі з Галичини і Буковини. В’язні Талергофа були поставлені в неймовірно тяжкі умови, їх морили голодом, заставляли непосильно працювати, всіляко принижували і били. Вони перебували в жахливих антисанітарних умовах, що викликало серед ув’язнених різні хвороби та епідемії. Вже в жовтні 1914 року в таборі виник черевний тиф, а незабаром поширилась дизентерія і висипний тиф. Через відсутність медичної допомоги смертність досягла величезних розмірів.

Щоб похитнути польську легенду про “українську зраду”, звільнити хоч частину українських діячів з інтернування, а для маси інтернованих здобути кращий режим і піклування, потрібні були неабиякі зусилля.

¹⁵²) [129] Лозинський М. Галичина 1918–1920 рр. – Нью–Йорк., 1970. – С. 17.

¹⁵³) [129] Лозинський М. Галичина 1918–1920 рр. – Нью–Йорк., 1970. – С. 19.

¹⁵⁴) [130] Маковський В. Талергоф. Спогади і документи. – Львів., 1934.

Тому керівники Головної Української Ради всіляко намагалися продемонструвати вірність очолюваної ними організації австрійському і німецькому урядові. Так, наприклад, у звіті про свій візит разом з М.Васильком до високопоставлених діячів Австро-Угорської монархії К.Левицький писав: “Дня 15 квітня 1915 року прийняв нас начальний комендант польової армії, маршалок архикнязь Фридрих, та опісля запросив нас до себе наступник престолу архикнязь Карл Франц Йосиф. При цих аудієнціях підніс я на вступі лояльність і вірність українського народу для цісаря і держави, що саме проявляється на полях битви в хоробрості українських жовнірів і українських січових стрільців, та попросив прийняти наших січових стрільців під особливу прихильну опіку головної команди армії. Тільки при Австро-Угорській монархії, – закінчив я, – бачимо ми, українці Галичини і Буковини, можливість нашого розвитку і визволення. Ми стояли і стоїмо в цій важкій хвилі якнайвірніше при цісарі і державі” [131]¹⁵⁵).

Трохи пізніше, 5 травня 1915 року, Головна Українська Рада була перейменована в Загальну Українську Раду, яка складалася з 34 членів: 24 від Галичини, 7 від Буковини і 3 від Союзу визволення України.

12 травня 1915 року Загальна Українська Рада в своїй програмній заяві розділила свої вимоги на дві частини.

1. Домагатися самостійності для українських земель, які Австро-Угорщина й Німеччина визволять з-під Росії.

2. Для українських земель Австрії – з’єднання в окремий автономний український край.

Австрійський уряд бажав, що якби центральним державам пощастило відвоювати від Росії українські землі, то приносячи воєнну жертву, створити з цих земель українську державу, а їй відпустити Галичину. Рахуючись з такими вимогами Австрії, Загальна Українська Рада зріклася з’єднання Галичини і Буковини з Україною, домагаючись тільки з’єднання й автономії цих українських земель під керівництвом Австрії.

В яких важких відносинах прийшлося працювати Загальній Українській Раді, найкращий доказ цьому, що й програмна заява появилася тільки на правах рукопису [131]¹⁵⁶), бо в пресі цензура її не допустила.

Загальній Українській Раді довелося схвалювати австрійську і німецьку орієнтацію. А іншого виходу не було. Тому, що інтереси Антанти проти України представляла Росія, а Росія нищила як в Україні, так і в Галичині все українське. Польща руками Австро-Угорщини й Німеччини намагалася ліквідувати будь-які прояви самостійного українського буття.

Програма Загальної Української Ради, як зазначав М.Лозинський, була тільки “музикою майбутнього”, на яку дійсність не подавала особливих надій. В міру того, як Австро-Угорщина й Німеччина здобували від Росії українські землі, щораз голосніше лунали польські претензії до цих земель. Давній польський режим повернувся не тільки в Галичину, але й перенісся на Волинь, Холмщину, Підляшшя, словом, на всі українські землі по цей бік лінії фронту. Австро-Угорщина й Німеччина скрізь догоджували полякам, щоб відвернути їх від Антанти, а українцям залишали останки, бо їм всеодно нікуди дітися, ніхто за них не дбав, і як би мало їм не давати, вони мусять бути вдоволені, бо по той бік фронту Росія несе їм повну національну смерть [132]¹⁵⁷).

У 1915 році в пропагандистських цілях у Відні була видана брошура В.Левицького “Як живеться українському народові в Австрії”, в якій автор, розхвалюючи політичний устрій Австрії і протиставляючи його Росії, писав: “В Австрії знайшов наш народ не лише охорону перед смертю, але й можливість піднятися з занепаду, розвинути свої сили і стати на довгий час самотнім вогнищем культури для всього українського народу [134]¹⁵⁸”.

В такому ж тоні була складена телеграма Францу Йосифу, надіслана в серпні 1915 року комітетом українців Львова після відступу російських військ з Галичини. Австрійський імператор називався в телеграмі “найкращим батьком”, який “взяв український народ під особ-

¹⁵⁵) [131] Настасівський М. Українська еміграція в Сполучених Штатах. – Нью-Йорк., 1943. – С. 48.

¹⁵⁶) [132] Programmnatische Erklärung des Allgemeinen Ukrainischen Nationalrates. 12.05.1915 p.

¹⁵⁷) [133] Лозинський М. Галичина 1918–1920 р.р. – Нью-Йорк., 1970. – С. 19.

¹⁵⁸) [134] Левицький В. Як живеться українському народові в Австрії. – Відень., 1915. – С. 10.

ливний захист і вселив у нас тверду надію, що наші українці будуть звільнені від тяжкої неволи російського рабства”[90]¹⁵⁹).

Наприкінці 1916 року Український національний комітет у Львові, висловлюючи австрійському Кабінету міністрів співчуття з приводу смерті імператора Франца Йосифа (на 86 році життя), в телеграмі від 27 листопада підкреслював, що лише “його батьківській ласці український народ Галичини завдячує можливість вільного національного розвитку [90]¹⁶⁰”.

5 листопада 1916 року листами обох імператорів Австро-Угорщини й Німеччини, оголошено про створення Польської держави і розширення автономії Галичини [135]¹⁶¹).

Ці цісарські листи означали лінію політики Австро-Угорщини й Німеччини на Сході, зовсім протилежну українським інтересам. Перед українськими землями, відірваними від Росії, постала перспектива приєднання до польської держави, до чого Польща приклала великі зусилля.

Розширення автономії “краю Галичина” означало власне руйнування плану утворення окремого автономного українського краю в Австрії і залишення української Галичини під польським пануванням.

21 жовтня 1916 року австрійський прем’єр-міністр граф Штірк, який обіцяв Загальній Українській Раді сприяння щодо утворення українського автономного краю в Австрії, був вбитий. Але 6 листопада 1916 року голова Загальної Української Ради д-р Левицький на засіданні Ради повідомив, що граф Штірк у вересні 1915 року сказав усно йому, Левицькому, д-ру Олесницькому і М.Василькові про рішення прийняте на нараді прем’єр-міністра гр. Штірка, угорського прем’єр-міністра гр. Тіси, австро-угорського міністра закордонних справ бар. Буріяна, про необхідність зупинити поділ Галичини на українську і польську частини.

Новий австрійський прем’єр-міністр Кербер, який прийшов до влади 31.10.1916 р., вже, напевно, знав зміст цісарських листів від 5.11.1916 р., і навіть при бажанні допомогти в створенні автономії Галичини, нічого зробити не міг.

Запротестувавши проти актів від 5.11.1916 р. Загальна Українська Рада 6.11.1916 р. розпустилася, бо більшість груп, які входили до її складу, на знак протесту відкликали своїх делегатів.

На зміну Загальної Української Ради створена Українська парламентарна Репрезентація (депутатська фракція). До її складу увійшли депутати австрійського парламенту, більшість колишніх керівників ЗУР, і вона продовжувала дотримуватись тієї ж проавстрійської лінії, яку провадив ЗУР. На чолі Української парламентарної Репрезентації став Ю.Романчук, найстарший український парламентарій, що був віце-президентом австрійського парламенту, його заступником став Є.Петрушевич. Незабаром в Українській парламентарній Репрезентації сталися зміни: на місце Романчука став Петрушевич, але лінія щодо ставлення до Австрії, як країни, вкрай ослабленої війною, але такої з якою потрібно уникати конфліктів, залишалася незмінною.

З тієї причини не використано як слід парламентської трибуни для викриття перед судом світу тих страшних знущань, які впали на український народ з початком світової війни “за співчуття і допомогу Росії”, щоб не накласти на себе відбиток оборонця “зрадників держави”.

Тимчасом масові криваві розправи над мирним населенням відбувалися в таких широких масштабах, що питання це стало предметом обговорення на сесії австрійського парламенту в 1917 році. Жертвами військово-поліцейського терору, що розгорнувся в Галичині, як відзначав депутат польської соціалістичної партії І.Дашинський, стало понад 60 тисяч осіб, яких невинно було повішено або розстріляно [136]¹⁶²).

Українська Репрезентація не використала історичний час творення української державності в Наддніпрянській Україні від утворення Центральної Ради до Берестейського миру.

¹⁵⁹) [90] ЛОДА. – Ф.350. – Оп.І. – Спр.3950. – Арк.142.

¹⁶⁰) [90] ЛОДА. – Ф.350. – Оп.І. – Спр.350. – Арк. 88–89.

¹⁶¹) [135] Kallas M. Historia ustroju Polski X-XX w.– Warszawa., 1997.– S. 287-288.

¹⁶²) [136] Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im, Jahre 1917. XXII Session. I Band. S. 305.

Не було навіть намагання встановити зв'язки з Цетральною Радою.

Хоч, з іншого боку, історичні умови, в яких діяла Українська парламентарна Репрезентація були дуже важкі. Австрія відгородила Галичину як від Наддніпрянської України, так і від цілого світу, а поляки при першій нагоді намагалися послабити український рух в Галичині. І все-таки політика української парламентської фракції, особливо в останні кілька місяців перед розпадом Австро-Угорщини, могла і повинна була бути іншою: фракція мала шукати як у внутрішній так і в міжнародній політиці зв'язків з тими, хто буде вирішувати питання спадщини Австро-Угорщини, і рівночасно приготувати сили, які в певний час могли б взяти владу в Галичині.

Перемога лютневої революції в Росії у 1917 році відкрила перспективу закінчити імперіалістичну війну. Але політика Тимчасового уряду – війни до “переможного кінця” коштувала народам Росії великих територіальних і людських втрат, дальшого поглиблення господарської розрухи. Однак і воєнні операції 1917 року, хоч і не привели до поразки австро-угорського блоку, але значно погіршили воєнно-політичне становище цього блоку. Жовтневий переворот 7 листопада (25 жовтня) 1917 року в Росії під проводом Леніна привів до падіння Тимчасового уряду і охопив широкі простори імперії.

Цей переворот мав трагічні наслідки для всієї України. Ситуація в Києві була дуже складна. Тут діяли три сили: Центральна Рада і Генеральний Секретаріат, Рада робітничих і солдатських депутатів, якою заволоділи більшовики, і штаб Київського військового округу, що був представником Тимчасового уряду, хоч його вже не існувало.

Влітку 1918 року революційний рух трудящих Галичини продовжував наростати, охоплюючи дедалі ширші маси робітників і селян. Всі ознаки вказували на те, що Австрія переживала переддень революції, розклад старого ладу в цих країнах ішов швидкими кроками. Але імперіалісти Антанти, намагаючись одержати перемогу над австро-німецьким блоком держав, разом з тим хотіли зберегти бойову силу цього блоку і перетворити їх армії в ударну силу для вторгнення в Радянську Росію. Під цим кутом зору “комісія для вивчення умов миру”, створена урядом США восени 1917 року на чолі з полковником Хаузом, розробляла заходи, що мали на меті від'єднати німецьку Угорщину від Австрії і зміцнити реакційний режим Габсбургів, що був оплотом боротьби проти, національно-визвольних рухів народів Південно-Східної Європи.

Такою ж була позиція і австрійського уряду. “В цей час, – згадує англійський прем'єр міністр Ллойд Джордж у своїх мемуарах, – ми не мали на увазі повного розпаду Австрійської монархії, а намагалися скоріше до того, щоби в її кордонах було створено декілька вільних автономних держав на зразок Британської імперії” [137]¹⁶³).

В січні 1918 року Ллойд Джордж у своєму виступі в парламенті заявив: “У завдання англійської політики не входить зруйнування Австро-Угорщини [138]¹⁶⁴”.

8 січня 1918 року Президент США В.Вільсон направив Конгресу спеціальне послання, що обіймало 14 пунктів. У шостому пункті, що стосувався Росії, вказувалось на необхідність визнання урядів, створених у різних частинах Росії, і на надання їм всебічної допомоги [139]¹⁶⁵). Пункт десятий послання стосувався Австро-Угорщини і був спрямований проти намагання народів утворити національні незалежні держави. “Народам Австро-Угорщини, – гласив цей пункт [140]¹⁶⁶ – місце яких серед інших націй ми бажаємо бачити збереженим і забезпеченим, повинна бути надана найбільш вільна і сприятлива можливість автономного розвитку”, В цьому пункті, отже, йшлося не про визволення пригнічених народів, що перебували в складі Австро-Угорщини, не про створення незалежних національних держав, а лише про можливість “автономного розвитку” цих народів на базі збереження Габсбурзької монархії. Це зрештою підкреслив офіційний звіт про хід воєнних дій австро-угорської армії, складений

¹⁶³) [137] Ллойд Джордж Д. Военные мемуари. – Т.У. – М.; 1938. – С.37.

¹⁶⁴) [138] Писарев Ю.А. Наростание революционной ситуации в Сербии, Хорватии и Словении в 1917–1919 г.г. и интервенция Антанти//Ученые записки Института словяноведения. Т.7 М., 1953. С.150.

¹⁶⁵) [139] Чубарьян А. Брестский мир. – М.; 1963. – С.29.

¹⁶⁶) [140] Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. – Ч.П. М.; 1926. – С.103.

і опублікований після закінчення війни офіцерами колишнього генерального штабу. В ньому сказано, що “про руйнування монархії не було мови” [141]¹⁶⁷). В такому ж дусі коментував, у своїх спогадах програму Вільсона граф С.Буріан, який в квітні 1918 року замінив графа О.Чернина на посту міністра закордонних справ Австро–Угорщини [142]¹⁶⁸).

Проте зберегти Австро–Угорщину в попередньому вигляді було неможливо. Це починали розуміти навіть деякі політичні діячі монархії. Звідси й виникли урядові проекти конституційних реформ, а також відбувалися таємні переговори з США і Англією. Намагаючись зберегти Австро–Угорську монархію як плацдарм антирадянської інтервенції і опори для боротьби проти Південно–Східної Європи, представники США і Англії обговорили з австро–угорськими політичними діячами характер перетворень в галузі внутрішньої політики, які повинні стати запобіжним клапаном.

Англо–американський імперіалізм через свою агентуру серед політичних діячів пригнічених національностей Австро–Угорщини намагався показати обіцяні реформи, як виконання національно–визвольних вимог уявлених народів. Таким шляхом він розраховував зберегти владу Габсбургів, щоб пізніше перейти до розгрома революційного руху широких мас і придушення національно–визвольної боротьби народів, що населяли Австро–Угорську монархію [143]¹⁶⁹).

Цікавою була позиція українських депутатів австрійського парламенту. Депутат Є.Петрушевич на останній сесії австрійського парламенту 4 жовтня 1918 року говорив: “Якщо не буде проведено поділу Галичини, тоді український народ в Австрії мусить втратити останню надію на краще майбутнє в цій державі і в такому випадку заявляю, що нам залишається возз’єднання українських районів Австро–Угорської монархії з Українською державою” [144]¹⁷⁰). Подібно висловився з парламентської трибуни 9 жовтня 1918 року депутат К.Левицький. “Поділ Галичини є для нас *conditio sine qua non* (неодмінною умовою, без якої не можна щось зробити – І.Л.) і якщо Австрія не може чи не хоче провести поділ Галичини, то ми урочисто тут заявляємо, що наш шлях веде не до Варшави, а до Києва” [144]¹⁷¹). Депутат С.Вітик знову у своєму виступі 11 жовтня підкреслював, що Українська держава завдяки революції в Росії вже давно встановилася... і нашим ідеалом є возз’єднання всієї української землі в єдиній республіканській державі.

Такий зростаючий хор наполегливих заяв не був випадковим. Передбачаючи швидкий занепад Австро–Угорської імперії, українці боялись, аби вона в останні хвилини свого існування не приєднала Галичину до Польщі, чого польські політики домагалися здавна. Можна з певністю сказати, що на той час головною проблемою для галицьких українців були поляки, котрі бажали відтворити Польщу в її історичних кордонах, які включали й Галичину.

Не втрачаючи надії врятувати становище, останній австрійський імператор Карл 12 жовтня 1918 року організував у Бадені нараду 32 представників парламентських партій всіх націй Австро–Угорщини, на якій обговорювалось питання про перебудову монархії. Однак результати цієї наради не були підбадьорюючими для її організаторів [145]¹⁷²). Декілька днів пізніше, 16 жовтня 1918 року, Карл звернувся з маніфестом “До моїх вірних австрійських народів”, в якому дав згоду на перебудову Австрії в союзну державу, в якій “кожне плем’я на території, яку воно заселяє, творить свій власний державний організм... Створені з депутатів парламенту кожної нації національні ради повинні регулювати взаємні інтереси і підтримувати зв’язок з моїм урядом” [146]¹⁷³). Але було вже пізно: національно–визвольний рух зайшов

¹⁶⁷) [141] Der österreichisch – ungarische Krieg. – Wien., 1922. – S.472.

¹⁶⁸) [142] Burian S. Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege. Berlin. – 1923. – S. 127.

¹⁶⁹) [143] Рубинштейн Е.Н. Крушение Австро–Венгерской монархии. – М.; 1963. – С.224.

¹⁷⁰) [144] Stenographische Protokoll. Haus der Abgeordneten. – XXII Session. – Band IV. – S.4407.

¹⁷¹) [144] Stenographische Protokoll. Haus der Abgeordneten. – XXII Session. – Band IV. – S.4533

¹⁷²) [145] Kerchnave H. Zusammenbruch der Österreichisch–ungarischen Wehrmacht im Herbst 1918.– München., 1921. – S.46.

¹⁷³) [146] Wiener Zeitung. – 1918. – 17 Oktober.

надто далеко і його неможливо було зупинити жодними обіцянками. Народні маси не вірили цим обіцянкам; розпорядження уряду перестали виконуватись. Наступила криза влади.

Боротьба народних мас Австро-Угорщини привела до того, що наприкінці жовтня 1918 року там відбулася революція, в результаті якої була повалена монархічна влада. 24 жовтня проголосила свою незалежність Угорщина, а 28 жовтня в Празі проголошено незалежну Чехословацьку республіку. 29 жовтня було проголошено утворення Сербо-хорвато-словенської держави, яка пізніше була перейменована на Югославію [147]¹⁷⁴).

Імператор, фактично не маючи вже реальної влади, перебував ще у Відні [148]¹⁷⁵). Владу здійснював уряд, в якому щораз більший вплив мали соціал-демократи, які вимагали зречення від престолу і виїзду монарха. Нарешті 11 листопада Карл I був змушений відмовитись від участі в державних справах. Проте формального відречення від престолу він не підписав і не відразу залишив територію Австрії, а переїхав лише з Відня в один з своїх замків поблизу столиці¹⁷⁶). 12 листопада 1918 року Австрія була проголошена республікою.

Новостворена республіка на підставі статті 2 Закону від 12 листопада 1918 року вважалася складовою частиною Веймарської республіки.

За Сен-Жерменським договором¹⁷⁷) до її складу ввійшли в основному корінні австрійські землі. У 1921 році до неї була приєднана провінція: Бургенланд – частина західної Угорщини з переважаючим австрійським населенням [149]¹⁷⁸). Так припинила своє існування реакційна монархія Габсбургів, до складу якої майже півтора століття входили західноукраїнські землі. Територія післявоєнної Австрії складала 83,7 тис.кв.км з населенням 6,4 млн. чол., що становило 12,4% території і 12,6% населення колишньої Австро-Угорщини [150]¹⁷⁹).

Після того, як імператор Карл I звернувся з маніфестом “До моїх вірних австрійських народів”, 18–19 жовтня 1918 року у Львові був скликаний з’їзд мужів довір’я з цілого краю. Це були представники усіх політичних партій Галичини, Буковини, депутатів австрійського парламенту галицького і буковинського сеймів, духовенства. Згідно плану на цьому з’їзді мала бути утворена конституанта і проголошена українська державність. Національна Рада вирішила проявити свою лояльність щодо ще існуючої Австро-Угорської монархії, звернувшись до властей у Відні з пропозицією затвердити рішення Ради про проголошення української державності. Рада утворила три комісії (делегатури) з функціями вищої виконавчої влади: загальну у Відні під керівництвом Є.Петрушевича, галицьку у Львові на чолі з К.Левицьким та буковинську у Чернівцях під проводом О.Поповича. Була також обрана Президія Національної Ради, яка представляла Раду в період між сесіями.

Потім виступив представник від української соціал-демократичної партії Микола Ганкевич і висловився за проголошення з’єднання з Україною, але члени партії вирішили не брати участі в Українській Національній Раді. Зїзд було проголошено закритим, що викликало незадоволення серед присутніх, які домагалися дебатів і голосування про прийняття рішення. На жаль, такі заяви не мали практичного значення і важливі лише як вияв політичної думки і волі українців Галичини.

Тим часом процес розпаду Австро-Угорщини почався дуже швидко, зв’язки між виконавчими делегаціями перервалися.

Незабаром делегація Національної Ради виїхала до Відня на переговори з австрійськими властями, намагалася безрезультатно потрапити на аудієнцію до імператора.

¹⁷⁴) [147] Утвердження лєнінських ідей про державу і право на Україні. – Львів., 1972. – С.210.

¹⁷⁵) [148] Lorenz R. Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie. – Graz–Wien–Köln. – 1959. – S.546.

¹⁷⁶) У 1921 р. намагався стати угорським королем, але був заарештований і засланий на португальський острів Мадера, де і помер у 1922 р. на 35 році життя. Дружина Ціта з вісьмома дітьми проживала в різних країнах, померла в 1989 р. у Швейцарії, похована у Відні (Ширяев В. Монархи і поклонники. – Ехо планети. – 1990. – № 36. – С. 34–36).

¹⁷⁷) Сен-Жерменський мирний договір був підписаний 10 вересня 1919 р. в Сен-Жермен-ан-Ле (поблизу Парижа) США, Англією, Францією, Італією і Японією та об’єднаними з ними 12 державами, з одного боку, і Австрією – з другого.

¹⁷⁸) [149] Дадиани Л.Я. Государственный строй Австрии. – М., 1958. – С.3.

¹⁷⁹) [150] Batowski H. Rozpad Austro–Węgier 1914–1918. – Wrocław–Warszawa–Kraków. – 1965. – S.218.

Виховані в умовах австрійського парламентаризму, галицькі політики і на цей раз намірилися втілити рішення в життя шляхом інтерпеляції перед австрійським урядом. “Наші домагання, – писав К.Левицький з приводу переговорів з прем’єр-міністром М.Гусареком, – були помірковані і лояльні... Ми думали лишитися при Австрії і тут розвиватися своєю працею...” [151]¹⁸⁰).

В ході переговорів було встановлено, що для Східної Галичини буде призначений імператорський намісник, який за погодженням з Національною Радою утворить нові органи влади.

З перспективи часу нам ясно, що всі заходи галичан у віденському уряді були приречені на невдачу. Австрійці були схильні підтримати польські претензії до Галичини, вбачаючи в них сильнішого партнера, а поляки готувалися володарювати в Галичині.

12 жовтня 1918 року представники польських кіл з Галичини в імператора заявили від імені Галичини, що вони відокремлюються від Австрії і возз’єднуються з Польщею. З цією метою 28 жовтня 1918 р. на нараді в Кракові галицькі поляки створили Польську Ліквідаційну Комісію, яка повинна була зайнятися питанням переобрання влади в Галичині від Австрії до Польщі, обравши місцем свого постійного урядування м.Львів. Польська Ліквідаційна Комісія видала до всіх державних установ Галичини заклик, щоб вони надалі виконували волю польської держави, і одночасно звернулася до австрійської влади з домаганням передати їй владу в Галичині, і призначила на 1 листопада офіційну передачу влади до рук поляків.

Фактом утворення Української Національної Ради Польська Ліквідаційна Комісія знехтувала, вона планувала виїхати до Львова 1 листопада і від імені польської держави перебрати владу в Галичині. Це, напевно, сталося б, якби не Український Військовий Комітет, який не орієнтувався на Відень, не вірив австрійському урядові, готувався мати свою власну військову силу, не допустив Польську Ліквідаційну Комісію до Львова. У другій половині жовтня Військовий Комітет поділив край на військові округи, розіслав своїх кур’єрів до районів і до військових частин, призначив окружних військових комендантів. Цей Комітет у ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 року здійснив переворот, зайнявши при допомозі невеликої кількості українських старшин і вояків, які були згуртовані під командою сотника Д.Вітовського Львів. Одночасно Військовий Комітет розіслав кур’єрів у всі кутки Галичини з закликами до негайного взяття влади. Все це було зроблено від імені Української Національної Ради, хоч і без згоди її президії і більшості членів. Український Військовий Комітет не мав великої надії на успіх і перемогу цієї акції, але мав бажання не допустити до того, щоб Львів і Східна Галичина перейшли під польську владу [152]¹⁸¹). Д.Вітовський на останній нараді старшин 31 жовтня 1918 року сказав: “Наша честь вимагає, щоб ми перші взяли владу в краю, хоч би навіть прийшлося зараз її втратити” [153]¹⁸²).

В останніх днях перед переворотом, – згадує учасник Листопадового Чину М.Чубатий, – українські військові сили склалися зі старшин, підстаршин та стрільців військових з’єднань і державної поліції у Львові, разом приблизно 1400 вояків та 60 старшин. То було незвичайно мало на опанування Львова, тоді 250–тисячного міста з половиною польського, національно дуже активного населення. Решту становили євреї (близько 30%) і українці [153]¹⁸³).

Обидві ворожі сторони – українська та польська – хотіли захопити владу одного й того ж самого дня. Українські провідники –К.Левицький, І.Кивелюк, М.Лозинський, Д.Вітовський – усвідомлювали, що це не легке завдання, бо щойно створена українська військова організація була мало боездатною. Захоплювати таке місто, як Львів було, без сумніву, відважним вчинком.

У столиці Галичини на цей час скупчилося багато військовослужбовців–поляків, які почали формувати військові загони – з студентства, учнів старших класів гімназій, чиновників, робітників, які посилено навчалися військової справи і озброювалися.

¹⁸⁰) [151] Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка.– Львів., 1965.– С.18

¹⁸¹) [152] Охримович В. – Львів., “Діло”. – 1 листопада 1928 р.

¹⁸²) [153] Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях Україн. – К., 1993. – С.142

¹⁸³) [153] Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях Україн. – К., 1993. – С.178.

В той же день делегація Національної Ради з'явилася в намісника К.Гуйна з вимогою передати їй управління краєм. У результаті складено офіційний акт передачі влади представниками австрійського уряду Національній Раді.

У повіті краю були направлені уповноважені ради і військові команди (вони називалися кур'єрами) з наказом місцевим українським військовим командам “перебрати владу” на місцях. Останні це здійснили в Станіславі, Коломиї, Долині, Снятині, Раві–Руській, Золочеві, Сколе, Городку, Підгайцях, Жовкві, Печеніжині, Кам'янці–Струмиловій, Буську. В Тернополі, Перемишлі, Бориславі, Дрогобичі, Рудках, Бережанах, Стрию, Турці, Гусятинському повіті і Самборі владу було взято в результаті селянських виступів, а в Дрогобичі – виступів робітників. Значення цього історичного факту зрозуміле. Вперше з часу Київської та Галицько–Волинської держави корінне населення західноукраїнських земель, після майже 570–річного чужоземного панування стало знову господарем своєї долі, скинуло гніт окупантів, проголосило свою державну незалежність. Ця акція була несподіваною як для австрійців, так і для поляків і принесла українцям повний успіх. Населення Львова 1 листопада вже перебувало під владою Української Національної Ради, на ратуші майорів синьо–жовтий прапор. Першим актом нової влади було видання відозв до населення Львова і всієї Галичини, в яких повідомлялося про створення української держави, гарантувалася всім мешканцям краю громадянська, національна і релігійна рівноправність.

Виступ українців був своєчасний, бо вже 1 листопада 1918 року зранку, ще не знаючи про події у Львові, начальник Головного штабу армії у Варшаві генерал Т.Розвадовський надіслав польській військовій організації у Львові наказ про захоплення влади, призначивши князя В.Чарториського генеральним комісаром Галичини, а генералів Пухальського і Ламезана військовими комендантами Галичини і Львова. Щодо можливих виступів “непольського населення” пропонувалося безоглядно придушити, учасників суворо покарати [154]¹⁸⁴).

Хоч взяття влади українцями у Східній Галичині відбулося порівняно гладко, мирним шляхом, але спокій тривав недовго. Уже у другій половині дня 1 листопада польська військова організація у Львові почала воєнні дії: спочатку у Львові, а відтак у інших місцевостях краю, в першу чергу вздовж українсько–польського кордону. Вони набирали щораз більшого розмаху і гостроти. Особливо небезпечно для українців розгорталися події у Львові, де були зосереджені великі військові сили поляків, поповнені загонами добровольців з цивільного населення.

Проте, проголосивши громадянську, національну і віросповідну рівноправність на території Української держави, українці після взяття влади ніяких насильницьких дій чи переслідувань поляків не чинили, обмежившись патрулюванням вулиць. Не були заборонені польські газети, які тут же почали відверто закликати поляків до зброї, до боротьби, всіляко паплюжили українську владу, обзиваючи українців не інакше, як “хлопськими бандами”, “варварськими ордами”, які “зрадою і підступом” захопили владу і хочуть утворити з “корінних польських земель” якусь міфічну українську державу. В той же час українські власті неодноразово зверталися до польських керівників у Львові з пропозиціями мирно врегулювати всі спірні проблеми, сісти за стіл переговорів, припинити братовбивчу війну. У пресі та у формі листівок було опубліковано звернення Національної ради до польського населення з аналогічними пропозиціями. За таку нерішучість довелося українцям незабаром заплатити життям десятків тисяч патріотів.

9 листопада 1918 року на засіданні Національної Ради визначено назву Української держави – Західноукраїнська Народна Республіка, до складу якої, крім Східної Галичини, входили Північна Буковина і Закарпаття, тобто землі колишньої Австро–Угорської монархії, населені українцями. Держава ЗУНР охоплювала близько 70 тис. кв. км, території з населенням 6 млн (у тому числі 71% українців, 14% поляків, 13% євреї, 2% угорців, румунів та ін.) [155]¹⁸⁵).

Невдовзі Буковину захопила Румунія, а Закарпаття спочатку відійшло до складу Угорщини, а у січні–квітні 1919 р. – Чехословаччини. Таким чином фактично ЗУНР охоплювала тіль-

¹⁸⁴) [154] Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). – Т.6. – Скрантон., 1961. – С. 153

¹⁸⁵) [155] Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й., Історія держави і права України. – Львів., 1996 С.177

ки територію Східної Галичини з населенням 4 млн. (75% українців, 12% поляків, 11% євреї, 2% – інші національності) [155]¹⁸⁶).

2.2. Формування і законодавча діяльність органів державного апарату

9 листопада Українською Національною Радою був сформований вищий виконавчий і розпорядчий орган – Державний Секретаріат на чолі з Костем Левицьким. Наступного дня, 10 листопада, він склав урочисту присягу на вірність українському народові і державі. Національна рада визначила йому чітку лінію дальшого державного будівництва: вжити всіх необхідних заходів “для з’єднання всіх українських земель в одну державу”, не ізолюватися від вже існуючої на сході української держави, шукати шляхів для утворення єдиної соборної української держави, до об’єднання всіх українських земель, всього українського народу. Про негайне об’єднання мова не йшла з огляду на невизначеність політичного становища в Наддніпрянській Україні. З метою в’яснення політичної ситуації і реальних шляхів об’єднання ще 5 листопада Національна Рада вислала до гетьмана П. Скоропадського делегацію у складі Й. Назарука та Б. Шухевича, яка мала також просити гетьмана про допомогу, в першу чергу військову. Гетьман погодився скерувати в Галичину корпус Січових Стрільців з броневих автомобілями і важкою артилерією. Проте самі Січові Стрільці, готуючись в той час до повстання проти гетьмана, відмовились їхати в Галичину [156]¹⁸⁷).

Ще одну делегацію під проводом державного секретаря закордонних справ В. Панейка Національна Рада вислала до Парижа для відстоювання інтересів ЗУНР на Паризькій мирній конференції¹⁸⁸).

13 листопада 1918 року Національна Рада визначила конституційні засади новоствореної держави, прийнявши Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро–Угорської монархії [157]¹⁸⁹).

В Артикулі 1 закону закріплювалася назва держави – Західноукраїнська народна республіка.

В Артикулі 2 записано, що її територія включає українські етнографічні землі колишньої Австро–Угорської монархії, тобто коронні краї Галичини і Буковини та українські комітати Закарпаття – згідно “етнографічної карти Австрійської монархії”. “Ця територія творить самостійну Західноукраїнську народну республіку” (Артикул 3).

В Артикулі 4 закріплювалося верховенство і суверенітет народу в державі, який здійснює їх через свої представницькі органи, обрані на підставі загального, рівного, прямого, виборчого права при таємному голосуванні, за пропорційною системою. Виборчим правом наділялися всі громадяни держави, без різниці національності чи статі. Найвищим органом влади мали стати Установчі збори ЗУНР, а до їх обрання вся повнота законодавчої влади належала Національній Раді, виконавчої – Державному Секретаріатові. Гербом ЗУНР був затверджений золотий лев на синьому полі, обернутий у праву сторону, прапором – традиційний синьо–жовтий. Затверджено й державну печатку ЗУНР (Артикул 5).

“В Народній Республіці, – підкреслювала Національна Рада у роз’ясненні до Закону, – не може бути суверенних і підданих. Сувереном є цілий народ... Не може бути пануючих і поневоленних. Всі громадяни без різниці мови, стану, статі є рівні, вільні... Не може бути права без обов’язків і обов’язків без права. Не може бути просвічених і темних, привілей науки і просвіти мусить зникнути, вони повинні бути всім доступні... Не може бути багатих і нуждарів, неробів і невільників праці, визискувачів і визискування... Народне багатство має бути добром

¹⁸⁶) [155] Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й., Історія держави і права України. – Львів, 1996 С.177

¹⁸⁷) [156] Костицький М.В., Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923 рр.). Львів. 1992. С.49.

¹⁸⁸) Відбулася (з перервами) 18 січня 1919–21 січня 1920 р. Внаслідок роботи конференції було підготовлено Версальський мирний договір 1919 р. з Німеччиною, Сен–Жерменський мирний договір 1919 р. з Австрією, Ньойський мирний договір 1919 р. з Болгарією, Трианонський мирний договір 1920 р. з Угорщиною і Севрський мирний договір 1920 р. з Туреччиною. Конференція прийняла рішення про створення Ліги націй, ухвалила її статут.

¹⁸⁹) [157] Діло. – 1918. – 15 листопада.

цілого народу, щоб кожен своєю працею міг собі запевнити добробут” [157]¹⁹⁰). Українська Національна Рада стала вищим законодавчим органом ЗУНР на чолі з Президентом (з червня 1919 року диктатором) Є.Петрушевичем. Склад її в основному залишився попереднім, збільшилася тільки кількість членів за рахунок представництва повітів і більших міст Галичини.

15 листопада на засіданні Ради було прийнято закон “Про доповнення складу Української Національної Ради від повітів та більших міст краю” [92]¹⁹¹), тобто вирішено зробити її більш представницьким органом згідно закону. Слід було обрати по одному делегату від кожного повіту, а також від міст: Львова – 4, Чернівців – 2, Станіславова – 2, Перемишля – 1, Дрогобича – 1, Коломиї – 1, Тернополя – 1, Стрия – 1, Ярослава – 1, Самбора – 1, Золочева – 1, Бережан – 1, Борислава – 1. Вибір тих делегатів, говориться в законі, “здійснюють повітові органи за участю просвітніх, культурних, економічних і політичних організацій на спільному засіданні”, яке скликає повітовий комісар. Обирається і “провірочна комісія”, яка затверджує результати і правильність проведення виборів. Вибори належало провести у часі від 22 по 26 листопада.

В цілому слід підкреслити, що українське населення дуже активно приступило до будівництва своєї держави. У Турці, наприклад, коли надійшла вістка про утворення української держави Західноукраїнської Народної Республіки – зійшлися тисячі селян з навколишніх сіл. Вони розігнали всю австрійську адміністрацію, роззброїли жандармерію, озброїлись самі. На велелюдному віче обрали повітову національну раду, повітового комісара (ним став Всеволод Ріпецький), харчову управу, нового директора школи (українця) тощо. Подібно розгортались події в усіх інших містечках і селах краю [158]¹⁹²).

Протягом наступних днів було прийнято ще декілька важливих законів, які стосувалися процесу організації державно-політичної системи Західноукраїнської Народної Республіки. Так, 16 листопада на засіданні Української Національної Ради був прийнятий Закон “Про тимчасову адміністрацію областей Західноукраїнської Народної Республіки” [159]¹⁹³). Він став правовою основою діяльності уряду ЗУНР та нижчестоячих органів управління.

Згідно із §1 на території Західноукраїнської Народної Республіки залишилось в силі попереднє австрійське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам, суті і цілям Української держави. До речі, радянські дослідники з цього приводу всіляко критикували Західноукраїнську Народну Республіку, вбачаючи “антинародність”, “буржуазність” ЗУНР. Але правильно пояснюють це рішення сучасники тодішніх подій і об’єктивні пізніші дослідники. Доктор Матвій Стахів пише: “Ця постанова була конечна, якщо Західноукраїнська Народна Республіка бажала бути державою з правлінням права. Видати нові оригінальні закони у короткому часі було неможливо, отже мусіли залишатись старі закони, щоб не було такого хаосу, які мали підлягати поступовій зміні або заміні” [160]¹⁹⁴). Далі у законі вказувалось, що всі службовці і “державна служба бувшої австрійської держави, котрі зложать письмове приречення” чесно служити українській державі, залишаються на своїх місцях. Всі адміністративні органи і власті на території Західноукраїнської Народної Республіки “підлягають Державному Секретаріату”, який є найвищим органом виконавчої влади держави.

У повіті представником і основним органом державної адміністрації є “український державний повітовий комісар”. Повітових комісарів призначає і звільняє державний секретар внутрішніх справ (§5). Їх основним правом і обов’язком є “берегти інтереси української державності і протидіяти всяким способам, скерованим проти неї”. Повітові комісари призначали у селах і містечках громадських комісарів, якщо такі ще не були обрані населенням. Вони також мали право оголосити розпущеними місцеві “прибічні громадські ради”, призначати до них нові вибори (§10).

¹⁹⁰) [157] Діло. – 1918. – 15 листопада.

¹⁹¹) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп. 1. – Спр 96. – Арх. 6.

¹⁹²) [158] Діло. – 1918 р. – 12 листопада.

¹⁹³) [159] Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західноукраїнської Народної республіки”. – Станіслав., 1918. – С. 5–7.

¹⁹⁴) [160] Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). – Скрантон., 1958. – Т.3. – С.53.

Цього ж дня 16 листопада на виконання закону із метою його конкретизації було видано розпорядження Державного Секретаріату “Про державну адміністрацію [92] ¹⁹⁵⁾”.

В ньому вказувалось, що всі державні службовці колишньої австро-угорської держави, які складають письмову обіцянку чесно служити Західноукраїнській Народній Республіці залишаються на своїх місцях. Всі органи виконавчої влади на місцях підлягають Державному Секретаріатові і відповідним – галузевим секретарствам. Керівним органом державної адміністрації в повіті є державний повітовий комісар, “якого іменує і усуває Державний Секретар внутрішніх справ”.

Згідно з Законом від 4 січня 1919 року Національна Рада обрала свою Президію. Президія складалася з Президента республіки і 4 його заступників (Л.Бачинський, С.Вітик, О.Попович, А.Шмигельський). Було утворено дуже важливий державний орган – Виділ Української Національної Ради (комітет) з 10 членів на чолі з Президентом. Виділ мав дорадчий характер при Президенті. В його компетенцію входило призначення членів уряду, керівників вищих і військових установ, здійснення права помилування, публікація державних законів [161] ¹⁹⁶⁾. Місцевими органами влади були повітові Національні Ради, що склалися з представників авторитетних службовців, селян, священників. Наприклад, у Бучацькому повітовому комітеті (виконавчий орган ради), який налічував 15 чоловік, було 9 селян, 4 священники, 2 адвокати [162] ¹⁹⁷⁾.

Державний Секретаріат складався з представників націонал-демократичної (перейменованої в березні 1919 р. трудовою), радикальної і соціал-демократичної партій [163] ¹⁹⁸⁾. Очолив уряд спочатку К.Левицький, а потім С.Голубович. Державний Секретаріат мав 14 державних секретарів: внутрішніх справ, закордонних справ, фінансів, юстиції, віросповідань, освіти, військових справ, земельних справ, торгівлі і промисловості, публічних робіт, праці і суспільної опіки, суспільного здоров'я, шляхів, пошти і телеграфу. Крім цього, до складу Державного Секретаріату входив голова або заступник Українського харчового уряду (управління), який був створений Національною Радою 29 жовтня 1918 року ¹⁹⁹⁾. Однак вже через декілька днів кількість державних секретарів була зменшена: секретарства освіти і віросповідань об'єднано, також шляхів, пошти і телеграфу, ліквідовано секретарство суспільної опіки і праці та суспільного здоров'я [164] ²⁰⁰⁾. Після цих змін у складі уряду залишилося 10 державних секретарів.

За партійним складом вісім державних секретарів належали до націонал-демократичної партії (Л.Цегельський – внутрішніх справ, В.Панейко – закордонних справ, С.Голубович – юстиції та інші), два до радикальної (Д.Вітовський – військових справ, І.Макух – публічних робіт), один до соціал-демократичної (А.Чернецький – праці і суспільної опіки), один до християнсько-суспільної партії (О.Барвінський – віросповідань і одночасно тимчасово освіти). Пізніше державним секретарем закордонних справ став М.Лозинський, фінансів, торгівлі і промисловості – С.Голубович, внутрішніх справ – І.Макух, юстиції – О.Бурачинський, шляхів, пошти і телеграфу – І. Мирон, публічних робіт – М. Козакевич, земельних справ – М.Мартинець, військових справ – В.Курманович [165] ²⁰¹⁾. Уряд ЗУНР підтримало єврейське населення, а депутат австрійського парламенту А.Штанд навіть увійшов до його складу [166] ²⁰²⁾.

¹⁹⁵⁾ [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп. 1. – Спр 96. – Арк. 8–9.

¹⁹⁶⁾ [161] Вісник держ. законів і розпорядників Зах. обл. Української Народної Республіки. – Випуск 1.– Львів. – Річник 1919. – С. 2.

¹⁹⁷⁾ [162] Тищик Б.Й. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – Львів., 1970. – С.37.

¹⁹⁸⁾ [163] Діло. – 1918. – 10 листопада.

¹⁹⁹⁾ За розпорядженням УХУ в повітах були створені повітові харчові управи.

²⁰⁰⁾ [164] Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С.17.

²⁰¹⁾ [165] Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка. – Львів., 1965. – С. 20

²⁰²⁾ [166] Stup E. Fragmenty wspomnień dotyczących ruchu robotniczego w Zachodniej Ukrainie i w Polsce (1918–1939). – Warszawa., 1951. – S.7

Для управління повітами на основі тимчасового закону про адміністрацію ЗУНР від 16 листопада 1918 року [167]²⁰³) призначалися державним секретарем внутрішніх справ повітові комісари переважно з числа колишніх австрійських державних службовців, учителів, священників. Так, у Самбірському повіті комісаром став відомий західноукраїнський письменник, адвокат А.Чайковський, у Дрогобицькому – громадський діяч, один із засновників української соціал–демократичної партії Галичини С.Вітик, у Кам'янко–Струмилівському – суддя Р.Петрушевич (молодший брат Президента ЗУНР), у Долинському – один із засновників української радикальної партії, адвокат С.Данилович, у Стрийському – відомий український композитор і диригент О.Нижанківський, у Сколівському – колишній службовець староства І.Корженьовський, у Щирецькому – директор школи В.Малицький, у Тернопільському повіті суддя – У.Сальвицький, у Стоянові – селянин У.Заремба.

Повітові комісари, в свою чергу, допомагали в організації виборів міських, сільських і містечкових комісарів. У деяких місцевостях населення ставилось до цих подій байдуже, особливо у польських і москвофільських.

Прийнято “Закон про спосіб оповіщення законів і розпорядків” [168]²⁰⁴). Закони підлягали публікації у “Віснику законів і розпорядків” за підписом Президента Ради і одного з членів Виділу, а розпорядки за підписом відповідного секретаря. Набирали чинності ці правові акти на восьмий день з дня видання (дата видання повинна стояти на кожному з актів).

Слід також згадати ще один закон від 4 січня “Про незайманість членів Української Національної Ради” [168]²⁰⁵). У ньому сказано: “Членів Української Національної Ради не можна без її згоди ув’язнити ані потягати судово до відповідальності, хіба що приловиться його на гарячій вчинку”. У такому випадку суд повинен негайно повідомляти про затримання посла Українську Національну Раду і коли вона не дасть дозволу на затримання, то його слід негайно звільнити. Члени Української Національної Ради, говорилося в законі, не можуть бути притягнуті до відповідальності за те чи інше голосування у Раді і виконують свої обов’язки незалежно від яких–небудь інструкцій виборців.

Однак, як зазначає в своїх спогадах сучасник тих подій Микола Чубатий, незважаючи на те, “що Українську Національну Раду відновлено і доповнено силами з усіх сторін краю, сама вона найкраще почувала, що не є сеймом, вибраним загальним голосуванням, тому працюючи над установами конче потрібних законів – обиралась, щоби зробити якнайскорше місце нововибраному сеймові” [169]²⁰⁶).

У березні 1919 р. після довгого обговорення Українська Національна Рада прийняла Закон про скликання Сейму Західноукраїнської Народної Республіки [92]²⁰⁷), а у квітні – виборчий закон. Однопалатний сейм, говориться в першому законі, скликається президентом Української Національної Ради. У день зібрання сейму Українська Національна Рада припиняє свою діяльність. Сейм складається з послів, вибраних на підставі виборчого закону. Вибори призначає Виділ Української Національної Ради на неділю або святковий день червня (§3).

Виборчий закон був прийнятий 14 квітня 1919 р. [92]²⁰⁸). У §1 закону писалося: “Сейм Зах. Обл. Української Народної Республіки складається з членів, вибраних на основі загального без різниці статі, рівного, безпосереднього, тайного, пропорціонального виборчого права”. Право голосу надавалось громадянам ЗОУНР з 21 року життя. Право бути обраним – з 25 років.

²⁰³) [167] Діло. – 1918. – 18 листопада.

²⁰⁴) [168] Вісник державних законів і розпорядків Західноукраїнської Народної Республіки. – Випуск 1. – 31 січня. – 1919 р. – С. 1–2.

²⁰⁵) [168] Вісник державних законів і розпорядків Західноукраїнської Народної Республіки. – Випуск 1. – 31 січня. – 1919 р. – С. 3.

²⁰⁶) [169] Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народної Республіки. – Львів., 1991. – С.14.

²⁰⁷) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.96. – Арк.15.

²⁰⁸) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.96. – Арк.16.

Позбавлялись виборчого права: 1) особи душевнохворі; 2) особи, засуджені судами за вчинення кримінальних злочинів, й зокрема, за крадіжку, обман, звідництво та ряд інших (в законі перераховуються різні нормативні акти, засудження за якими вело до позбавлення виборчого права); 3) особи, які вже раніше були суджені за злочини та проступки проти виборчої свободи по виборах законодавчих органів ЗОУНР; 4) особи – які більше двох разів протягом останніх двох років були засуджені за пияцтво.

Для виборів до Сейму утворювались виборчі округи, які ділилися на виборчі дільниці, що співпадали з громадою. Великі громади (більше двох тисяч населення) ділилися при потребі на декілька виборчих дільниць. Проведення виборів доручалося виборчим комісіям, склад яких, порядок утворення і діяльність докладно врегульовувались у законі. Партії, які хотіли брати участь у виборах, подавали в окружні виборчі комісії “кандидатські списки”, які повинні бути власноручно підписані не менш як 100 виборцями (§16). Реєстрували кандидатів у послі Сейму окружні виборчі комісії, перевіряючи, чи кандидати “мають право виборності”, тобто право бути обраним (вік, відсутність судимості за вказані вище злочини і т.п.). Рішення окружних комісій можна було оскаржити до Головної виборчої комісії, рішення якої було остаточним (§18). Далі в законі детально регламентувались порядок висунення та реєстрації кандидатів у депутати, порядок складання виборчих списків, порядок проведення самих виборів, підрахунку голосів, оформлення відповідної документації.

Цікавим положенням закону було те, що при дільничних і окружних виборчих комісіях встановлювався інститут т.зв. “мужів довір’я” – представників громадськості, партій тощо. Вони могли бути присутніми на виборчих дільницях під час виборів, при підрахунку голосів, підписували разом з членами виборчих комісій усі документи. До речі, це ще один яскравий доказ демократизму політичної системи Західноукраїнської Народної Республіки.

Новий Сейм мав складатися з 226 послів. За переписом 1910 р., який при цьому брався за основу, в Східній Галичині нараховувалось 3 986 153 чол. українців, 809 917 – поляків, 105 000 – євреїв, 160 000 – німців. Один посол обирався від 25 тис. населення. Отже, згідно з національним складом населення краю належало обрати 160 українців, 33 поляки, 27 євреїв і 6 німців. З цією метою територію держави було поділено на 12 українських виборчих округів, 5 польських і єврейських, 1–німецький.

Таким чином в Галичині було ліквідовано гостру міжнаціональну боротьбу під час виборів до парламенту та можливість панівною нацією забирати майже усі мандати собі, як це мало місце при попередніх владах (польській, австрійській). Українцям тепер це теж легко було зробити: адже вони стали панівною нацією. Тим більше, що саме так поводитися з ними під час чужоземного панування, під всякими приводами позбавляючи або урізуючи їх представництво в австрійському парламенті, галицькому сеймі і т.д. Але вони, українці, тепер на це не пішли. Маючи переважаючу більшість щодо національного складу населення у краї, вони гарантували національним меншинами пропорційно до їх кількості місця в Сеймі. В жодній державі світу того часу, та й нині ми не бачимо такої національної толерантності, поваги не на словах, а на ділі до людей національних меншин, іншого віросповідання.

Вибраний таким способом Сейм мав бути скликаний через два тижні після виборів, у червні 1919 року [92]²⁰⁹).

З бігом часу зазнав змін (персональних і структурних) виконавчо–розпорядчий орган держави – Державний Секретаріат. Як зазначалось, спочатку Державний Секретаріат складався з голови (президента) і 14 Державних секретарів, які очолювали галузеві секретарства. Однак вже в кінці листопада в силу ряду обставин (деякі секретарі подали у відставку, інші не приступили до праці взагалі) число секретарств було скорочено. Зокрема, об’єднано секретарства освіти і віросповідання, шляхів, пошт та телеграфу, ліквідовано секретарства суспільної опіки і праці та суспільного здоров’я. Замість цих двох останніх у складі Державного секретарства внутрішніх справ створено відповідні відділи. Вони очолювались т.зв. “товаришами секретаря”. До складу цього ж секретарства був включений як окремий відділ харчовий уряд. Таким чином, у складі уряду залишилось 10 секретарств.

На початку грудня, як зазначалось, подав у відставку голова уряду К.Левицький і на цю посаду Українська Національна Рада, обрала С.Голубовича. Йому доручено сформулювати новий

²⁰⁹) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.96. – Арк.15.

уряд республіки. Новоутворений Виділ Української Національної Ради на початку січня прийняв відставку попереднього уряду і затвердив запропонований головою уряду новий його склад.

Отже, головою (президентом уряду) став Сидір Голубович. Він же секретар фінансів і торгівлі та промисловості.

Закордонні справи – Василь Панейко

Внутрішні справи – Іван Макух

Військові справи – Дмитро Вітовський

Судівництво – Осип Бурачинський

Освіти і віросповідання – Агенор Артимович

Шляхи, пошта, телеграф – Іван Мирон

Земельні справи – Михайло Мартинець

Публічні роботи – Мар'ян Козаневич

Склад і програма нового уряду були обговорені і схвалені на сесії Української Національної Ради 4 лютого [170]²¹⁰).

Слід відзначити, що ще в кінці листопада 1918 р. Українська Національна Рада вирішила утворити у складі уряду нові секретарства: польське, єврейське і німецьке щоб, як зазначалось, зберегти національні права цих націй в Українській державі. Проте ця пропозиція Української Національної Ради залишилась нереалізованою: ні поляки, ні євреї, ні німці не побажали створити свої секретарства, виділити до них своїх представників.

У лютому і березні подали у відставку відповідно Д. Вітовський і Л.Цегельський. На місце першого державного секретаря військових справ призначено полковника Віктора Курмановича, його заступником (“товаришем”) отамана Петра Бубелу. Замість Л.Цегельського заступником (“товаришем”) державного секретаря закордонних справ став Михайло Лозинський.

У такому складі Державний Секретаріат діяв аж до кінця свого існування.

Уряд проводив свої засідання доволі часто. Він вирішував не тільки справи, які торкалися виконання законів та інших нормативних актів Української Національної Ради, а й проблем управління всім краєм, військові справи тощо. Головував на засіданнях уряду його голова (президент), а у разі його відсутності – Державний секретар внутрішніх справ.

Продовжувала детальніше регламентуватися компетенція і вдосконалюватися система органів місцевої влади і адміністрації. Вся повнота цивільної влади і управління у повітах далі належала повітовим комісарам. Вони не мали права, однак, втручатися у військові справи, судочинство, справи залізниць, пошт, телеграфу, які були суворо централізованими і підлягали відповідним урядовим органам. В усіх інших питаннях закон Української Національної Ради від 16 листопада 1918 р. надавав їм широку, по суті надзвичайну владу. Саме тому з старого, австрійського апарату повітової влади (старост) – повітовими комісарами не був обраний чи затверджений ніхто. Коли державні відносини на території Західноукраїнської Народної Республіки стали більш врегульованими, стабільними – почала зменшуватись і надзвичайна влада повітових комісарів. Вони стали більш контрольовані і відповідальні перед конкретними Державними секретарствами і урядом в цілому; їх стали регулярно викликати в столицю для звітності.

Дорадчим органом при повітових комісарах були повітові національні ради, які вже в перші дні встановлення української влади згідно із вказівкою Української Національної Ради почали вибиратись населенням повітів (як правило, делегатами від сільських і міських громад, товариств та різних організацій), їх правове становище спочатку не було однаковим і врегульованим з правової точки зору. Були повіти, де ці ради мали голос чисто дорадчий, але були й такі, де їхній голос був вирішальним, контрольним, де повітові комісари без їх схвалення не вирішували жодних важливих справ. Таке нечітке становище було ненормальним і Українська Національна Рада це розуміла. Щоб у системі місцевих, зокрема повітових, органів влади і управління навести порядок, вирішено взяти за приклад Велику Україну. Тому Державний Секретаріат спільно з відповідними комісіями Української Національної Ради на пропозицію соціал-демократичної фракції приступили до опрацювання закону про повітові трудові ради, через які селянству і робітникам забезпечено б вирішальний голос у повітовому управлінні та створено правову основу для контролю діяльності повітових комісарів. Ці ради мали б обиратись всім населенням повіту

²¹⁰) [170] Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – С.64.

прямим голосуванням [171]²¹¹). Однак, з приводу змін у військовій ситуації цей законопроект, як і багато інших, не був винесений на обговорення парламенту.

По селах і містах представниками влади продовжували залишатись громадські і міські комісари та “прибічні” ради, яких обирало населення.

Для громадських і міських комісарів вищою інстанцією були повітові комісари, а для останніх – Державне Секретарство внутрішніх справ. Воно мало свою президію, яка складалася з голови – Державного секретаря: і голів усіх відділів, які входили до складу секретарства: особового, публічного здоров’я, праці і суспільної опіки, харчового управління, санітарного, інтернованих, публічної безпеки та ін.

Для забезпечення внутрішнього порядку на місці розпущеної колишньої австрійської жандармерії²¹²) в якій в основному служили поляки, частково австрійці і в незначній кількості українці, була утворена українська жандармерія. Оскільки жандармерія в Австрії на відміну від Росії не була політичною, а загальною поліцією, замість неї місцеві комісари з перших днів існування ЗУНР формували так звану народну міліцію. Часто вона обиралася на зборах чи вічах. Але це було місцевою самодіяльністю, а державі потрібні були чітко організовані і дисципліновані органи охорони публічного порядку. Тому вже 6 листопада 1918 року Національна Рада прийняла рішення про створення Корпусу української державної жандармерії [90]²¹³). Її очолювала команда державної жандармерії на чолі з головним комендантом (спочатку П.Індішевський, а з лютого 1919 року О.Красіцький). У повітах створювалися команди жандармерії, які очолювалися повітовими командирами (комендантами). Останнім підлягали сільські і міські станиці жандармерії. Поряд з іншими функціями жандармерії, як видно з наказу № 1 від 1 листопада 1918 р., пропонувалося “На більшовицький рух звернути особливу увагу і про всі його прояви негайно повідомити командуванню[90]²¹⁴)”.

Щоправда, не завжди заслуговували на схвалення методи її роботи. Так, Дрогобицький повітовий комісар, колишній депутат австрійського парламенту, а пізніше польський сенатор А.Горбачевський характеризував підлеглого йому повітового коменданта жандармерії – Матківського як злочинця. Останній повинен був перевезти двох заарештованих з Дрогобича до Самбора, але по дорозі вбив їх [172]²¹⁵). Це, безперечно, негативний факт, який не дає підстав для якихось узагальнень. До праці в органах жандармерії можна було залучати і колишніх жандармів-українців, які не скомпрометували себе за часів австрійського панування.

В основному ж набирали нових добровольців, у першу чергу з числа військовослужбовців. Для підготовки кваліфікованих кадрів при Команді державної жандармерії у Станіславі була відкрита спеціальна жандармська школа. В основу судово-прокурорської системи була взята також попередня, австрійська. Судовими органами ЗУНР були повітові суди, окружні суди та вищий суд. У законі “Про тимчасову організацію судів і судової влади” було вказано, що як найвища інстанція має бути утворений окремим законом Найвищий суд у Львові. Розпорядженням Державного секретарства юстиції на території ЗУНР утворено 12 судових округів, які поділялися на 130 судових повітів.

- 1) Бережанський (9 судових повітів)
- 2) Буковинський (9 судових повітів)
- 3) Золочівський (11 судових повітів)
- 4) Коломийський (11 судових повітів)
- 5) Львівський (17 судових повітів.)
- 6) Перемишлянський (10 судових повітів)

²¹¹) [171] Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – Коломия., 1993. – С. 37.

²¹²) Жандармерія – (від лат. gens armata) вперше була створена у Франції у 1791 р. для спеціального нагляду за внутрішнім порядком в країні. В Австрії в 1849 р. було організовано 16 жандармських полків (з них один в Галичині і на Буковині). На території повітів діяли жандармські пости (в Галичині їх називали постерунками), які підлягали повітовим управлінням жандармерії.

²¹³) [90] ЛОДА. – Ф.257. – Оп.1. – Спр.72. – Арк.63.

²¹⁴) [90] ЛОДА, – Ф.129. – Оп.1. – Спр.72. – Арк.53

²¹⁵) [172] Діло. – 1929. – 27 серпня.

- 7) Самбірський (10 судових повітів)
- 8) Станіславський (10 судових повітів)
- 9) Стрийський (9 судових повітів)
- 10) Сяноцький (14 судових повітів)
- 11) Тернопільський (8 судових повітів)
- 12) Чортківський (8 судових повітів) [92]²¹⁶).

Прийнятий 21 листопада 1918 р. закон “Про тимчасову організацію судів і судової влади” підкреслював, що “Всі суди, які знаходяться на території,... вищого суду краю у Львові стають судами Західноукраїнської Народної Республіки і є зобов’язані виконувати далі спорове, і карне судівництво”. Компетенція колишнього австрійського міністерства юстиції переходила до Секретарства юстиції ЗУНР. Воно призначатиме судовий апарат судів. Самих суддів призначатиме Державний Секретаріат за пропозицією Секретарства юстиції.

Колишній австрійський повітовий суд буде називатися “Повітовий суд Західноукраїнської Народної Республіки”; колишній окружний суд – “Окружним судом Західноукраїнської Народної Республіки”.

Австрійські крайові суди у Львові і Чернівцях ліквідувалися, їх компетенція переходила до окружного суду ЗУНР.

“Законо і розпорядки, – писалося в Законі, – на підставі яких в бувшій австрійській державі виконувано судівництво, оскільки вони не противляться державности українській залишалися поки-що у силі, і на їх підставі мало тимчасово здійснюватись судочинство. Так само “всі закони і розпорядки, які мали на цілі охорону прав і інтересів бувшої австрійської держави, її армії та її органів,.. мають відтепер аналогічно примінюватись для охорони прав і інтересів Західноукраїнської Народної Республіки, її армії та її органів”.

З дня оголошення цього закону суди повинні були виносити вироки і рішення тільки від імені ЗУНР [92]²¹⁷).

Хоч серед колишніх австрійських суддів у Галичині, яких можна було використати новою владою, було немало українців, відчувався брак суддівських кадрів²¹⁸). Тому Національна Рада 11 лютого 1919 року прийняла закон “Про скорочення підготовляючої судівської служби” [174]²¹⁹), який скорочував строк стажування кандидатів на посади суддів з трьох до двох років.

До речі, у фондах Львівського Центрального Державного історичного архіву зберігся цікавий документ, який подає точний національний склад населення по судових округах. Отже, у Бережанському було українців – 66%, поляків – 23%, євреїв – 10 % (всього 418.538 чол.),

Золочівському – 63,7 %, 28,5%, 12,8%, (472.787 чол.)

Коломийському – 79.2 %; 8,6%; 12%; (438.188 чол.)

Самбірському – 70,8%; 16%; 13,3%; (470.775 чол.)

Стрийському – 75,7%; 13,9%; 10,8%; (364.973 чол.)

Станіславському – 70,8%; 17%; 12,7%; (669.976 чол.)

Перемишлянському – 60,5 %; 28 %; 10,7%; (445.689 чол.)

Тернопільському – 54%; 34,3%; 11,7%; (364.355 чол.)

Чортківському – 65%; 23,3%; 11,7%; (385.950 чол.)

Львівському – 58,6 %; 26,3 %; 15%; (904.724 чол.)

Буковинському – 68,3%; 18,1%; 15,6%; (411.500 чол.)

Сянік.Лемківщина – 55%; 30%; 15%; (269.697. чол.)

всього: 5.745.420 чол. з них українців – 70,14 %; поляків – 17,36 %; євреїв – 12.5 %.

Відповідно до цих даних до окружних судів належало обрати суддів (1 мандат від 40 тис. жителів):

До окружного суду	українців	поляків	жидів	всього
Бережанського	8	2	1	11

²¹⁶) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.96. – Арк.20–21.

²¹⁷) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.96. – Арк.20–21.

²¹⁸) Напередодні першої світової війни в Галичині з 1150 суддів 367 були українцями.

²¹⁹) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 4. – 17 березня 1919 р. – С. 27–28.

Буковина	7	1	2	10
Золочівського	9	2	1	12
Коломийського	9	1	1	11
Львівського	13	5	4	22
Перемишлянського	7	3	1	11
Самбірського	9	2	1	12
Станіславського	13	3	2	18
Стрийського	8	1	1	10
Сянік	5	2	1	8
Тернопільського	6	3	1	10
Чортківського	8	1	1	10
всього:	102	25	17	144 [92] ²²⁰⁾

Як бачимо і тут, у справі судівництва, власті Західноукраїнської Народної Республіки неухильно проводили лінію на охорону інтересів і прав національних меншин.

На підставі названих законів Державне Секретарство Юстиції 20 лютого видало також розпорядження про проведення т.зв. “судових іспитів” [174]²²¹⁾, які повинні були складати кандидати на суддівські посади (крім вже працюючих суддів). Отже, для прийняття цих іспитів (після проходження кандидатом стажування) створювались спеціальні комісії на чолі з головами (президентами) окружних судів. Членів цих комісій призначало Державне Секретарство Юстиції на пропозицію голів комісій. Членами комісій рекомендувалося йменувати професорів правничого (юридичного) факультету з предметів: цивільне право, торговельне і вексельне право, цивільний процес, карне право і карний процес, а також практиків – суддів і адвокатів. Іспитові комісії створювались при окружних судах. Кожна з них повинна складатися з 5–ти чоловік, з яких щонайменше двоє повинні “належати до судейського стану”, а один до “адвокатського стану”.

Судові іспити були безкоштовні, членам комісій теж нічого не платилося, крім коштів на відрядження. “Судейський іспит” складався з 2–х частин – усного та письмового. У вказаному вище розпорядженні детально регламентується їх проведення, критерії оцінок тощо.

У лютому ДСЮ було також розмежовано компетенцію повітових та окружних судів в цивільному судочинстві [174]²²²⁾. Ці суди, очевидно, повинні були розглядати тільки цивільні справи. Бо для розгляду кримінальних справ згідно із законом Української Національної Ради від 11 лютого 1919 р. мали бути створені в повітах трибунали 1–ї інстанції [174]²²³⁾. Суддів цих трибуналів призначало ДСЮ, затверджувала Українська Національна Рада або її Відділ. Ними могли бути лише юристи з титулами “радники суду” і “радники Вищого суду”²²⁴⁾. Трибунали 1–ї інстанції діяли у складі: 1) одноособового судді, якщо покарання за вчинене правопорушення не перевищувало 1 року в’язниці або грошова кара – незалежно від розміру; 2) у всіх інших випадках трибунал діяв у складі 3–х суддів.

Діяльність суду присяжних з огляду на воєнний стан тимчасово (на строк 1 року) була припинена [174]²²⁴⁾.

Вищою, другою інстанцією по цивільних і кримінальних справах мали бути, згідно із законом Української Національної Ради від 15 лютого 1919 р., “Про тимчасове виконання судівництва в цивільних і карних справах в другій і третій інстанціях в часі надзвичайних відносин, спричинених війною” Вищий суд у Львові і третьою, найвищою інстанцією – Найвищий державний суд [174]²²⁵⁾. Але до їх створення, говориться в законі, “в часі надзвичайних об-

²²⁰⁾ [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.96. – Арк.20–21.

²²¹⁾ [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 3. – С. 16–18.

²²²⁾ [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 3. – С. 8.

²²³⁾ [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 3. – С. 8–9.

²²⁴⁾ [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 3. – С. 28.

²²⁵⁾ [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 3. – С. 12–13.

ставин, спричинених війною”, функції другої і третьої інстанцій належали спеціально створеним Сенатам: Окремому судовому сенату 11-ї інстанції та Окремому судовому сенату III-ї інстанції. Вони, згідно із розпорядженням ДСЮ від 8 березня були створені при окружному суді в Станіславі [174]²²⁶).

Членів і голів сенатів призначав Державний секретар юстиції, затверджувала Українська Національна Рада або її Виділ. Засідання окремих сенатів проходили один раз у місяць.

Розпорядженнями ДСЮ від 23 лютого і 1 березня були врегульовані розміри оплати за судові витрати, судові мито, суми оплат при розгляді цивільних справ, оплата праці покликаних експертів тощо [174]²²⁷). У компетентних колах обговорювалась пропозиція про створення для розгляду дрібних, зокрема, побутових справ, сусідських конфліктів т. зв. “громадських судів” (за зразком колишніх общинних копних судів). Але реальних обрисів ця справа не набрала.

Функції звинувачення мала виконувати державна прокуратура²²⁸). Але оскільки прокурорами в Галичині за часів австрійського панування працювали майже виключно поляки, справа створення державної прокуратури затягнулася. Її повинен був очолити Генеральний державний прокурор, якого так і не було призначено. Не були призначені прокурори в судових округах і повітах. Таким чином процес створення прокуратури у ЗУНР не був доведений до кінця.

Не зазнала будь-яких істотних змін організація і діяльність адвокатури [174]²²⁹). Адвокатам було запропоновано організуватися у Палату адвокатів у Станіславі, і вони повинні були скласти письмову обіцянку, що будуть дотримуватися діючих законів і служити зміцненню правопорядку в країні.

Окремим розпорядженням ДСЮ (від 1 березня 1919 р.) створено нотаріальну службу Західноукраїнської Народної Республіки [174]²³⁰). У § 1 цього розпорядження вказувалося, що “закони і розпорядження, на підставі яких у бувшій австрійській державі урядували нотарі, остають аж до їх зміни чи відміни у правовій силі” остільки, оскільки не протирічать українській державності. “Нотарі повинні скласти присягу на вірність Українській державі і надалі урядувати тільки від її імені. Кожен нотар повинен добре знати українську мову” – говорилося у § 7. Отже, нотаріуси не мусіли бути обов’язково українцями. Очолювала нотаріальну службу Нотаріальна палата, яка організаційно підпорядковувалась Державному секретарству юстиції.

Усім правоохоронним органам: судам, прокуратурі, нотаріату, адвокатури, згідно розпорядження Державного Секретаріату, належало виготовити відповідні вивіски і таблиці на українській мові, з гербом (тризубом) посередині. Якщо на цій території проживали “законно признані національні меншості”, то “написи слід було зробити ще й на їх мовах. Належало також негайно виготовити відповідні печатки з гербом (на українській мові) [174]²³¹).

Службові оголошення правоохоронних органів слід було вмщати в урядовій газеті “Републіка”, яка видавалась у Станіславі.

“Начальною адміністративною владою” над судами, прокуратурою і нотаріатом було Державне секретарство Юстиції. Воно ділилося на два основні відділи; особово-управляючий і законодавчий. До першого належало керівництво судами, прокуратурою і нотаріатом, призначення суддів, прокурорів нотаріусів та допоміжного, канцелярського персоналу цих органів. До другого – розробка законодавчих пропозицій для уряду і парламенту, розробка і видання нормативних актів самого ДСЮ –розпоряджень, нагляд за відповідністю нормативних актів адміністративно-розпорядчих органів законам парламенту. Під наглядом цього відділу знаходилось видання “Вістника державних законів і розпорядків” – офіційного збірника, де

²²⁶) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 3. – С. 20–21.

²²⁷) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 3. – С. 22–23, 29–30.

²²⁸) В Австрії була організована в 1850 р.

²²⁹) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 4, 17 березня 1919 р. – С. 27–28.

²³⁰) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 4, 17 березня 1919 р. – С. 27–28–29.

²³¹) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 4, 17 березня 1919 р. – С. 28–29.

публікувались всі законодавчі акти парламенту, уряду, окремих секретарств Західноукраїнської Народної Республіки.

Крім органів цивільної юстиції, зокрема судових і прокурорських, була утворена військова юстиція. 16 листопада було видане розпорядження Державного Секретаріату про організацію військового судочинства [175]²³²). Структура військових судів виглядала так: 1) найвищий військовий трибунал; 2) військові обласні суди. Відповідно до поділу республіки на три військові області (Львів, Станіслав, Тернопіль) були створені три військові окружні суди як суди першої інстанції. Найвищою інстанцією військової юстиції був Верховний військовий суд. Утворено також інститут військової прокуратури. Вона очолювалася Генеральним військовим прокурором, у військових областях були військові прокурори, в округах – військові офіцери. Для всіх військових суддів, військових прокурорів і судових службовців був складений спеціальний текст присяги, яку вони приймали, вступаючи на службу.

Складна внутрішня ситуація, наявність великого числа ворожих шпигунів і диверсантів, саботаж і відверті терористичні акти цивільного польського населення, збройні виступи проти української влади змусили керівників держави діяти більш твердо. Розпорядженням Державного Секретаріату 30 листопада 1918 року на території ЗУНР було запроваджено при кожній військовій команді польові суди, діяльність яких поширювалася на військовослужбовців і цивільних осіб, що вчинили злочини проти безпеки, цілісності держави, її обороноздатності, на транспорті, зв'язку тощо. Винесені ними смертні вироки вимагали затвердження урядом республіки.

Крім окружних польових судів розпорядженням Державного секретарства внутрішніх справ 28 січня 1919 року були утворені: Польовий суд Головної команди Українських військ і польові суди групи “Північ”, групи “Південь”, групи “Львів”. Голів і членів цих судів призначав державний секретар внутрішніх справ і лише за його дозволом допускалися адвокати до участі в розгляді справ. Нічого не говорилося про оскарження вироків польових судів.

Однією з найважливіших проблем будівництва держави була організація збройних сил. Для ЗУНР вона набирала особливого значення тому, що вже з перших днів їй довелося воювати з Польщею.

Бої за Львів, як зазначалось, почалися вже 1 листопада і набирали все більшого розмаху та гостроти [176]²³³). Активну участь у них брало польське цивільне населення. Інтенсифікація боїв пояснювалася тим, що польська сторона, не дивлячись на неодноразові пропозиції українських властей, сісти за стіл переговорів, не бажала цього робити. Вона декілька разів укладала короткотермінові перемир'я, але використовувала їх виключно для перегрупування сил і зміцнення своїх позицій. Заволодівши Перемишлем і залізницею на Львів, поляки перекидали все нові підкріплення. Водночас вони розгорнули бойові дії вздовж українсько-польського кордону по річці Сян. Цього кордону польські власті не визнавали, претендуючи на всю Галичину і оголошуючи перед усім світом, що це історичні польські землі. Тому, все більшого значення набирала організація збройних сил під назвою Галицької, пізніше Української Галицької Армії (УГА), ядром якої став легіон Українських січових стрільців. Уже 2 листопада 1918 року Національна Рада звернулася з закликом до всього чоловічого населення краю стати добровільно зі зброєю в руках на захист своєї держави. Військовими справами у цей час продовжувала керувати Головна команда українських військ²³⁴), утворена 1 листопада замість військового комітету, її очолював полковник Д.Вітовський, але незабаром у зв'язку з хворобою останнього Головну команду очолив полковник Г.Коссак²³⁵), а відтак прибулий із Золочева полковник Г.Стефанів²³⁶).

²³²) [175] Вісник Державного секретаріату військових справ. – ч. 1. – Тернопіль., 14 грудня 1918 р. – С.2–3.

²³³) [176] Історія українського війська. – Львів., 1992. – С.472–480.

²³⁴) Насправді вона називалася Начальною командою.

²³⁵) Після падіння ЗУНР учителював на Прикарпатті, опісля виїхав до УРСР, де викладав у школі старшин, у 1931 році засуджений на п'ять років Соловків, у 1938 році заарештований вдруге і в березні 1939 року розстріляний в Москві.

²³⁶) Народився на Тернопільщині, в 1939 році проживав на Закарпатті, потім у Відні, згодом у Німеччині, де помер у 1949 р.

УГА створювалася спочатку на добровільних засадах, але коли масштаби та інтенсивність військових дій почали швидко наростати, уряд приступив до мобілізації. Розпорядженням Державного секретарства військових справ від 13 листопада 1918 року було проведено військовий устрій за австрійським зразком. Територію республіки поділено на три області (Львів, Станіслав, Тернопіль), які в свою чергу поділялися на 12 військових округів по 4 в кожній області [177]²³⁷). Того ж дня видано наказ про мобілізацію чоловіків української національності 1883–1900 років народження [178]²³⁸), реорганізовано штаб – Головну команду – який у складних умовах керував формуванням армії, яка утворилася майже з окремих загонів, сотень, куренів, які носили найменування своїх командирів або місцевостей – групи “Північ”, “Яворів”, “Старе Село”, “Щирець”, “Самбір”, “Хирів”, “Гофмана” та інші [178]²³⁹). Внаслідок відповідних заходів керівництва ЗУНР армія швидко зростала. Населення Східної Галичини енергійно підтримало заклики уряду. Однак не вистачало озброєння, обмундирування, медикаментів, харчів, а польський уряд посилав на фронт у Галичину все нові підкріплення, у тому числі і повністю озброєну у Франції 70–тисячну армію під командуванням генерала Ю.Галлера, яка примусила галичан відступити за Збруч 16 липня 1919 року.

Організаційна структура понад 100–тисячної УГА [179]²⁴⁰) мала такий вигляд. В армії не існувало дивізій, тільки корпуси і бригади; піхота поділялась на курені²⁴¹) з трьох стрілецьких та однієї кулеметної сотні, була досить боєздатна артилерія, УГА мала на озброєнні два бронепоезда, вісім броньовиків. У кінці 1919 року створюється авіація. У Красному організовано авіасотню полковника Канукова – колишнього офіцера російської армії. Друга – в Стрию, під проводом в минулому австрійського льотчика поручника Хруща. Із робітників–залізничників був організований “Окремий залізничний загін УНР”, яким командував І.Сіак²⁴²). В армії діяла також польова жандармерія і контрозвідка [180]²⁴³). На посаду командуючого запрошено 40–річного генерала М. Омеляновича–Павленка. Разом з ним 10 грудня 1918 року прибув з Наддніпрянської України на посаду начальника штабу армії полковник російської армії Є.Мишковський. Пізніше командували УГА генерали О.Греков, М.Тарнавський і О.Микитка.

За своїм соціальним складом УГА була селянською армією. Солдати мали досвід бойових дій у першій світовій війні. Офіцерський склад комплектувався із числа галицьких інтелігентів – в минулому офіцерів австрійської армії: полковник А.Кравс, підполковники А.Шаманек і А.Вольф, отаман А.Ерле, сотник К.Слюсарчук, Д.Вітовський, Г.Коссак, Г.Стефанів, А.Варивода, М.Тарнавський, А.Бізанц. Останній, наприклад, був уродженцем с. Дорнфельд (нині Тернопілля) Пустомитівського району Львівської області), добре знав українську мову, місцеві звичаї і традиції, показав себе в боях з поляками, і незабаром став командиром “Сьомої Львівської бригади УГА”. В роки другої світової війни адмірал Канаріс доручив йому – полковникові Абверу – формувати дивізію СС “Галичина” та здійснювати зв’язок з проводом ОУН.

Полковником УГА був поляк К.Лясковський, командир гарматного полку Золочівської бригади, родом з Одеси, розстріляний більшовиками весною 1920 року [181]²⁴⁴). В УГА служили і жінки. Наприклад, хорунжий С.Галечко, ще в 1914 році будучи студенткою вступила до УСС, відзначилася в боях на російському фронті, нагороджена срібною медаллю за хо-

²³⁷) [177] Діло. – 1918. – 16 листопада.

²³⁸) [178] Литвин М.Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. – Львів., 1991. – С. 78.

²³⁹) [178] Литвин М.Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. – Львів., 1991. – С. 76.

²⁴⁰) [179] Історія українського війська. – Львів., 1992. – С.485.

²⁴¹) У червні 1919 року у складі УГА з добровольців єврейської національності був сформований в Тернополі “Жидівський курінь” 1–го корпусу.

²⁴²) Вчився на юридичному факультеті Львівського університету. Після відходу УГА за Збруч перейшов на бік радянської влади. Працював у галузі державного будівництва, української культури. Став жертвою сталінських репресій.

²⁴³) [180] Киричук Ю. На крутих перехрестях історії // Ленінська молодь. – 1989. – 8 липня.

²⁴⁴) [181] Українська загальна енциклопедія. В трьох томах. – Т. 2. – Львів–Станіслав–Коломия. – С. 561.

робрість, загинула 31 серпня 1918 року в селі Пасічна Надвірнянського району на Івано-Франківщині [182]²⁴⁵). Хорунжим була також О. Степанів, яка стала відтак дружиною полковника УСС Р. Дашкевича, що був начальником гарматної бригади, який пізніше працював адвокатом у Львові. Таким чином, у досить короткий строк були сформовані основні ланки державного механізму ЗУНР – центральні і місцеві органи влади і управління, правоохоронні органи, збройні сили.

10 березня Виділ Української Національної Ради на пропозицію Державного Секретарства юстиції оголосив амністію [174]²⁴⁶). Амністії підлягали особи, засуджені перед 1 листопада 1918 р. за зраду, образу, “маєстату”, порушення публічного спокою, шпигунство, бунт і повстання, образу релігії, дезертирство, участь в таємних товариствах і т.д. – всього за 33 види злочинів, та ще за 12 військових злочинів. Припинялося слідство по незакінчених кримінальних справах, яке почалося перед 1 –м листопада. Особи, які не підлягали амністії, могли звернутись зі скаргами і проханнями у трибунали 1–ї інстанції Західноукраїнської Народної Республіки. Відносно них, а також тих осіб, яких справи велись судами чи слідчими органами Західноукраїнської Народної Республіки можна було застосувати амністію чи помилування у кожному конкретному випадку на пропозицію Державного Секретарства юстиції.

20 березня Державне Секретарство юстиції опублікувало докладне розпорядження “Про виконання амністії”.

Не дивлячись на складну військову ситуацію, власті Західноукраїнської Народної Республіки приступили до здійснення важливих політичних та соціально-економічних перетворень. Національним меншинам – полякам, євреям, німцям – було запропоновано обрати своїх представників до парламенту та уряду Республіки. В парламенті кожній з меншин була гарантована певна кількість місць. Усі нації, як проголошувалось у Тимчасовому основному законі держави, прийнятому 13 листопада 1918 р. користуються рівними правами у галузі публічного життя. Внутрішньою державною мовою була українська, але національні меншини могли вільно користуватись своїми мовами, видавати газети і літературу, мати свої школи, церкви тощо. Тому, пізніші звинувачення різних дослідників, в основному радянських в буржуазному націоналізмі на адресу Західноукраїнської Народної Республіки, є абсолютно безпідставними, її політика в національному питанні від початку й до кінця будувалася на основі людяності й поваги до всіх націй. Була спрямована на захист національних та релігійних інтересів всіх народів, що проживали на західноукраїнських землях, вона була справді народною, демократичною державою. Про це свідчать такі красномовні факти: у Коломиї, Станіславі, Стрию і Тернополі були відкриті єврейські гімназії, а в Станіславі – й німецька. Уряд ЗУНР відкрив 20 гімназій і 7 вчительських чоловічих і жіночих семінарій [183]²⁴⁷). Проте, поляки не хотіли скористатися з цієї можливості. Вчителі їхніх шкіл і гімназій відмовились скласти обіцянку бути лояльними щодо української влади [184]²⁴⁸). Водночас, у Львові була створена муніципальна міліція з єврейського населення, яка займалася справами наведення порядку й самооборони єврейського кварталу. Єврейська громада міста з власного почину зібрала й передала українській владі 150 тисяч злотих. У Тернополі, як уже зазначалось, з євреїв – добровольців був сформований спеціальний курінь, який мужньо бився з поляками у складі 1–го корпусу Української Галицької Армії. Недарма, після захоплення Львова польське командування розстріляло близько 600 найвидатніших представників єврейської громади [185]²⁴⁹).

²⁴⁵) [182] Бурдуланюк В., Гаврилів В. Історія Прикарпаття. Хронологічний довідник. – Івано-Франківськ. – 1993. – С. 47.

²⁴⁶) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 5. – 19 березня 1919 р.

²⁴⁷) [183] Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях в 1918–1923 р.р. – Філадельфія., 1956. – С. 105–111.

²⁴⁸) [184] Костицький М.В. Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923 рр.). – Львів., 1992. – С. 69.

²⁴⁹) [185] Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. З історії української державності. – Львів., 1992. – С. 79.

Українська Національна Рада та Державний Секретаріат продовжували діяльність щодо організації державного життя країни, створення її правової основи, вирішення наболілих соціально-економічних, політичних та інших проблем.

У цьому плані слід звернути увагу на два важливі закони. Отже, 15 лютого 1919 року УН Рада ухвалила закон про державну мову [174]²⁵⁰). Встановлювалося, що державною мовою ЗОУНР²⁵¹) є мова українська. Цієї мови, пишеться в законі, “вживають у внутрішнім і зовнішнім урядуванні всі власті і уряди, публічні інституції і державні підприємства”. І ось ще важливе положення закону, яке, серед багатьох інших фактів, спростовує більшовицько-комуністичне звинувачення керівників ЗУНР в “буржуазному націоналізмі” У §3 закону чітко зафіксовано: “... національним меншостям полишається свобода уживати як усно так і в письмі їх рідної мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інститутами і державними підприємствами. Як бачимо, національним меншинам країни гарантувалося право не тільки мати свої школи, бібліотеки, видавати періодичні видання тощо (все це було записано в “Тимчасовому основному законі” і ряді інших правових документів, про які мова йшла вище), але й вільно користуватися рідними мовами у повсякденному та державному житті, в офіційних зносинах з властями.

Лишалось чинним і рішення Державного Секретаріату від 10 листопада, що всі закони, урядові акти та інші правові документи, які мають загальнодержавне значення, слід публікувати на чотирьох мовах – українській, польській, єврейській і німецькій [186]²⁵²).

8 квітня 1919 року УН Рада ухвалила закон “Про право горожанства (громадянства – І.Л.) на Західній Області Української Народної Республіки” [174]²⁵³). Згідно з цим законом кожна особа, яка у день його проголошення мала право приналежності до однієї з громад краю, вважалася громадянином Української Народної Республіки. Якщо хто-небудь з дорослих осіб краю не хотів набувати громадянства, то повинен був до 20 травня подати про це заяву (від свого імені і імені неповнолітніх дітей). Однак, такої заяви могли органи влади не прийняти, якщо “заявляюча сторона сею заявою хоче лише ухилитися від громадянських обов’язків “ Якщо ж заява прийнята, то така особа одержувала статус, “чужинця” і могла при бажанні в будь-який час виїхати за межі ЗОУНР. У випадку залишення у краї, чужинці “повністю користають з оборони і опіки права ЗОУНР”. Всім іншим особам, які автоматично (за станом приналежності до громади) не набували прав громадянства, а хотіли його набути, надавалося право звернутися з відповідною заявою “до політичної влади 1-ї інстанції”. Також слід було мати згоду якої-небудь громади про їх прийняття до складу громади та подати “заяву вірності Українській Народній Республіці”.

Рішення про надання громадянства в ЗОУНР приймав Державний Секретаріат. Оскаржити таке рішення можна було до Виділу УН Ради (4). В окремому параграфі закону вказувалось, що громадяни Придніпрянської України – УНР – є повноправними громадянами ЗОУНР. 10 квітня Державний Секретаріат видав розпорядження, яким уточнював деякі положення цього закону. Так, заява чоловіка і батька про надання громадянства автоматично поширювалась на дружину і неповнолітніх дітей. Службовці, які до цього не склали службової присяги, повинні були з одержання громадянства скласти присягу вірності ЗОУНР в державному повітовому комісаріаті. Але змусити їх до складання такої присяги ніхто не міг. Повітові комісаріати лише виготовляли списки службовців, які відмовилися від присяги і надсилали їх до уряду. У розпорядженні також вказувались документи, які слід було підготувати (крім заяви) для отримання громадянства [174]²⁵⁴). Не менш гострими і важливими, ніж політичні, були й економічні проблеми в ЗОУНР, які українська держава отримала у спадок від старого ладу і австрійської держави. Їх теж належало терміново вирішити. На це чекали мільйони людей у краї.

²⁵⁰) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – 2 березня 1919 р. – С. 12.

²⁵¹) Після акту злуки УНР і ЗУНР у січні 1919 р., про який мова йде окремо, ЗУНР стала називатись Західною областю Української Народної Республіки (скорочено – ЗОУНР).

²⁵²) [186] Діло. – 1918. – 11 листопада.

²⁵³) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 10. – 5 травня 1919 р. – С. 69–70.

²⁵⁴) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск 10. – 5 травня 1919 р. – С. 70.

Одним з найболючіших у Східній Галичині вже декілька століть було земельне питання. Як зазначалось вище, половина орних земель та пасовищ, більша частина лісів, водойм за Австрії в Галичині належали поміщикам і церкві. А понад дві третини селянських господарств були малоземельними або безземельними. Тому проблема земельної реформи завжди тут стояла гостро. Безземельне і малоземельне селянство весь час боролось за переділ землі, особливо після початку епохи революцій в Європі 1917–1918 рр. (в Росії, Австро–Угорщині, Німеччині), за ліквідацію поміщицького землеволодіння.

Керівники ЗОУНР добре розуміли актуальність і значимість цієї пекучої проблеми. Як згадують сучасники цих подій – “земельна справа займала найбільше праці Української Національної Ради. Над нею працювали усі політичні партії і окрема комісія в УН Раді” [187]²⁵⁵), яку очолив Лев Бачинський. Різними політичними діячами, депутатами, партіями було складено декілька проектів закону про земельну реформу [92]²⁵⁶), які детально обговорювалися в комісії та на засіданнях УН Ради. Депутати, в основному обережні, помірковані політики ще старого, “австрійського” виховання остерігались діяти у цій справі похапцем.

Ось що писала у своїй передовій урядова газета “Република” на початку квітня 1919 р.: “... земельна реформа заважить на взаємних відносинах до сусідів та дальших держав... Від реформи буде залежати їх... прихильний чи ворожий настрій до нас. Отже, Ленін чи Вільсон. Коли ми не рішені, то виявимо о много більшу політичну зрілість, коли сей проблем відложимо ще на тиждень чи два...” [188]²⁵⁷). Ця позиція газети була виявом гострих дискусій і суперечок, які точилися уже багато тижнів у парламенті і уряді з приводу суті і способу проведення земельної реформи, зокрема щодо надання селянам землі за викуп чи без нього. Ось, що, наприклад, говорив на засіданні УН Ради 3 квітня депутат С.Данилович: “Мусимо дати народові землю за викупом. Хто говорить, що маємо вивласнювати без викупу, той хоче, щоб ми робили революцію проти цілого світу, який може нас повалити... Ми повинні, збудувати новий лад дорогою еволюції, нав’язуючи до старого ладу” [188]²⁵⁸). Таких поміркованих, консервативних поглядів притримувалось і багато інших політичних діячів.

Безконечні дискусії, затягування у вирішенні земельної проблеми, довготривала відсутність конкретних кардинальних рішень з інших наболілих соціально–економічних питань, зокрема, щодо негайного покращення матеріального становища селянської бідноти і робітництва – дуже пошкодили загальній справі зміцнення української державності в Галичині. Недарма колишній Державний секретар військових справ Д.Вітовський (12 лютого він подав у відставку з цієї посади) на засіданні УН Ради 27 березня був змушений заявити, що “Національна Рада дотепер нічого не дала ані робітникам, ані селянам, тому викликала і незадоволення. Вона повинна розв’язатися, проголосивши восьмигодинний робочий день праці для робітників,... порішивши, що земля великих власників переходить у власність селян [188]²⁵⁹)”.

Ситуація була настільки серйозною, що Головний отаман УНР С.Петлюра 25 квітня 1919 р. надіслав із Здолбунова телеграму Державному Секретаріатові ЗУНР. “Маю цілком певні повідомлення, – писалося в ній, – про неспокій у військах і серед населення на ґрунті незадоволення політикою Державного Секретаріату в соціальних питаннях, а особливо по земельних. Це може скінчитись катастрофою і розвитком більшовизму... Соціальні реформи, а особливо в земельному питанні, а також припинення процесів за відшкодування поміщицьких збитків... мусять бути розв’язані позитивно в першу чергу. Кожний день протягання справи веде неминуче до катастрофи. Прошу звернути на це увагу і вжити відповідних заходів, продиктованих державною мудрістю і передбаченням неминучих конфліктів в житті населення Західної України [189]²⁶⁰)”

²⁵⁵) [187] Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918 рр.). – Т.IV. – С.75.

²⁵⁶) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.96. – Арк. – 26–43.

²⁵⁷) [188] Република. – 1919. – 2 квітня.

²⁵⁸) [188] Република. – 1919. – 6 квітня.

²⁵⁹) [188] Република. – 1919. – 29 березня.

²⁶⁰) [189] Під прапором Жовтня. Документи й матеріали. – Львів., 1957. – С. 124.

Знетерпеливлене довгим очікуванням реформ галицьке селянство збиралось на сходки, які виносили рішення про розподіл поміщицьких земель – наприклад, у Яворівському, Дрогобицькому та інших повітах. У Яворівському повіті на сходці селяни вирішили давати “по 15 моргів землі українцям, які служать у війську, а іншим селянам–українцям – тільки по чотири [90]²⁶¹”.

Селяни деяких сіл громили поміщицькі маєтки, ділили реманент, продовольчі запаси. Часто їм у цьому допомагало військо, яке перебувало у даній місцевості [90]²⁶².

Нетерплячість галицького дрібного селянства легко зрозуміти: крім гострого безземелля воно у той час терпіло (зрештою, як і міська, біднота, робітництво) великі злигодні, часто голод. Адже багаторічні військові дії, безконечні реквізиції воюючих армій дощенту підірвали економіку, господарство краю. Про це свідчать і численні прохання про матеріальну допомогу, які надходили від різних сільських і міських громад до властей. Так, Бродівська повітова національна Рада 25 березня телеграфувала урядові: “... прохаємо вислати свого відпоручника познайомитися із страшними обставинами нашого повіту, який зданий виключно на власні сили, умирає з голоду. Всякі наші дотеперішні прохання до Держсекретаріату не мали, або мали дуже малий успіх. Все кінчиться досі на обіцянках [90]²⁶³”. З Тернопільського повіту (1 квітня); “... Ми всі мешканці громади Дітківці естесьмо дуже бідні..., всі наші господарства в часі австрійської війни знищені..., не маємо куска хліба, ані картоплі, не осталося ні одної хати... Діти наші вмирають з голоду і холоду... Дайте нам поміч... [90]²⁶⁴). Аналогічні скарги і прохання надсилались з Зборівського повіту, Дрогобича, Борислава та ін.

30 березня 1919 р. у Станіславі зібрався з'їзд робітничо–селянських союзів, де гостро було поставлено питання про землю, тривалість робочого дня та ін. [190]²⁶⁵). Дійсно, до цього часу властями не було нічого суттєвого зроблено й в інтересах робітництва. Правда, ще у зверненні “До українського народу” та інших документах УН Рада обіцяла робітникам встановити 8–годинний робочий день, підняти матеріальний рівень життя, покращити умови праці, проживання тощо. Але конкретних правових актів, які б узаконили ці обіцянки, поки що не було прийнято.

УН Рада, очевидно, не наслідилась досягнути на підвалини економічного життя всього західного світу – святенність і недоторканність приватної власності, боячись звинувачень з боку західних держав, на підтримку яких вона дуже розраховувала, у “нігілізмі”, “більшовизмі” і т.п.

Активізувалась робота в цьому напрямку і в самій УН Раді. Накінець, 14 квітня 1919 року був ухвалений закон про земельну реформу [191]²⁶⁶). Він налічував 23 параграфи. Ось його основні положення; “ §1. ЗОУНР бажає наділити землею всіх тих рільників, які землі зовсім не мають або посілість яких не вистачає для проживлення їх родини...”.

§2. З цією метою конфісковувались землі: 1) поміщицькі; 2) всі “посілістьі мертвої руки, фундаційні, монастирські, єпископські, церковні”; 3) “землі, які дотеперішні власники набули для спекуляції; 4) “посілістьі, яких власники чи посідачі не обробляють своїми силами, хоч би вони не підпадали під припис перший”; 5) “всі посілістьі, які своїм простором переступають означену границю, оскільки вони не підходять під ніякий з попередніх родів посілістьі”.

Всі конфісковані землі “творять Земельний Фонд ЗОУНР, яким до часу розділу” між селянством управляють Обласна, повітові та громадські земельні комісії.

Далі в законі регламентувався порядок утворення і склад вказаних земельних комісій. Громадські комісії, які мали безпосередньо зайнятися розподілом землі, обиралися в складі 6 членів і 3–х їх заступників усіма мешканцями даної громади загальними, рівними, прямими і

²⁶¹) [90] ЛОДА. – Ф. 257. – Оп.1. – Спр. 30. – Арк. 280.

²⁶²) [90] ЛОДА. – Ф.257. – Оп. 1. – Спр 30. – Арк. 280.

²⁶³) [90] ЛОДА. – Ф.257. – Оп. 2. – Спр 144. – Арк. 2.

²⁶⁴) [90] ЛОДА. – Ф.257. – Оп. 2. – Спр 144. – Арк. 7.

²⁶⁵) [190] Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів., 1995. – С. 118.

²⁶⁶) [191] Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень., 1922. – С. 92

таємними виборами. Сьомим членом був за посадою комісар (голова) громади. Але не він очолював, як би здавалось, комісію – а той, кого виберуть головою члени комісії.

З створеного таким чином земельного фонду належало наділити землею всіх бажаючих, “які займалися рільництвом”, у такій послідовності:

1) “жовнірів–інвалідів, що втратили своє здоров’я у війнах, ведених Українською Народною Республікою;

2) вдів і сиріт по тих, що полягли у цих війнах або внаслідок них;

3) жовнірів–інвалідів зі світової війни 1914–1918 рр.; сиріт і вдів, що їх батьки або мужі втратили життя в цій війні або внаслідок її;

4) сиріт і вдів невоєнних осіб;

5) інших безземельних і дрібноземельних рільників” Частину земель Обласній земельній комісії належало “на цілі земельно–громадського господарства держави, громад та земельно–корисних економічних, культурних і добродійних заведень, для творення взірцевих господарств, рільничих шкіл” тощо.

Пасовища і полонини, які не були до цього часу власністю селян чи церкви, “переходять у власність громад”.

Що торкається лісів, то вони не підлягали розподілові, а переходили у “власність і безпосередній заряд ЗОУНР”. Лише ті ліси, що “не творять комплексу, який надається до раціональної або охоронної лісової господарки”, могли залишатися в руках приватних власників.

Водойми (ставки, озера, болота) ставали теж власністю колективною –громад, за винятком судохідних і сплавних рік.

У §20 закону вказувалося, що вказані у §2 категорії земель “вже тепер переходять у заряд Держави, яка через свої органи передасть цей заряд громадським земельним комісіям”. Отже, земельну проблему нібито можна було вважати вирішеною. Але при цьому слід вказати на деякі істотні недоліки закону. По–перше, згідно §18 наділення людей землею не могло розпочатися перед закінченням війни і поверненням “жовнірів і полонених додому” Таким чином, це наділення відкладалося на невизначений час. По–друге, в законі не було сказано про те, як конфісковувались землі попереднім власникам, з відшкодуванням чи ні. Це питання закон (§19) відкладав до вирішення майбутнього парламенту (сейму). По–третє, в законі не сказано, за викуп чи без нього наділялись люди землею. Це теж мав вирішити сейм. У §21 населення попереджалося, що “за самовільне захоплення, ділення вивласнених на основі цього закону земель та нищення лісів, будинків, інвентаря і земельних плодів, оскільки це не становить вчинків, які підлягають карному закону, мають карати адміністративні власті карою арешту до 6 місяців, до якої може бути додана грошова кара до 10000 корон ” [191]²⁶⁷).

Оскільки складається враження, що земельний закон в цілому був детально і старанно розроблений, то чим же пояснити явні його недоробки. Очевидно, знову ж таки непослідовністю, “дипломатичними міркуваннями” більшості членів УН Ради. Як відзначає у своїй праці Матвій Стахів, це робилося тому, “щоб ці питання були продискутовані ширше..., щоб... Сейм у цій справі був висловом виразної публічної opinio” А головне, напевне, полягало в тому, що “ухвала про просту конфіскацію нетрудової землі і передання її негайно в руки наділених селян безплатно означала б в очах Антанти, що ЗОУНР – це півбільшовицька держава..”, а це неминуче “сталось б при допомозі рухливої польської пропаганди. Якщо не було б тих міркувань зовнішньо–політичного характеру, підсумовує М.Стахів, – то УН Рада рішила б, напевно, земельну реформу відразу інакше [192]²⁶⁸”.

Видання земельного закону у викладеному вище вигляді викликало незадоволення селян та гостру його критику, особливо в Великій Україні, де згідно земельного закону Директорії (січень 1919 р.) земля була конфіскована у поміщиків і церкви без компенсації і наділялося нею селян без викупу. Що стосується промисловості то як вже зазначалось, керівництво ЗУНР – не захотіло, враховуючи в першу чергу зовнішньо–політичні обставини, націоналізувати, як це було в Росії і Україні, промислові підприємства, шахти, нафтові вишки тощо. Але їх дія-

²⁶⁷) [191] Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень., 1922. – С. 92–95.

²⁶⁸) [192] Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918 рр.). – Скрентон., 1958. – Т.IV. – С.75.

льність була взята під контроль Державного секретарства публічних робіт. Як пише М.Чубатий, “йому підлягали гірничі уряди по цілій області, управи державних салін, державна рафінерія нафти,.. до нього належав також нагляд над приватними гірничими підприємствами, як вугля, копальнями нафти і т.п...., він наглядав над правильним їх функціонуванням [193]²⁶⁹”). На колишні державні підприємства були послані для керівництва і організації їх функціонування українські державні урядовці. Приватні підприємства перебували лише під контролем держави.

Вказане секретарство взяло під своє управління всі колишні державні бази і склади різних матеріалів, машин, сировини. Спираючись на цю невелику матеріальну базу, воно приступило до організації господарської відбудови краю. Були взяті на облік усі державні й приватні запаси будівельних матеріалів, налагоджено виробництво цегли, заготівля лісу, щоб з початком весни приступити до відбудови. Почато ремонт шосейних і залізничних шляхів, мостів тощо.

В повітах були утворені “технічні уряди”, які підлягали Державному секретарству публічних робіт і безпосередньо займалися усіма питаннями економічного будівництва. При них діяли так звані “будівельні експозитури [193]²⁷⁰”). Секретарство також взяло у своє управління всі державні ліси. Заготівля лісу на будову йшла під чітким контролем, за спеціальними дозволами. За вирубку лісу у приватних власників держава платила їм відшкодування. Ліс під будову сім’ям військовослужбовців і бідності відпускався безкоштовно [193]²⁷¹).

У Дрогобичі утворено спеціальний “нафтовий комісаріат”, який встановив суворий контроль над виробництвом і випуском нафти.

Дуже гострою і складною у ЗОУНР, як вже відзначалось вище, була харчова проблема. Постійні реквізиції у населення харчів, худоби, фуражу воюючими сторонами – австро–угорськими та російськими військами, нищення ними посівів і запасів продовольства, (щоб не дісталось ворогові) привели до того, що населення багатьох міст і сіл голодувало. Почастішали випадки голодної смерті. Не вистачало харчів для армії ЗУНР, для лікарень, лазаретів, сиротинців, будинків престарілих тощо. “В Галичині, – згадують сучасники, – була велика нестача харчів і повний брак промислових виробів [194]²⁷²”).

Всі державні органи республіки були зайняті вирішенням цієї проблеми. Проте безпосередньо відповідальність за неї ніс Державний харчовий уряд, прирівняний в правах до Державного секретарства. Очоловав його Степан Федак. Після реорганізації у січні 1919 року харчовий уряд увійшов як окремий відділ до складу Державного Секретарства внутрішніх справ. У повітах йому підлягали повітові харчові управи, створені, за вказівкою УН Ради вже у перші дні взяття влади. Часу гаяти не можна було. В першу чергу взято на облік всі склади і запаси продовольчих товарів і товарів першої необхідності, їх оголошено власністю держави. Приватним власникам за них виплачувалась компенсація. Відкрито державні крамниці, через які населенню продавалися продовольство і промислові товари. Правда, їх вистачало ненадовго, бо запаси були невеликі. Вже взимку почав відчуватися великий брак харчів, особливо борошна, картоплі, цукру.

Продовольча ситуація різко ускладнилась тим, що через Галичину проходили великі маси колишніх військовополонених, які у зв’язку з закінченням війни їхали додому, з заходу на схід і навпаки. Це був нескінчений потік десятків тисяч людей, яких, голодних і виснажених, треба було хоча б нагодувати.

Займалися власті ЗУНР питаннями охорони здоров’я населення. Ще в грудні 1918 р. усім повітовим комісарам наказано призначити повітових санітарних лікарів, створити санітарні комісії, вжити заходів до відкриття лікарень, поліклінік, аптек. Це в міру можливостей і було зроблено. Керував організацією і діяльністю медичної служби санітарний відділ секретарства внутрішніх справ,

²⁶⁹) [193] Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С.39.

²⁷⁰) [193] Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С.39.

²⁷¹) [193] Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С.39.

²⁷²) [194] Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно–Українських землях в 1918–1923 рр. – Філадельфія., 1956.– С.114.

який очолював доктор Іван Куровець. Була збільшена оплата праці всіх медичних працівників, їм видавались продовольчі пайки.

Проте лікарів, санітарів, медсестер дуже не вистачало, як і найнеобхідніших медикаментів. Не дивлячись на це, медична служба зробила багато для надання медичної допомоги населенню краю та десяткам тисяч військовополонених, які переїжджали через Галичину. Була в основному ліквідована й грізна пошесть тифу, яка почала поширюватись у краї [195]²⁷³).

Відновлено, хоч теж з великими труднощами, роботу пошти, телеграфу, телефону. На телеграфі введено українську мову і азбуку. В Станіславі утворено дирекцію пошт і телеграфу [196]²⁷⁴). У березні були прийняті закони “Про заборону продажу, здачі в аренду і закладу великих посілостей (табулярних)” та “Про заборону конфіскації майна під час війни” [92]²⁷⁵), у квітні – розпорядження Державного Секретаріату “Про створення західноукраїнського товарообмінного бюро” (біржі). Був розроблений і затверджений статут цього бюро та інше [92]²⁷⁶).

У березні Державне Секретарство внутрішніх справ видало “Розпорядження для урядників в державній адміністраційній службі” [174]²⁷⁷). В ньому вказувалось, що до служби в державних органах можуть бути допущені тільки громадяни Української Народної Республіки, “бездоганного поведіння, що володіють українською мовою в слові і письмі і не переступили сорокового року життя”. Правда, ця остання вимога не стосувалася тих службовців, які вже працювали.

Не могли бути службовцями державного апарату особи, засуджені за кримінальні злочини проступки проти публічного порядку, моралі чи користолобство; особи недієздатні; неоплатні боржники, проти яких порушена судова справа; особи, що своєю поведінкою викликають публічне згіршення”. Поміж начальником і підлеглим на державній службі не могло бути “споріднення, ані посвоячення по лінії прямій, а по лінії бічній до другого степеня”. Всі прийняті на державну службу особи повинні після однорічного стажування скласти перед відповідною комісією спеціальний іспит – письмовий і усний: щодо знання законодавства, вміння ним користуватися, вміння складати відповідні документи, знання своїх повноважень і обов’язків тощо. Кандидат, який двічі не здав таких іспитів, “має бути зі служби звільнений”. Навіть канцелярські працівники повинні були задовольняти певним вимогам: “знати признані в державі мови; поправно читати і писати; знати канцелярійну маніпуляцію” [174]²⁷⁸).

Ще однією важливою проблемою державного і економічного життя була справа фінансів. Державне та господарське будівництво, відбудова промисловості, сільського господарства, освіти й культури, а особливо організація і оснащення збройних сил, ведення війни – все це вимагало величезних коштів. Звідки їх було взяти? Своїх власних грошей ЗУНР не мала, ніде і нізачо було їх надрукувати. Отже, перед урядом, зокрема Державним секретарством фінансів стояло дуже складне завдання.

У грудні на засіданні уряду вирішено залишити в обігу австрійські гроші – корони. Довго дискутували: штемплювати їх, чи ні. В кінці постановили, що не треба [196]²⁷⁹).

З встановленням тісних контактів з Придніпрянською Україною, а особливо після об’єднання ЗУНР і УНР, вирішено поруч з коронами ввести в обіг гривні й карбованці УНР. У січні 1919 р. УН Рада видала про це закон “Про впровадження в ЗОУНР у законний обіг гривен і карбованців УНР” Встановлено такий курс грошей: одна корона дорівнювала одній гривні; один карбованець дорівнював двом гривням або двом коронам. У законі було сказано, що гривні і карбованці є офіційною,

²⁷³) [195] Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – Коломия., 1993. – С. 81.

²⁷⁴) [196] Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С.32.

²⁷⁵) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп. 1. – Спр 96. – Арк. 21.

²⁷⁶) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп. 1. – Спр 96. – Арк. 61–64

²⁷⁷) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Вип. 7. С. 46.

²⁷⁸) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Вип.7. С.47.

²⁷⁹) [196] Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С.3

поруч з коронами, валютою на території ЗОУНР і “всі державні органи, установи, інституції і приватні особи зобов’язані їх приймати нарівні з коронами” [92]²⁸⁰).

Але грошей потребувалось значно більше, ніж їх було в наявності. Не було чим виплачувати заробітної платні службовцям, військовим тощо. Правда, вони терпіли, розуміючи складність ситуації. Як згадує М.Чубатий, “загал українських державних службовиків бідував, але працював в надії, що се лиш переходовий стан, – прикрий для держави, прикрий і для них [196]²⁸¹”.

Основних джерел державних прибутків було два – нафта і грошова допомога УНР. Заводи і фабрики майже усі були знищені війною, обладнання їх поламане або вивезене, отже промислова продукція майже не випускалась і не продавалась. Навіть з таких “традиційних” вигідних для держави джерел прибутків, як виробництво тютюну і алкоголю не можна було скористатися, бо “тютюнові фабрики у Монастирських і Винниках переняли ми знищені і нечинні, а гуральні стояли з приводу браку картоплі”, – пише М. Чубатий [196]²⁸²). Залишалась нафта, яку продовжували добувати і при можливості вивозити за кордон (в Угорщину, Чехословаччину) та на Придніпрянську Україну, вимінювали на військове спорядження, озброєння, харчі, медикаменти. Зрештою, її було не багато, бо більшість нафтових джерел і вишок не діяли.

“У нас, – згадує М.Чубатий, – по суті не було ніякого фінансового плану, ніякого навіть провізоричного бюджету, а зробити його було неможливо. Дотеперішні видатки робилися з дня на день” в міру появи грошей чи матеріальних засобів.

Фінансова комісія УН Ради і Державне секретарство фінансів рятували ситуацію, як могли. Розроблено проект створення ринкового департаменту, проект бюджету на 1919 рік і ін. З самого початку взято під суворий облік всі грошові запаси в банках, ощадних касах, у повіті скеровано розпорядження про “перекинення готівки з тих кас, де її багато” до державної скарбниці та “до порожніх кас” у сусідніх повітах [197]²⁸³). Важливим джерелом державних прибутків могли б стати податки з населення. Однак власті ЗУНР розуміли, що із збідованого, знедоленого, пограбованого доценту чужинцями галицького населення було б аморально їх стягувати, і не робили цього. Правда, згідно рішення УН Ради від 19 листопада 1918 р. спробувано стягти хоч би частково “залеглі податки” та заборгованості [197]²⁸⁴). При цьому виявлено почуття справедливості: стягувати належало їх так, щоб “не переслідувати податковими жаданнями найбідніших верств і знищених війною власників”. Зроблено спробу випустити внутрішню державну позику, але цей намір не реалізовано, як і цілий ряд інших з приводу несприятливих для ЗУНР зовнішньо–політичних і військових обставин.

Хочеться відмітити ще й такий безперечний факт – в усьому державотворчому житті, в усіх соціально–економічних, політичних, культурних, освітніх перетвореннях в перших рядах будівників української державності йшли священники греко–католицької церкви. Біля 20 священників враз з усіма трьома єпископами були членами УН Ради. Священик С.Юрик входив до складу Виділу УН Ради, Член УН Ради отець П.Філяс опрацював проект конституції української держави [198]²⁸⁵). Священники були членами, а іноді й головами повітових національних рад. Кількадесят польових духівників діяли в рядах армії. Усі вони допомагали людям у біді, підтримували їх морально, виховували у вірі в справедливість їхньої боротьби, вірі в перемогу, допомагали чим могли, в тому числі матеріально потребуючим та знедоленим. Велика їх заслуга у всіх починах тому, що “панував,–як пишуть сучасники, – у цих часах повний лад і спокій в Галичині” [199]²⁸⁶).

²⁸⁰) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп. 1. – Спр 96. – Арк. 48.

²⁸¹) [196] Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С.30

²⁸²) [196] Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С.3

²⁸³) [197] Діло. – 1918. – 19 листопада.

²⁸⁴) [197] Діло. – 1918. – 19 листопада.

²⁸⁵) [198] Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр. –Філадельфія. – 1956. – С. 33.

²⁸⁶) [198] Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр. –Філадельфія. – 1956. – С. 34.

Серйозних змін зазнала середня шкільна ланка. За австрійської влади у Східній Галичині (у 1918 р.) діяло всього 5 українських державних гімназій, декілька приватних, не було жодної української реальної гімназії, вчительської семінарії, ремісничої або господарської школи. Зате всюди діяло багато польських середніх шкіл, гімназій тощо. Тому в повітах, не чекаючи згори, стали їх перетворювати в українські. Цей стихійний рух узаконив уряд та його Секретарство освіти. Однак уряд попередив повітових комісарів, що там, де є національні меншини, належить зберегти щонайменше одну середню школу чи гімназію для них. Де до цього їх не було – належало відкрити, щоб неукраїнське населення могло вчити дітей на своїй рідній мові. Вчителі цих шкіл повинні були скласти обіцянку на вірність українській державі [198]²⁸⁷).

До речі, з цього дозволу негайно скористались євреї, яких за австрійської і польської влади не визнавали як націю і які не мали жодної державної школи, і німці. Єврейські гімназії були відкриті в Станіславові, Тернополі, Стрию і Коломиї. Німецька – в Станіславі. Поляки не захотіли скористатися з цієї можливості. Вчителі їхніх шкіл і гімназій відмовились скласти обіцянку бути лояльними щодо української влади.

Українських середніх шкіл за часів ЗУНР було відкрито біля 30, з них 20 гімназій, 3 реальні школи, 7 вчительських чоловічих і жіночих семінарій [199]²⁸⁸). Проте різко відчувався брак досвідчених вчительських кадрів. Почали приймати на роботу вчителями “навіть людей без повних університетських студій”. З другого боку, не відкривали в деяких гімназіях старших класів, бо, як пише очевидець, майже вся молодь записалася добровольцями у військо [200]²⁸⁹). Оскільки до українських середніх шкіл і гімназій записалось чимало єврейських дітей, які погано володіли українською мовою, то в якості допоміжної мови з ними частково велись заняття польською і єврейською мовами.

13 лютого 1919 року УН Рада прийняла закон “Про удержавлення українських шкіл”, а 14 лютого – закон “Про удержавлення українських приватних гімназій і жіночих семінарій”, згідно з якими всі школи – громадські (початкові), середні, гімназії, реальні, рільничі і інші оголошувались державними, а вчителі – державними службовцями. Мовою викладання і навчання стала українська. За національними меншинами законодавчо закріплено право створити свої школи, де вести заняття на рідній мові. В українських школах вводились як обов’язкові предмети історія та географія України, українська мова. Всі педагоги державних шкіл повинні були скласти “службове приречення” на вірність державі і народові. Дозволялось відкривати і приватні школи, але за погодженням з Державним секретарством освіти і при умові, що засновник і вчителі будуть громадянами української держави та виконуватимуть всі вказівки шкільних властей.

Для полегшення вступу дітей у середні фахові школи, гімназії і відповідної їх до цього підготовки розпорядженням Державного секретарства освіти від 1-го травня в усіх повітових містах відкривалися підготовчі курси для дітей. Уряд виділив для них відповідні кошти і запаси харчів [200]²⁹⁰).

Вчителі народних шкіл українською владою, були оголошені державними службовцями і їм почала видаватися заробітна платня (до цього часу їх утримувала сама громада). Розпорядженням Державного Секретаріату від 16 лютого усім вчителям підвищено заробітну платню [201]²⁹¹). Також встановлено, а хто отримував – то підвищено пенсії усім вчителям-пенсіонерам, вдовам і сиротам по вчителях. Розміри заробітної плати і пенсії встановлювалися в залежності від кваліфікації, стажу роботи і кількості членів сім’ї – утриманців [174]²⁹²). 7 квітня був

²⁸⁷) [198] Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр. – Філадельфія, 1956. – С. 114.

²⁸⁸) [199] Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів, 1996. – С. 186.

²⁸⁹) [200] Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів, 1921. – С. 34.

²⁹⁰) [200] Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів, 1921. – С. 35.

²⁹¹) [201] Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка. – (1918–1923 рр.). – Коломия, 1993. – С. 82.

²⁹²) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Вип. 3. – С. 15–16.

виданий ще один закон УН Ради “Про нове підвищення і врегулювання зарплатні вчителів” [92]²⁹³).

У зв’язку з ростом цін на товари першої необхідності і продовольство, усім державним службовцям, в тому числі і вчителям, а також пенсіонерам, вдовам і сиротам, декілька разів виплачувалась так звана “одноразова надзвичайна допомога [174]²⁹⁴”.

Розпочато підготовчі праці до серйозної реформи шкільної справи, необхідність якої для українських властей була очевидною. При Державному секретарстві освіти створено відповідну компетентну комісію, до якої включено досвідчених фахівців та представників громадськості. Комісія розробила детальну анкету, яку розіслано в усі повіти, щоб місцеві вчителі і широка громадськість – “від робітника і селянина до адвоката” – могли висловити свої міркування і пропозиції [201]²⁹⁵). Почалась робота по розробці нових шкільних програм і підручників. 7 квітня УН Рада видала спеціальний закон “Про утворення Державного видавництва шкільних книжок ” [92]²⁹⁶). Усім школам запропоновано користуватись тільки тими підручниками і книжками, які видало це видавництво.

Розпочато роботу до відкриття українського університету. Оскільки Львів, де знаходився університет, перебував у польських руках, то тимчасово в Станіславі відкрито університетські філософські і правничі курси, щоб дати змогу студентам старших курсів закінчити навчання [202]²⁹⁷).

Державне секретарство освіти взяло під свою опіку справи культури і мистецтва, виділило субсидії і вживало заходи для відкриття театрів, бібліотек, видало розпорядження збирати і зберігати в бібліотеках і архівах всієї друкованої продукції, яка видавалась у ЗОУНР [201]²⁹⁸). УН Радою, урядом, окремими державними секретарствами приймалось багато різних нормативних актів в усіх галузях життя, вживались організаційні заходи по їх реалізації. Так, був налагоджений залізничний рух на території краю, для чого відбудовано або відремонтовано мости і переїзди, залізничні станції, рухомий склад залізниці. Через брак вугілля паровози часто опалювались дровами. Оскільки не вистачало машиністів, бо поляки відмовились працювати на українську державу, прийшлося звернутись за допомогою до Києва. Міністерство шляхів УНР прислало в Галичину декілька десятків машиністів та інших залізничників [206]²⁹⁹). Залізничникам була суттєво збільшена заробітна платня, в Станіславі відкрито тримісячні залізнично-технічні курси, що дозволило дещо пом’якшити кадрову проблему на залізничному транспорті. Створено Залізничну дирекцію, у повітах і містах – “начальні уряди залізничних шляхів”.

Відновлено роботу пошти і телеграфу. Коли ж зважити, що державотворча робота тривала всього кілька місяців, а навколо був фронт, йшли бої – можна без перебільшення говорити про плідні результати такої діяльності органів влади ЗУНР. Український народ Галичини наочно доказав, що незважаючи на багатотисячний гніт, довготривалу, ще з часів Галицько-Волинського князівства, відсутність державності, він зберіг свою національну гідність, організованість, політичну зрілість, що він рівним серед рівних може стояти в колі європейських народів. “Галичині, – писала урядова газета “Республіка”, – судилося знову стати останнім захистом української справи, базою, звідки повинна і мусить вийти відбудова тим разом української державності на всіх землях України [205]³⁰⁰”.

З розпадом багатонаціональної Австро-Угорської монархії на території Галичини, Буковини і Закарпаття в листопаді 1918 р. утворилася Західноукраїнська Народна Республіка. Але невдовзі

²⁹³) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп. 1. – Спр 96. – Арк. 53.

²⁹⁴) [174] Вісник державних законів і розпорядків. – Вип. 3. – С. 31–33

²⁹⁵) [201] Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка. – (1918–1923 pp.). Коломия., 1993. – С. 83.

²⁹⁶) [92] ЛЦДА. – Ф.581. – Оп. 1. – Спр 96. – Арк. 54.

²⁹⁷) [202] Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 pp. Філадельфія. 1956. С. 117.

²⁹⁸) [201] Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка. – (1918–1923 pp.). – Коломия., 1993. – С. 83.

²⁹⁹) [204] Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С. 32.

³⁰⁰) [205] Республіка. – 1919. – 11 травня.

Буковину захопила Румунія, а Закарпаття спочатку відійшло до складу Угорщини, а відтак – Чехословаччини. Фактично держава ЗУНР охопила лише територію Галичини.

Створена на західноукраїнських землях держава була в державно–правовому розумінні належним чином організована, з налагодженим законодавчим, адміністративно–виконавчим і правозахисним апаратом. Вищим законодавчим органом стала Національна Рада, вищим виконавчим органом був уряд – Державний Секретаріат.

Створена була і належна правова основа. В республіці встановлювалися і утверджувалися демократичні принципи. Усі державно–правові акти ЗУНР проголошували принципи народного суверенітету, народовладдя, рівності і справедливості. Проводилися глибокі й радикальні зміни у соціально–політичній сфері, економіці, освіті, культурі тощо. Активною була і зовнішньополітична, дипломатична діяльність. Проте, чимало рішень і законодавчих актів мали незакінчений характер, були тимчасовими в умовах польсько–української війни. У зв'язку з несприятливими внутрішніми і зовнішніми обставинами українська державність в Галичині проіснувала недовго (неповних 9 місяців). Причинами падіння ЗУНР були численні помилки, прорахунки, а іноді навіть бездіяльність її керівників і негативне ставлення Антанти. Доля Галичини була обумовлена Варшавським договором (22 квітня 1920 р.), пізніше Ризьким договором (18 березня 1921 р.). Остаточним рішенням Ради послів (14 березня 1923 р.) її приєднано до Польщі.

РОЗДІЛ Ш.**ГАЛИЦЬКА РАДЯНСЬКА РЕСПУБЛІКА ТА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ (1920 р.)****3.1. Проголошення, державний механізм та законодавча діяльність ГСРР**

Російський більшовицький уряд декретом від 29 серпня 1918 року підтвердив, що всі договори про поділ Польщі вважає недійсними. У ноті польському урядові від 28 листопада 1918 року уряд РРФСР запропонував встановити нормальні відносини між обома державами. Але уряд Ю.Пілсудського цієї пропозиції не прийняв. Більше того, він 30 грудня 1918 року заявив про свої претензії на Литву і Білорусію. Радянська місія Червоного Хреста в складі 5 чоловік, послана в Польщу, була за розпорядженням польського уряду заарештована, а 2 січня 1919 року члени цієї місії були по-звірячому вбиті. Лише життя одного члена місії Л.Альтера, як вказувалося у ноті, народного комісара закордонних справ РРФСР Г.Чичеріна від 8 січня 1919 року міністру закордонних справ Польщі Л.Василевському, було врятовано завдяки випадковим обставинам. Він був поранений, польські солдати вважали його вбитим й таким чином йому вдалось врятуватися [206]³⁰¹).

Загарбання поляками Східної Галичини розпалило їх територіальні зазіхання. Відчуваючи підтримку держав Антанти, польське керівництво розраховувало розширити кордони Польщі “від моря до моря” – від Балтійського до Чорного, відсунути східні кордони Польщі аж до Дніпра і Західної Двіни [207]³⁰²).

Ще взимку 1919 року польські війська вторглися на литовські і білоруські землі. На початку 1920 року були окуповані Польщею Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя /з 1918 р./, Західна Волинь /з травня 1919 р./, вся Галичина /з липня 1919 р./. У Польщі не було єдиної думки щодо Української держави: соціалісти та деякі партії центру ставилися до Української держави прихильно, побоючись відродження російського імперіалізму, але більша частина польського суспільства, зокрема націонал демократична партія³⁰³), – ставилася до України вороже. Вони, вважали, що краще мати справу з Росією, ніж з незалежною Україною.

В той час, як учасники Зимового походу рейдували у більшовицькому тилу, представники УНР і Польщі підписали договір та військову конвенцію. Договір підписали А.Лівицький, голова дипломатичної місії України, міністр закордонних справ Директорії та міністр закордонних справ Польщі Я.Домбський [207]³⁰⁴). Це було 22 квітня 1920 р. Так званий “Варшавський договір”

Потрібно відмітити, що значення Зимового походу в історії визволення України надзвичайно велике. 6 грудня 1919 р. армія під командуванням ген. М.Омеляновича-Павленка рушила в Зимовий похід по запіллю ворога. Із загальної кількості вояків в тодішній армії 8000 чол. до бою було придатних лише 2000 чол., 12 гармат та 2000 багнетів і шабель. Решта були хворі. Була ще жменя знесилених лицарів. І ця жменя йшла, боролася доводила, що з ворогом незалежної України можна боротись за всяких обставин. Затуркане радянщиною всяких напрямків населення України зі здивуванням питало: “Хіба у Петлюри ще є військо? А нам товарищі казали, що від нас нічого не залишилося”. І ця горстка вояків протрималася до 6 травня 1920 р., добуваючи боєприпаси у ворога, годуючись та зодягуючись від охоче помагаючого населення. Скрізь на своєму шляху ця армія лишала ядра повстання, направляючи населення до дальшої боротьби і походу на Київ [209]³⁰⁵). У цьому поході зустрічались вони з учасниками братньої Галицької Армії, які залишалися на місцях без волі до боротьби з гірким на душі жалем. Перебуваючи в цій ситуації старшини армії почали шукати виходу.

Варшавський договір мав такі пункти:

³⁰¹) [206] Документи внешней политики СССР. – Т. 2. – М., 1958. – С. 17–18.

³⁰²) [207] Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 2. – М., 1964. – С.129–155.

³⁰³) Була заснована в 1900 році. Провідниками її були в царській Росії Р.Дмовський, В.Грабський, а в Галичині – професори Львівського університету С.Грабовський і С.Гломбінський. Серед членів партії було багато польських аристократів, римо-католицького духовенства та міщан.

³⁰⁴) [208] Гунчак Т. – Україна, перша половина XX ст. – К.: Либідь. – 1993. – С. 180.

³⁰⁵) [209] Іваніс В. – Симон Петлюра – президент України – 1919–1926 рр. – Торонто– Канада., 1952. С. 122.

1. Визнаючи право України на незалежне державне існування на території в межах на північ, схід і південь, як ці межі будуть означені, договорами УНР з її пограничними з тих сторін сусідами. Річ Посполита Польська /РПП/ визнає Директорію незалежної Української Народної Республіки на чолі з Головним Отаманом п.Симоном Петлюрою за Верховну владу УНР.

2. Кордон між УНР і РПП встановлюється слідуєчий: на північ від Дністра вздовж р.Збруча, а далі вздовж бувшого кордону між Австро–Угорщиною та Росією до Вишгородка, а від Вишгородка на північ через узгір'я Крем'янецькі, далі по лінії на схід від Здолбунова, потім вздовж східного адміністраційного кордону Рівенського повіту, далі на північ вздовж кордону адміністраційного бувшої губернії Мінської, до схрещення його р. Прип'яттю, а потім Прип'яттю до її устя.

Щодо повітів Рівенського, Дубенського і частин Крем'янецького, які тепер відходять до РПП, то пізніше має поступити точніше порозуміння. Докладніше визначення кордонної лінії повинно бути переведено спеціальною українсько–польською комісією, складеною з відповідних фахівців.⁶

3. Уряд польський признає Україні територію на схід від кордону, зазначеного в арт.2 цієї умови, до кордонів Польщі 1772 року /передрозборових/, які Польща вже посідає або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним.

4. Польський уряд зобов'язується не укладати жодних міжнародних умов, спрямованих проти України, до того ж самого зобов'язується уряд УНР проти РПП.

5. Права національно–культурні, які уряд УНР забезпечить громадянам польської національності на території УНР, будуть в не меншій мірі забезпечені громадянам національності української в межах і навпаки.

6. Заключаються спеціальні економічно–торговельні умови між УНР і РПП. Аграрна справа на Україні буде розв'язана конституантою. До часу скликання конституанти юридичне становище землевласників польської національності в Україні означається згодою між РПП і УНР.

7. Заклучається військова конвенція, що становить інтегральну частину цієї умови.

8. Умова ця зостається тайною. Вона не може бути передана третій стороні чи бути опублікована нею в цілості чи почасти інакше, як тільки за взаємною згодою обох контракуючих сторін, за винятком артикулу першого, який буде оголошено по підписанню цієї умови.

9. Умова ця вступає в силу негайно по підписанню її контракуючими сторонами”[210]³⁰⁶).

Таким чином Польща визнавала право України на незалежне існування і Директорію УНР на чолі з Головним Отаманом С.Петлюрою³⁰⁷) за верховну владу УНР. Вона ще цікавилася північними, східними і південними кордонами України, але, користуючись із безвихідного становища РПП залишала за собою Східну Галичину, Західну Волинь, Холмщину з Підляшшям і Полісся. Так само військова конвенція від 24 квітня 1920 р., що становила складову частину Варшавського договору, віддавала цілковиту перевагу польській стороні: воєнні дії проти більшовицької армії мали відбуватися під польським головним командуванням; польська сторона встановила в порозумінні з українською відношення української валюти до польської, лишала за собою керівництво залізницями, охорону тилу, а також владу на зайнятій території УНР; український уряд зобов'язувався постачати харчування і тягловий транспорт для польської армії після початку воєнних дій.

Варшавський договір відповідав інтересам польських поміщиків, про що свідчить доповідь А.Лівицького, який підписав договір. “Коли ми заявляли полякам, що відмовляємось від Східної Галичини, Підляшшя і частини Волині,– говорив він,– симпатії Польської республіки виявлялись на нашому боці і нам була обіцяна військова допомога... [211]³⁰⁸” Договір озна-

³⁰⁶) [210] Енциклопедією українознавства. – Т. I. – Львів., 1993. – С. 210–211.

³⁰⁷) Цю назву верховного головнокомандувача всіх українських військових сил установила Директорія УНР у листопаді 1918 р.

³⁰⁸) [211] Штейн Б.Е. “Русский вопрос” в 1920–1921 гг. – М., 1958. – С.23.

чав уступку Польщі Холмщини, Полісся, Західної Волині, цілої Галичини більше, ніж 10 млн. українського населення і понад 100 тисяч квадратних кілометрів української території.

Уряд Директорії та армія, що поверталася з Зимового походу, були також вражені цим договором. Укладений він був не урядом, а дипломатичною місією, яку очолював А.Лівицький, і уряд був поставлений перед доконаним фактом.

Варшавський договір був підписаний з відома і за згодою С.Петлюри, який в цей час перебував у Варшаві. Варшавський договір був сприйнятий різними верствами українського населення, як по-різному у негативному ставленні до нього об'єдналися члени різних партій та угруповань. Соціалістичний уряд, з І.Мазепою на чолі, в березні 1920 р. пішов у відставку, тільки в кінці травня 1920 р. сформовано новий кабінет, на чолі якого став Б.Прокопович (соціал-федераліст). До складу цього кабінету увійшли: як заступник його – А.Лівицький (соціал-демократ), міністр закордонних справ – А.Ніковський, міністр внутрішніх справ – О.Саліковський, земельних справ – І.Мазепа, фінансів – Х.Барановський, сповідань – І.Огієнко, військових справ – В.Сальський, шляхів – С.Тимошенко, господарства – Є.Архипенко, освіти – І.Холадний, здоров'я – поляк С.Стемповський [212]³⁰⁹). Згідно договору обидва уряди зобов'язувалися не укладати жодних міжнародних угод, які б зачіпали інтереси договірних сторін, а також забезпечувати національно-культурні права.

26 квітня польська армія разом з українськими загонами почала наступ на більшовиків. Під гаслом “За нашу і вашу свободу” це був безперечно історичний факт, оскільки здавна два ворожих народи знайшли спільну мову і об'єдналися проти спільного ворога.

С.Петлюра у відозві до українського народу наголошував: “Ця армія йде боротися з ворогами України. Спільною боротьбою здруженої української і польської армій виправимо помилки минулого і кров'ю, спільно пролитою проти відвічного історичного ворога – Москви, освітимо період дружби українського і польського народів [212]³¹⁰.”

Пілсудський також видав відозву до українського народу, в якій запевняв, що польське військо йде в Україну задля того, щоб допомогти її народові у боротьбі за державну самостійність.

Заяви обох державних мужів могли з'явитися поворотним пунктом у відносинах між українцями і поляками. Але, як знаємо, цього не сталося.

У поході брали участь дві дивізії УНР: одна під командуванням полковника О.Удовиченка йшла на Білорусію, друга під командуванням полковника М.Безручка йшла на Київ. Крім того, в поході брала участь військова група, яка повернулася з Зимового походу. Українські війська були підпорядковані польському командуванню. За договором під час походу мало бути сформовано ще чотири українські дивізії, але поляки не дали на це дозволу [212]³¹¹).

Увесь шлях польської і української армій по Україні відзначався брутальністю поляків, реквізиціями та грабунками населення. 7 травня 1920 р. 3-я польська армія вщент розбила більшовицьку армію, вступила до Києва, більшовики здали його без бою. Тодішня польська шовіністична преса широко рекламувала, що Польща створює незалежну Україну на землях, які є її ж власністю. Так, краківська газета писала: “Йдучи на Київ, Польща виконала історичну місію, яка їй випала на Сході. Дала ще один доказ, що є оборонним валом Європи навіть з шкодою для своїх власних інтересів, бо ж землі, яким тепер допомогла визволитися з московського ярма, є її незаперечною власністю, яку видерли в неї ненависні загарбники [213]³¹².” Трохи раніше, польська солдатська газета характеризувала українців як уроджених злочинців [214]³¹³).

Прибувши до Києва, поляки заарештували і вивезли чимало людей, серед них кількох старих православних священиків /протоєреїв С.Трегубова, Н.Гроссу та інших/; арештували їх

³⁰⁹) [212] Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – б. м., 1950. – Т. III. – С. 31–32.

³¹⁰) [212] Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – б. м., 1950. – Т. II. – С. 6–7.

³¹¹) [212] Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – б. м., 1950. – Т. III. – С. 40–41.

³¹²) [213] *Nowości illustrowane*. – 1920. – 15 травня.

³¹³) [214] *Rota*. – 1919. – 1 червня.

під час Богослужби, у вівтарі. Це викликало обурення серед населення. Перебування польської і української армій в Києві було, однак, недовгим. Більшовики зосередили значні сили, і з Кавказу викликали армію Будьонного, яка зайшла в тил українцям та полякам. Поляки поспішно залишили Київ, побоюючись бути відрізаними від Польщі. Перед відходом вони розстріляли деяких заарештованих, підпалили і висадили в повітря багато будинків, серед них будинок колишнього губернатора, де знаходився архів. Зірвали моста на Дніпрі, в тому числі славетний Ланцюговий міст [215]³¹⁴).

Польські частини відійшли за Збруч, а українські ще протягом місяця вели бої з більшовицькими військами. Дальший наступ більшовиків загнав польську армію під Варшаву, битва під Варшавою, яка відбулася 15 вересня 1920 р. примусила більшовиків відступити. Ця перемога, яку називали поляки “чудом над Віслою”, врятувала Варшаву і була в значній мірі наслідком участі українських сил. Боячись повного провалу, 18 жовтня більшовики запропонували полякам перемир'я. Згодившись на нього, поляки віроломно порушили Варшавську угоду, а українці продовжували боротьбу проти більшовиків.

Відступ поляків під натиском більшовиків активізував революційну боротьбу населення західноукраїнських земель. Воно нерідко виступало зі зброєю в руках проти польських загарбників, наносячи удари по їхніх комунікаціях, обозах і дрібних загонах. Саме з Радянською владою пов'язували трудящі краю свої надії на визволення.

У Сколівському повіті проти поляків почалося справжнє повстання. Як свідчать документи, в ніч на 21 серпня 1920 р. повстали селяни с.Опорець, які роззброїли місцевий гарнізон і захопили казарми.

Вдень до повсталих приєднався загін під керівництвом ф.Бекеша, уродженця м. Сколе, адвокатського практиканта, який очолив повстанців. Повстання викликало широкий і гарячий відгук серед селян. Як свідчив сколівський староста, “незабаром в їх ряди стало до 100 чоловік. Наплив добровольців був дійсно великий, особливо з сіл Опорця, Славська, Гутаря, Кального і Волосянки... Коли б вони мали більше зброї, то могла б організувати сильніший підрозділ [90]³¹⁵.”

Закінчивши озброєння свого загону, Бекеш, захопивши локомотив направився в сторону Славська, йдучи на зустріч більшовицьким військам. Але даліше просування загону затримали поляки, виставивши проти них військові частини, в тому числі бронепоезд, поліцію. Повстанців відтіснили за гори, а згодом за чехословацький кордон.

Не зважаючи на суворі погрози, певна частина населення, сподіваючись поновлення національної державності в Галичині, піднімалися на партизанську боротьбу і цим самим подавала допомогу більшовицьким військам. Населення міст і сіл повідомляло цінну інформацію про розташування польських військ, допомагало червоноармійцям виявляти і вилучувати польських солдатів і офіцерів, які відстали від своїх частин або були залишені з шпигунськими цілями.

Вістки про визволення радянськими військами ряду повітів Галичини викликали посилення партизанської війни в тилу білополяків, особливо в околицях Львова і Карпат. В селах навколо Львова у Сокальському, Яворівському, Золочівському та інших повітах організувались з робітників, селян і дезертирів з польської армії партизанські загони, які нападали на польські тили, невеликі частини, громили поліцейські відділи [216]³¹⁶).

До половини липня 1920 року були зайняті Бережанський, Бродівський, Борщівський, Бучацький, Гусятинський, Заліщицький, Збаразький, Зборівський, Золочівський, Підгаєцький, Рогатинський, Скалатський, Сокальський, Терехівський, Тернопільський та Чортківський повіти (всього 16) повністю і деякі села Кам'яно-Струмилівського, Львівського, Перемишлянського і Радехівського повітів. Всього Червоною Армією було звільнено 16 повітових міст, 48 містечок і 1150 сіл, що становило близько 33% всієї території Східної Галичини і 35% на-

³¹⁴) [215] Історія Києва. – Т. 2. – К., 1961. – С. 87–88.

³¹⁵) [90] ЛОДА. – Ф. 256. – Оп.1. – Спр. 76. – Арк. 131.

³¹⁶) [216] Тищик Б.Й. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – Львів., 1970.

селення³¹⁷). Радянська влада була встановлена на території з населенням 1671,3 тис. чоловік [217]³¹⁸).

Звичайно, про людське око Ленін хотів приховати справжній факт агресії проти України – як і проти Білорусії, Литви, Естонії. План Леніна був простий – Червона Армія мала захопити якийсь шматок території, а за нею приходили нібито місцеві більшовики, які встановлювали радянську владу. При цьому Ленін усвідомлював, що без останньої передумови російські загони опиняться в безвихідній ситуації, оскільки населення не зустрічатиме їх як визволителів. А було б найкраще, вважав він, щоб місцеві радянські уряди були створені взагалі заздалегідь.

На цій території була утворена Галицька радянська республіка. В Тернополі почав діяти Галицький революційний комітет як тимчасовий центральний орган державної влади і управління в Галичині. У повітах, містах і селах створювалися місцеві ревкоми, які ліквідуючи старі органи влади залучали до державної роботи місцевих комуністів. Почали працювати різні радянські установи.

Першим законодавчим актом Галревкому стала декларація “До працюючих усього світу, до урядів соціалістичних радянських республік і урядів усіх капіталістичних держав” від 15 липня 1920 року. Галревком урочисто підкреслив формальне право народу розпоряджатися своєю долею і проголосив повну державну самостійність Східної Галичини, заявивши, що із звільненням краю від поляків тут буде утворена робітничо–селянська держава – Галицька Соціалістична Радянська Республіка. Галревком запропонував урядам усіх країн налагодити з нею дипломатичні стосунки, а також заявив про свою повну солідарність у внутрішній і зовнішній політиці з урядами РРФСР та УРСР. У декларації проголошувалась ліквідація приватної власності на основні знаряддя та засоби виробництва, формулювались основні засади економічної політики і державного будівництва у Галицькій СРР [220]³¹⁹).

У декларації Галревком накинувся брудною лайкою на Є.Петрушевича, диктатора ЗУНР, та на головного отамана С.Петлюру, як на зрадників і запродавців українського народу. Уважно проаналізувавши дану декларацію та умови її виникнення, можна зробити певні висновки. По–перше, робітники і селяни Галичини не брали участі у створенні Галревкому, а його члени не були відомими в Галичині політиками чи громадськими діячами. В.Затонський та І.Немоловський взагалі не були галичанами. Значить, Галревком називати себе робітничо–селянським урядом не мав підстав. По–друге, факти свідчать, що декларація тільки публікувалася від імені Галревкому, а його члени не брали участі в її написанні. Про те, що члени Галревкому не збиралися разом, у всякому випадку до 20 липня, свідчить лист секретаря Галревкому³²⁰) до членів Галбюро у Вінниці, де підтверджується, що В.Затонський перебуває ще в армії, К.Литвинович – в Москві, Ф.Конар – в Києві, М.Баран тільки виїхав з Харкова [218]³²¹). Перші засідання Галревкому відбулися лише 23 і 31 липня у Жмеринці з участю представників Реввійськради 14–ої армії, на яких розроблялися проекти перших нормативно–правових документів для новостворюваної ГСРР.

Створення Галревкому, а тим самим і утворення ГСРР декларація приписувала робітникам і селянам Східної Галичини. Населення міст і сіл нібито з величезною радістю вітало появу свого справді народного уряду. “Люди радіють, мало не плачуть від радості, що позбавилися віковичного гніту та панської неволі”, – згадував пізніше глава уряду [219]³²²).

³¹⁷) У деяких джерелах помилково говориться про встановлення радянської влади у 20 повітах Східної Галичини / Історія держави і права Української РСР. – К., 1961. – С. 177.

³¹⁸) [217] Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка. – Львів., 1965. – С.44.

³¹⁹) [220] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – Львів., 1957. – С. 339–342.

³²⁰) Галицький організаційний комітет при ЦК КП(б)У був створений під головуванням Ф.Кона ще в квітні 1920 року.

³²¹) [218] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – Львів., 1957. – С. 346–347.

³²²) [219] Затонський В.П. Перші кроки радянської влади Західної України // КПЗУ – організатор революційної боротьби. – Львів., 1958. – С.44.

Проте висвітлення процесу створення та діяльності Галревкому було в радянській історіографії далеким від історичної правди. Архівні документи спростовують народний характер цього експортованого з Москви уряду.

Комуністична партія, В.І.Ленін розглядали Східну Галичину як важливий плацдарм для пронесення прапора світової революції в Західну Європу. Втілення цього положення в життя стало актуальним після розпаду Австро–Угорщини і створення після “листопадового зриву” 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки. З цією метою 5 липня 1919 року партією більшовиків були скеровані у Східну Галичину М.Левицький³²³), М.Баран³²⁴) та інші, завданням яких було об’єднання наявних тут комуністичних груп та організацій для повалення уряду ЗУНР. Це ж питання розглянув 27 травня 1919 року пленум ЦК КП(б)У, який вирішив, що необхідно, на протигагу урядові Є.Петрушевича, створити радянський уряд, а також посилити роботу серед селянства з метою компрометації уряду ЗУНР [218]³²⁵).

Щоб встановити радянську владу в Східній Галичині, радянський уряд діяв і офіційним шляхом. Двічі /7 березня та 9 травня 1919 р./ він зробив пропозицію Державному Секретаріатові ЗУНР про об’єднання всіх українських земель шляхом союзу з Радянською Україною. Проте умови, висунуті радянським урядом, фактично означали ліквідацію ЗУНР і перетворення західноукраїнських земель у плацдарм боротьби за європейську пролетарську революцію.

Окупація Східної Галичини в липні 1919 р. Польщею призвела до зміни міжнародного і внутрішнього становища краю. Питання напрямів діяльності в Галичині були розглянуті на спеціальній нараді, рекомендації якої були схвалені на засіданні політбюро ЦК КП(б)У 10 серпня 1919 р. в Києві. Дійшовши висновку, що в умовах, які склалися, перспективи встановлення радянської влади в Галичині відсуваються на невизначений час, нарада запропонувала скерувати в Галичину сили для організації партійних осередків, партизанських загонів, для посилення розкладання галицьких частин. Але ця робота активізувалася лише в 1920 р., коли було відновлено радянську владу в Україні і знову з’явилися надії на світову революцію.

У лютому 1920 р. при ЦК КП(б)У було створено Галбюро на чолі з І.Краснокутським, перед яким було поставлене завдання вести агітаційно–пропагандистську роботу серед галичан на території РРФСР, видавати відповідну літературу, організувати навчання галичан в центральних партійних і радянських органах [221]³²⁶).

23 квітня 1920 р. в Києві відбувалася конференція галицьких і буковинських комуністів, які перебували на території радянських республік [222]³²⁷). На ній було обрано так званий Крайовий організаційний комітет Східної Галичини /Галревком/, до складу якого ввійшли Ф.Кон /голова/, М.Баран, Ф.Конар, М.Левицький, І.Немоловський, О.Паліїв та інші. Про створення Галревкому ЦК КП (б)У інформував ЦК РКП/б/, а також просив скерувати в розпорядження Галревкому, всіх випробуваних і надійних працівників³²⁸). Якщо до того додати, що Галревком був створений через день після підписання Варшавського договору, а також що його діяльність розгорталася в ході цієї війни, то це є ще одним доказом, що Галичині відводили роль плацдарму у поході на Європу.

Хід воєнних дій на польсько–радянському фронті у червні – на початку липня 1920 р. для більшовиків був досить успішним. На середину липня вони вийшли на річку Збруч. Не викликало жодних сумнівів, що воєнні дії захоплять Галичину і Польщу. Тому в КП/б/У питання створення революційного уряду для Галичини вийшло на перший план. Тим більше, що якраз

³²³) Народився в с. Явчому /тепер Рогатинського району Івано–Франківської обл./ Під час першої світової війни був мобілізований в австрійську армію і потрапив у російський полон. Брав участь у встановленні радянської влади в Ташкенті.

³²⁴) Народився в с. Скалі–Подільській /тепер Борщівського району Тернопільської області/. Під час першої світової війни потрапив у полон і опинився в Росії. Розстріляний сталінським режимом.

³²⁵) [220] Гражданская война на Украине 1918–1920. Сборник документов и материалов. – К., 1967. – С. 88–89.

³²⁶) [221] Галушко Е.М. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр. – Львів., 1965. – С. 41.

³²⁷) [222] Галицький комуніст. – 1920. – 24 квітня.

³²⁸) Галревком створювався для експансії більшовиків на Захід // Ратуша. – 1991. – 18–19 листопада.

у цей період рішенням ЦК РКП/б/ був створений Тимчасовий Польський революційний комітет на чолі з відомим комуністичним діячем Ю.Мархлевським.

Ідея створення подібного органу для Східної Галичини виникла раніше. Так, на засідання політбюро ЦК КП/б/У 4 квітня 1920 р. Ї висловив В.Затонський³²⁹). На його пропозицію політбюро визнало створення Галревкому необхідним. Це питання обговорювалося знову на засіданні політбюро 30 червня. Підтвердивши необхідність його створення, ухвалено визначити склад Галревкому на момент наближення Червоної Армії до кордонів Галичини. Підготувати і визначити його склад доручалося Галревкому. Було також запропоновано Реввійськраді південно–західного фронту підготувати невеликі частини з галичан, які разом з Червоною Армією і Галревкому могли б увійти в Галичину.

8 липня 1920 р. на спільному засіданні Галревкому і політбюро ЦК КП/б/У сформувався Галицький революційний комітет /Галревком/. Очолив його В.Затонський. Заступником був затверджений М.Баран, членами –М.Левицький, К.Литвинович та А.Бараль. За національним складом у ньому було трьох українців, у тому числі двох галичан, один поляк /К.Литвинович/ і один єврей /А.Бараль/. Хоч пізніше Галревком доповнено іншими членами /голови різних відділів/, але фактично всі справи вирішувала ця п'ятиособова колегія. Слід підкреслити, що голову В.Затонського на цьому посту затвердив 16 липня ЦК РКП/б/. Отже, Галревком був виразником волі ЦК РКП/б/ та ЦК КП/б/У, а не волі народних мас Галичини [223]³³⁰).

Більшовицький уряд майже під ворожим вогнем розпочав свою діяльність у Галичині. Організацією радянського будівництва у визволених повітах Східної Галичини займалися комуністична партія Галичини – обласна організація КП/б/У та Галицький революційний комітет на чолі з В.Затонським. “Пригадує, – писав В.Затонський, – як на першому засіданні Галицького революційного комітету в м.Тернополі до кімнати, розбивши шибку у вікні, залетіла польська куля, бо Тернопіль був тоді просто на лінії фронту [224]³³¹.” На цьому засіданні, яке відбулося 1 серпня 1920 р., Галревком прийняв декрет №1 “Про встановлення радянської влади в Галичині”, яким на території зайнятих Червоною Армією повітів проголошувалася Галицька Соціалістична Радянська Республіка. Іменем робітників і селян проголошувалась повна ліквідація всіх органів “політичної, судової і громадської влади” польської держави в Галичині.

У другому пункті декрету № 1 Галревком проголосив себе до скликання І з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів єдиним представником вищої державної влади. На місцях влада передавалася підлеглим йому повітовим, міським і сільським революційним комітетам. Згідно з пунктом третім декрету № 1 все державне майно переходило в розпорядження Галревкому в центрі і його органів на місцях. Оскільки все попереднє законодавство як польського уряду, так і колишніх урядів Австро–Угорської імперії і ЗУНР було скасовано, згідно з пунктом четвертим декрету запропоновано “керуватися законами, постановами і декретами Галревкому, причому в випадках тимчасової відсутності таких належить керуватися революційною совістю робітництва і біднішого селянства [189]³³².”

Декрет № 1 скасував усі борги, договори та зобов'язання робітників та селян з капіталістами, поміщиками та орендаторами /пункт 6/, а також оголошував про перехід у всенародну власність усіх фабрик, заводів, банків, промислових підприємств, рудників, надземних і підземних багатств. До рук трудящих мас через революційні комітети переходили колишні цісарські землі, землі поміщицькі, церковні та монастирські /пункт 7/. Передбачаючи можливий збройний опір повалення експлуататорів, Галревком наказував негайно арештувати “всіх по-

³²⁹) Народився в с. Лисці /тепер Дунаєвецького району Хмельницької обл./ Викладач Київського політехнічного інституту. Займав ряд відповідальних посад у державному і партійному апараті. Став жертвою сталінських репресій.

³³⁰) [223] Боровик М. Галицька ССР 1920 р. // Націоналіст. – 1990. – № 3. – С. 13.

³³¹) [224] КПЗУ – організатор революційної боротьби. – С. 44.

³³²) [189] Під прапором Жовтня 1917–1920 рр. Документи і матеріали. – С. 367.

передніх агентів польської буржуазної влади, як старостів, жандармерію, поліцію, всіх політичних і військових представників [189]³³³).

Закон про землю був теж опублікований 1 серпня 1920 р. в постанові “Про конфіскацію поміщицької землі, врожаю і сільськогосподарського реманенту і про передачу їх органам радянської влади”, в якій проголошувалося, що “всі поміщицькі землі, ліси, луки пасовиська і води, всі бувші царські, а також церковні і монастирські” і земельні мастки, зі всім живим і мертвим інвентарем і зі всіма будинками негайно одбираються у дотеперішніх їх власників і щоб на цих землях організувались державні господарства. Отже тут не велася розмова про те, щоб малоземельні чи безземельні селяни могли бути наділені відповідною кількістю землі тільки що будуть творити державні господарства, тобто радгоспи і колгоспи.

Галревком розробив і надіслав повітовим ревкомом спеціальний циркуляр, в якому були дані вказівки по здійсненню цієї постанови. В циркулярі вказувалося, що повітові і сільські ревкоми повинні прикладати всіх зусиль, щоб поля, призначені під озимину, були зараз же засіяні, а поля, призначені для ярового посіву – виорані [225]³³⁴).

Крім декрету № 1, на своєму першому засіданні Галревком прийняв декларацію № 2 “Про права і обов’язки робітників у ГСРР”, яка проголошувала програму соціально-економічних перетворень в республіці, закріплювала перші її успіхи [225]³³⁵). Зокрема, в ній ще раз підкреслювалася необхідність проведення націоналізації основних знарядь і засобів виробництва. Все багатство країни, все нерухоме майно, машини, матеріали, засоби комунікацій, транспорту, всі банки, рудники і т.п. переходило у всенародну власність. Тим самим радянська влада примусово і без ніякої компенсації ліквідувала приватну власність на знаряддя і засоби виробництва. Було проголошено загальну обов’язковість праці під гаслом “Хто не працює, той не їсть”. Для робітників запроваджувався 8-годинний робочий день, щорічні оплачувані відпустки, для чого в їх розпорядження передавалися санаторії, будинки відпочинку і курорти, заборонено працю дітей до 15 років. Декларація встановила обов’язкове державне соціальне страхування на випадок хвороби або каліцтва, пенсійне забезпечення людей похилого віку та непрацездатних, державну опіку над сиротами. Галревком запропонував створити на всіх підприємствах і шахтах фабрично-заводські комітети, встановити робітничий контроль, підпорядкувати профспілкове життя поліпшенню матеріального становища робітничого класу, а також покращанню трудової дисципліни [174]³³⁶).

Водночас було прийнято декрет № 2 “Про відокремлення церкви від держави і школи”, яким на території республіки запроваджувалась повна свобода віросповідання, як і повна свобода невизнання віри. Всі привілеї духовних осіб було скасовано, а церковне майно – землі, будівлі тощо оголошено власністю держави, викладання релігії у школах заборонялось. Діяльність державних і громадських органів не повинна бути зв’язаною з жодними релігійними формами і обрядами. В зв’язку з цим декрет скасував присягу як судовий доказ. Справи шлюбно-сімейного характеру, які до того перебували у віданні церковних організацій передавалися місцевим органам влади. Ніхто не мав права, посилаючись на свої релігійні переконання, відмовлятися від виконання громадських обов’язків або порушувати громадський порядок чи права окремих громадян республіки. Галицькі українці зустріли цей декрет з настороженням, бо він нагадував їм жорстку політику царської Москви супроти Греко-Католицької Церкви, під час першої московської окупації Галичини на початку війни 1914–1915. Греко-Католицька Церква впродовж останніх двох століть служила галицьким українцям заслоном перед колонізацією і тому народ шанував її. Крім того, українське духовенство на західноук-

³³³) [189] Під прапором Жовтня 1917–1920 рр. Документи і матеріали. – С. 368.

³³⁴) [225] Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка (1920). – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мельбурн., 1986. – С. 80.

³³⁵) [225] Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка (1920). – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мельбурн., 1986. – С.368–370.

³³⁶) [174] Під прапором жовтня. Документи і матеріали. – С. 368–370.

райських землях під Австрією було головною рушійною силою в процесі українського національного відродження [225]³³⁷).

Творчо використавши досвід державного будівництва РРФСР і УРСР, Галревком приступив до організації в центрі і на місцях нового державного апарату. З перших днів існування республіки при Галревкомі були утворені 12 відділів: земельний, закордонних справ, фінансовий, раду народного господарства, торговельно–промисловий, праці і соціального забезпечення, транспортний, народного здоров'я, продовольчий, юстиції, організаційно–політичне управління, надзвичайну комісію по боротьбі з контрреволюцією. Дещо пізніше, виходячи з соціально–економічних і політичних потреб республіки, було утворено ще 6 відділів: внутрішніх справ, військовий, народної освіти, пошти і телеграфу, робітничо–селянську інспекцію, Всегалицьке радянське видавництво. Таким чином, при Галревкомі остаточно було утворено 18 відділів [226]³³⁸).

Деякі відділи Галицького революційного комітету в свою чергу ділились на підвідділи, комітети і комісії, кожен з яких мав досить чітко визначену компетенцію. Компетенція усіх структурних одиниць Галревкому, їх правове положення були визначені відповідними законодавчими актами. На чолі кожного підвідділу чи управління стояв завідуючий, затверджуваний Галревкомом на пропозицію завідуючого відповідним відділом, порядок же керівництва відділами був інший. Тут тісно перепліталися принципи єдиноначальності і колективного керівництва. Іноді виступаючи в тісному поєднанні, іноді відокремлено (в залежності від завдання і значення відділу, а може і від особистих якостей завідуючого). Так, такі відділи, як військовий, внутрішніх справ, транспортний, очолювалися одноособовими керівниками; на чолі відділу пошт і телеграфу, Всегалвидаву стояли колеґії, в таких відділах, як фінансовий, народної освіти, управляв завідуючий спільно з колеґією.

Особливу увагу Галревком приділив організації місцевих органів влади – ревкомів. У виданій 1 серпня 1920 року “Тимчасовій інструкції Галревкому про організацію органів радянської влади” [189]³³⁹), підкреслювалося, що залишається старий адміністративно–територіальний поділ (село, повіт і центр).

Політичні працівники Червоної армії, займаючи село, скликали загальні збори жителів села, в яких мають право брати участь тільки трудові сільські елементи, безземельні і малоземельні селяни, усуваючи від участі тих, які користуються найманою працею або займаються спекуляцією. На таких зборах обирався сільський ревком у складі 3 членів у селах з населенням до 2 тис. чоловік і 5 членів – з населенням понад 2 тис. чоловік. Голову сільського ревкому обирали збори, решту громадських функцій розподіляли члени ревкому між собою на першому засіданні. На зборах жителів села обиралася сільська міліція в складі 5–10 чоловік, яка була виконавчим органом ревкому. Ревкому села віддавалася вся повнота влади в межах села, а саме: виконання всіх справ, доручених вищою владою, як військовою, так і цивільною, додержання в селі громадського порядку, боротьба з дезертирством, грабежем і т.д.

До складу ревкомів обирали комуністів, представників робітничого класу, біднішого селянства та інтелігенцію, незалежно від національності. В окремій інструкції повітовим ревкомам прямо вказувалося, що “багачі, війти, комісари буржуазної влади” та інші особи, “які користуються чужою працею,.. не можуть бути членами ревкому, тобто у владі робітників і бідніших селян. Належить по селах переглянути склад ревкомів і, зустрівши такий випадок, ревком переорганізувати та звернути пильну увагу на те, щоб ревкоми склалися з бідних селян, які твердо будуть стояти на стороні революції та її здобутків.. [228]³⁴⁰”. Представник Галревкому Н.Кухарчук, інформуючи про радянське будівництво в селах Гусятинського повіту, доповідав, що в ревкоми обрано всіх безземельних або малоземельних селян. У тих селах,

³³⁷) [225] Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка (1920). – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мельбурн., 1986. – С. 80.

³³⁸) [226] Утвердження лєнінських ідей про державу і право на Україні. – Львів., 1972. – С. 220.

³³⁹) [189] Під прапором Жовтня. (1917 – 1920 рр.). Документи і матеріали. – С. 368–370.

³⁴⁰) [228] Морозов В. Володимир Петрович Затонський. – К., 1964. – С. 83.

де раніше обрали людей, які мали 7–10 і більше моргів землі, скрізь було проведено переобрання за ініціативою самих же селян [189]³⁴¹).

У містах, що не були повітовими центрами, організовувалися міські ревкоми в складі 3–5 чоловік. Спосіб виборів був аналогічний як на селі. До участі в ревкомі міста інструкція пропунувала обов'язково залучати людей різних національностей. Так, наприклад у Помор'ях обрано до міського ревкому двох українців, двох поляків і одного єврея [228]³⁴²). Ревком міста, як і села, підпорядковувався безпосередньо повітовому ревкому. Ревком організував міську міліцію в складі 10–15 чоловік для підтримання порядку. Інструкція рекомендувала тимчасово вводити до складу міського ревкому одного члена –представника від армії.

Повітовий ревком на відміну від сільських і міських ревкомів не обирався, а призначався безпосередньо Галревкомом звичайно в складі 4–5 чоловік (голова, заступник голови і члени) і йому належала вся політична влада в межах повіту. Повітовий ревком виділяв два підвідділи: підвідділ міського управління (для самого повітового центру) і підвідділ повітового управління. Для обох підвідділів існувала спільна канцелярія, спільна каса і спільне керівництво з боку ревкому [189]³⁴³).

Для кращої організації роботи у повітових ревкомах утворювалися: 1. Відділ управління /секретарський/, який підтримував зносини із вищими і нижчими органами, видавав накази, розпорядження, інструкції, видав міліцією, зв'язком і т.д.

2. Земельно–господарський відділ, який вів облік поміщицької, церковної і державної землі, всього живого і мертвого інвентаря, облік усіх великих магазинів і складів. Цим відділом керували два завідувачі – один на місто і другий на повіт.

3. Фінансовий відділ, в обов'язки якого входило постачання банків, ощадних і позичкових кас, а також опис їх рухомого і нерухомого майна та докладний підрахунок готівкових сум.

4. Підвідділ відділу управління по боротьбі з контрреволюцією в складі трьох відповідальних працівників і агентів. По відношенню до особливо запеклих контрреволюціонерів цей підвідділ здійснював судові функції і передавав засуджених військовим властям /особливим відділам при армії/ для виконання вироку. Контрреволюціонерів інших категорій підвідділ ув'язнював у тюрму і повинен був детально розслідувати їх діяльність до часу організації постійних судових органів [189]³⁴⁴).

Всі інші справи, зв'язані з працею, соціальним забезпеченням, школою проводилися спочатку через відділ управління. Пізніше були організовані в повітових ревкомах відділи праці з підвідділом розподілу робочої сили, житлові відділи, відділи охорони здоров'я, відділи народної освіти, відділи праці і соціального забезпечення, продовольчі відділи. При деяких повітових ревкомах були створені інформаційно–інструкторські відділи /Гусятин, Заліщики/, які посилали своїх організаторів у села для проведення агітаційно–масової роботи серед селян[229]³⁴⁵).

Апарат влади на місцях налагоджувався досить швидко. Вже 27 липня був створений Збараський повітревком, в перших числах серпня повітревкоми організовано в Тернополі, Теревовлі, Бродах, Рогатині, Заліщиках та інших місцях [230]³⁴⁶). У всіх населених пунктах Галицької СРР відбувалися збори, на яких проводились вибори до міських і сільських ревкомів. По деяких селах ревкоми виникали стихійно ще до приїзду представників повіту[230]³⁴⁷).

³⁴¹) [189] Під прапором Жовтня (1917–1920 рр.). Документи і матеріали. – С.415.

³⁴²) [228] Більшовик. – 1920. – 29 серпня.

³⁴³) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 377.

³⁴⁴) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 377–378.

³⁴⁵) [229] Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка. – С. 51–52.

³⁴⁶) [230] ТОДА. – Ф. Р–2367. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.

³⁴⁷) [230] ТОДА. – Ф. Р–2827. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 12.

Повітові ревкоми, яким належала вся повнота влади в повітах відігравала основну роль в організації і зміцненні влади на місцях. Так, наприклад, у Золочівському повіті до 11 вересня 1920 року було організовано 42 сільських і 2 міські ревкоми [231]³⁴⁸). Всього в республіці функціонувало 20 повітових, 48 міських, 1150 сільських ревкомів [232]³⁴⁹). В інструкції відділу внутрішніх справ Галревкому повітовим ревкомам прямо вказувалося, що “всі ті, хто служив війтами чи комісарами за попередньої влади української чи польської”, як і багаті, які користуються чужою працею, не можуть бути членами революційних комітетів. Тому належить переглянути склад ревкомів, де їх треба реорганізувати. Важливе значення в цій справі мав декрет №12 від 28 серпня 1920 року “Про активне і пасивне виборче право в ГСРР” [90]³⁵⁰). Правом обирати і бути обраним в усі органи влади користувалися “незалежно від віросповідання, національності, місця проживання і т.п. громадяни ГСРР без різниці статі, які до дня виборів мали 18 років”, крім осіб, які вдаються до найманої праці з метою добування зиску, осіб, що живуть з нетрудового доходу (проценти з капіталу тощо), приватних торговців, монахів, служителів усіх релігійних культів і агентів колишньої поліції, жандармерії і розвідувальних органів, членів колишнього цісарського дому, а також осіб, визнаних у встановленому законом порядку психічнохворими або божевільними, і таких, які засуджені за корисливі і ганьблячі злочини. Виборчі права надавалися декретом також іноземцям, які належали до робітничого класу і трудового селянства [189]³⁵¹).

Для ознайомлення членів ревкомів з основними принципами державного будівництва і методами керівництва повітові ревкоми проводили повітові наради, конференції, з'їзди представників сільських ревкомів і земельних комісій. Так, у Скалатському повіті відбулася повітова конференція, на яку прибули 130 представників від 60 сіл повіту [233]³⁵²). У Бродівському повіті було проведено повітовий з'їзд селян і першу сесію голів ревкомів сіл [189]³⁵³). У Збараському повіті, як інформував представник Галревкому І.Кулик (справжнє прізвище Ізраїль Юделевич) 2 вересня 1920 року відбувся другий повітовий з'їзд сільських ревкомів і сільземвідділів [189]³⁵⁴). Підгаєцький повітревком організував чотири повітові віча, на яких всебічно було обговорено всі найбільш актуальні питання, а також провів з'їзд сільських ревкомів [189]³⁵⁵). Такі з'їзди, конференції, наради відбулися в більшості повітів, звільнених від поляків, що сприяло підтриманню тісного зв'язку між органами влади і широкими масами. Практично вся діяльність Галревкому проходила під керівництвом комуністичної Партії Галичини³⁵⁶). Декрети, як правило, приймалися після погодження їх тексту з членами ЦК. І.Брилінський, який був тоді керуючим справами ЦК КПГ, згадував: “Найчастіше це відбувалося на спільних засіданнях Галревкому і ЦК за участю В.Затонського – голови Галревкому, І.Краснокутського – секретаря ЦК, М.Барана, К.Литвиновича, М.Левицького – членів ЦК”.

Серйозне значення мав також декрет № 4 “Про скасування обов'язкової державної мови” [189]³⁵⁷). Цим декретом проголошувалась рівноправність усіх націй і національностей, які проживали на території ГСРР, ліквідовано обов'язкову державну мову в республіці (до цього в Галичині їх було дві – польська і німецька), за громадянами було гарантоване право зверта-

³⁴⁸) [231] Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка. – С. 52.

³⁴⁹) [232] Морозов В.А. Владимир Петрович Затонский. – К., 1988. – С. 86.

³⁵⁰) [90] ЛОДА. – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 190. – Арк. 26.

³⁵¹) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 451–452.

³⁵²) [233] Більшовик. – 1920. – 29 серпня.

³⁵³) [189] Під прапором Жовтня (1917–1920 рр.). Документи і матеріали. – Львів., 1957. – С. 523.

³⁵⁴) [189] Під прапором Жовтня (1917–1920 рр.). Документи і матеріали. – Львів., 1957. – С. 505.

³⁵⁵) [189] Під прапором Жовтня (1917–1920 рр.). Документи і матеріали. – Львів., 1957. – С. 560.

³⁵⁶) Заснована у лютому 1919 р. в Станіславі Комуністична партія Східної Галичини в період існування ГСРР йменувалась комуністичною партією Галичини. В усіх повітах утворились партійні комітети, які стали організаторами радянської влади.

³⁵⁷) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С.424–425.

тись до всіх установ чи організацій своєю рідною мовою. Якби то не були прояви національної нетерпимості, ворожнечі підлягали суворому покаранню. “Всі ті, – сказано в декреті, – що своїм поведінням чи словом вноситимуть національну ворожнечу і ненависть серед пролетарських мас, а особливо радянські співробітники, будуть об’явлені ворогами революції і працюючого народу і будуть передані військово–революційному трибуналові” [189]³⁵⁸). Діловодство повинно було вестися найбільш поширеними в Галичині мовами – українською і польською, а всі закони декрети і постанови публікувалися всіма крайовими мовами, тобто українською, польською і єврейською. Як виявилось на практиці цей декрет був звернений проти українського населення та української мови, і викликав великі застереження серед галицьких українців. Повітовий комісар Тернополя Федір Замора взагалі відмовився оголосити цей декрет і своє урядування проводив українською мовою. На запит Затонського, чому він так зробив, Замора відповів “що вважає цей декрет за недоречним і шкідливим, що нашому народу належить природне право мати свою урядову мову”. Цей декрет був непопулярним навіть у колах членів Комуністичної Партії Галичини. При цьому ж варто підкреслити, що сам голова Галревкому Затонський провадив урядування російською мовою, хоч сам розмовляв дуже добре українською мовою, це тоді, коли російська мова не була мовою краю [234]³⁵⁹). Значне місце в діяльності Галревкому займала організація поповнення лав Червоної Армії. Для цього, як зазначалось, були утворені військовий відділ і повітові комісаріати. 9 вересня 1920 року був опублікований наказ про загальне військове навчання. “Щоб могли ми самі себе боронити, щоб числились з нами і визнавали нас польська шляхта і всесвітня буржуазія, щоб zostавили вони нас в покої, треба мати нам також свою Червону Армію... Поки що російсько–українська Червона Армія стереже нас від наїзду польської шляхти, але навечно то не буде. Отже, треба мати свою армію, яка б могла зайняти весь галицький терен фронту, щоб ми не zostалися безсильні і беззбройні, коли російські товариші, заключивши договір, повернуться додому” [189]³⁶⁰), – говорилось у прокламації Галревкому до трудящих Галичини. У відповідь на цей заклик сотні робітників і селян прийшли у військові комісаріати, щоби добровільно записатися до лав Червоної Армії³⁶¹). Тільки з Підгаєцького повіту пішли на фронт 300 чоловік, з Тербовлянського – 176, з Кременецького – понад дві тисячі [235]³⁶²).

Декретом Галревкому № 9 “Про алкогольні напитки” було проведено рішучу боротьбу з пияцтвом. Відзначаючи, що “стара держава... не тільки угнітала робочий люд при допомозі тюрем, поліції, жандармів та шибенець, не тільки углуплювала його при допомозі своєї школи, але теж затруювала його алкоголем, щоб таким чином утримати серед працюючих мас темноту і, ослабивши їх фізично, відібрати ім енергію, потрібну для ведення боротьби” [230]³⁶³), декрет заборонив під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності всякий продаж і купівлю алкогольних напоїв, а також виготовлення самогону. Відділи народного господарства зобов’язувалися встановити порядок використання спирту для технічних потреб.

Для захисту громадського порядку і особистої безпеки громадян, а також для боротьби із злочинністю декретом № 10 Галревком замість колишньої жандармерії і поліції постановив організувати на території ГССР робітничо–селянську міліцію³⁶⁴). Міліція була виконавчим органом усіх ланок ревкомів. Завідуючому відділом внутрішніх справ, було доручено якнайшвидше видати відповідну інструкцію. На виконання цього декрету повітові ревкоми ви-

³⁵⁸) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 425.

³⁵⁹) [234] Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка. /1920 р./ – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мельбурн., – 1986. – С. 81.

³⁶⁰) [189] Під прапором Жовтня (1917–1920 рр.). Документи і матеріали., Львів. – 1967. – С.424–425.

³⁶¹) Наказом військового відділу Галревкому від 15 вересня 1920 року були організовані при повітових військових комісаріатах комісії по прийому добровольців до Червоної Армії.

³⁶²) [235] Морозов В. А. Владимир Петрович Затонский. – С. 90.

³⁶³) [230] ТОДА, ф. 278, оп. 1, спр. 2, арк. 3.

³⁶⁴) Головне управління робітничо–селянської міліції підлягало відділу внутрішніх справ Галревкому.

дали відповідні накази. Так, наприклад, Золочівський повітревком наказом № 1 повідомив про створення міліції, куди слід звертатися з всякого роду скаргами. Стаття 3 наказу підкреслювала, що “обшуки і реквізиції будуть проводитися по ордерах з підписом коменданта міста або начальника гарнізону”. При Бучацькому повітревкомі в приміщенні колишнього суду було створено політичне бюро по боротьбі зі злочинністю, яке розглядало всі справи, спрямовані проти влади, безпеки, життя і майна громадян [189]³⁶⁵). Одночасно заоохувалося доносительство.

В основу організації судового апарату був покладений декрет № 18 Галревкому “Про народні суди, революційні трибунали та касаційний трибунал в ГССР” від 28 серпня 1920 року [189]³⁶⁶). На території Галицької республіки створено таку судову систему: народні суди і з’їзди народних суддів; революційні трибунали; касаційний трибунал.

Декрет запроваджував інститут народних обвинувачів, народних оборонців, судових і трибунальних виконавців. Докладно були вироблені принципи і порядок судочинства, порядок і форми оскарження рішень і вироків судів та ін. Щоправда, втілення в життя декрету №18 нашкоджувалося на великі труднощі, бо бракувало відданих більшовицькій владі кваліфікованих юридичних кадрів. Але перші кроки для реалізації декрету № 18 були зроблені. Так, 13 вересня відділ юстиції Галревкому видав директивний лист до всіх повітревкомів про організацію в повітах правових відділів /при повітревкомках/ і народних судів. Незабаром при деяких повітревкомках народні суди були організовані і почали діяти, а при інших перебували в стадії організації.

Доки ще не була організована судова система, передбачена декретом № 18, практика створила такі суди. Найнижчою судовою інстанцією були товариські мирові суди³⁶⁷), які розглядали дрібні справи сімейного і майнового характеру. В разі незгоди сторін з рішенням суду вони могли оскаржити це рішення у відповідному міському чи сільському ревкомі. Інші цивільні справи, більш значного характеру, вирішували правові відділи повітревкомів. Чіткого розмежування між ними і мировими судами не існувало.

Вищою інстанцією для правових відділів повітревкомів, для мирових судів, як і для сільських ревкомів, які часто виступали як судові органи при вирішенні різних спірних справ, були повітревкоми. Вони розглядали скарги громадян на рішення вказаних нижчих органів, а також вирішували по суті майнові, сімейні, земельні, трудові справи, які не вимагали спеціального розслідування. Виступав як судовий орган і відділ юстиції Галревкому. Він розглядав складні і кримінальні справи, а також ті справи, яких з різних причин не могли вирішити повітревкоми.

Для вирішення трудових спорів при відділах праці і соціального забезпечення повітревкомів створювалися конфліктні підвідділи [230]³⁶⁸).

Основною ланкою, яка розглядала і вирішувала по суті кримінальні справи були підвідділи для боротьби з контрреволюцією при повітревкомках, або, як їх називали, політбюро. Політбюро були утворені при усіх повітревкомках. Основним завданням політбюро була боротьба з контрреволюцією, але, крім того, вони розслідували і розглядали більшість кримінальних справ /за винятком особливо значних і складних/ [230]³⁶⁹). Вищою інстанцією для розгляду контрреволюційних і кримінальних справ була надзвичайна комісія при Галревкомі. Чіткого розмежування компетенції між нею і політбюро не було.

Оскільки ні кримінального, ні цивільного кодексів у Галицькій СРР ще не існувало, то розгляд і вирішення справ відбувалися на підставі революційної совісті і соціалістичної правосвідомості.

Як видно, організований тимчасовий центральний і місцевий державний апарат Галицької СРР, багато ланок якого ще тільки створювалося, активно взявся до практичної діяльнос-

³⁶⁵) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 531.

³⁶⁶) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 452–467.

³⁶⁷) Вони обиралися в кожному селі і місті на загальних зборах громадян в кількості трьох чоловік.

³⁶⁸) [230] ТОДА. – Ф. Р–236. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 73.

³⁶⁹) [230] ТОДА. – Ф. Р–2827. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 13.

ті. Звичайно, структура його була недосконалою, обсяг, форми і методи діяльності часто не зовсім визначені, відчувався брак кваліфікованих працівників, технічних засобів, відповідного досвіду державного будівництва.

Зміни відбувались також у промисловості, сільському господарстві, в галузі освіти, культури.

Проблема відбудови і перебудови на соціалістичній основі економіки Галичини була дуже складною. Поляки, відступаючи з Галичини, знищили і спалили або вивезли величезні матеріальні цінності. Великих руйнувань завдали економіці Галичини безперервні воєнні дії в роки першої світової війни. Ось як описував становище Галичини після відступу поляків один з працівників Галревкому: “Цілком зруйновані залізниці, зірвані мости, вивезені або спалені всі вагони і паровози, зруйновані фабрики і заводи, вивезені всі машини, повна відсутність сировини, палива... Зруйноване сільське господарство. Як панські маєтки, звідки вивезений живий і мертвий інвентар, так і дрібні селянські господарства zostались без худоби, потрібної для обробки землі, цілі містечка і десятки сіл цілком спалені, величезна кількість землі в цьому році зовсім не оброблена. Вся Галичина є кладовище, на якому кишить бідний голодний люд” [92]³⁷⁰). Населення краю голодувало, не було харчів навіть для дітей і хворих. Селяни не мали майже ніякого сільськогосподарського реманенту, не мали насіння на посів.

Галревком і ЦК КПГ звернулися до населення міст і сіл із закликом активно включатися у відбудову народного господарства. На їх заклик активно відгукнувся робітничий клас. Так, залізничники станції Підволочиськ 1 серпня одногосно на своїх зборах прийняли таку резолюцію: “Не покладаючи рук ми всі як один виступимо на фронт внутрішньої економічної розрухи, яку нам лишила панська влада. Ті товариші, які покидають фронт розрухи, покривають себе ганьбою і їм не може бути між нами місця... Докажемо, що ми зуміємо боротися на фронті економічної розрухи” [189]³⁷¹). Внаслідок праці робітників на відбудові залізниць, вже 10 вересня до Тернополя з Підволочиська прибув перший радянський поїзд, а 4 вересня відкрився залізничний рух на ділянці Броди–Красне [236]³⁷²).

Використовувались усі можливі засоби для відбудови зруйнованих промислових об’єктів. Так, 17 серпня стала до ладу електростанція в Тернополі, відремонтовано електростанцію в Збаражі [230]³⁷³), там же організовано технічну майстерню. Введено в дію друкарню в Золочеві [230]³⁷⁴). По всіх містах ревкоми проводили обстеження промислових підприємств, з’ясовували можливості налагодження виробництва, вживали заходів для забезпечення підприємств паливом, сировиною.

На підприємствах і на транспорті створювалися фабрично–заводські комітети, які здійснювали контроль над виробництвом, забезпечували роботу того чи іншого об’єкту, організували ремонтні роботи. В середині серпня були створені профспілкові організації в Збаражі, Золочеві, Тернополі та інших містах [230]³⁷⁵). Профспілки зосередили свою увагу на важливих питаннях господарського життя — запровадження 8–годинного робочого дня на підприємствах, забезпечення роботою і матеріальною допомогою безробітних, облік і розподіл серед населення продовольчих товарів і предметів першої необхідності, організації громадського харчування та інші. Так, у Бродах для бідноти і для службовців міста було відкрито дві їдальні. У Збаразькому повіті ревком відкрив дві їдальні /одну безплатну для бідноти/ і організував постачання продуктів населенню [189]³⁷⁶). В Борщівському повіті було створено чотири їда-

³⁷⁰) [92] ЛЦДА. – Ф. 146. – Оп. 8. – Спр.3822. – Арк.14–15.

³⁷¹) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 391.

³⁷²) [236] Компанієць І.І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1920 рр.). – К., 1957. – С. 97.

³⁷³) [230] ТОДА. – Ф. Р–2367. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 1.

³⁷⁴) [230] ТОДА. – Ф. Р–2367. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 1.

³⁷⁵) [230] ТОДА. – Ф. Р–2367. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 1–2.

³⁷⁶) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 506.

льні для бідноти, дітей–сиріт і для інвалідів, їдальні були відкриті також у Тернопільському, Скалатському та інших повітах.

У деяких повітах ревкоми створили так звані позичальні пункти сільськогосподарських знарядь. Бідніше населення і сім'ї червоноармійців звільнено від будь-якої оплати за позичені знаряддя. Повітові ревкоми створювали також технічні майстерні для ремонту інвентаря, взяли під свій контроль всі склади і магазини залізних виробів та рільничих знарядь, організували ветеринарні пункти та ін.

У здійсненні плану соціалістичного будівництва важливою умовою розвитку продуктивних сил було піднесення культурного рівня населення. Питанням освіти Галревком присвятив Декларацію № 3, яка стверджувала, що “величезна більшість неписьменних робітників і селян — це прямий і бажаний наслідок освітньої політики капіталістичних урядів, бо ж неписьменні працюють дешевше, не читають робітничих газет і брошур і трудніше розбираються в хитрій капіталістичній кабалі” [189]³⁷⁷). Декларація проголошувала ліквідацію старої системи шкіл і вводила єдину трудову школу. Остання проголошувалась загальнообов'язковою, причому учні повинні були одержувати в школі не тільки всі необхідні книжки, зошити та шкільне приладдя, але й харчування та, по можливості, одяг і взуття за рахунок держави [189]³⁷⁸). Водночас Галревком заявляв, що вживе всіх заходів для організації вищої школи, де “найбільш талановиті і охочі до науки одиниці обох статей зможуть продовжувати освіту на кошт республіки [189]³⁷⁹). А всі інші, “менш спосібні або ті, що не бажають далі вчитися, абсолюенти єдиної трудової школи вертатимуть на ріллю, до фабрик і робітень, вносячи між народ знання, добути його коштом” [189]³⁸⁰). Тим самим Галревком виховував у молоді почуття великої відповідальності перед народом і обов'язку віддати йому свої сили, знання і вміння.

У справі позашкільної освіти малась на увазі рішуча боротьба з неписьменністю. Засобами виховання мас, піднесення рівня їх культури, повинні були служити театри, кінотеатри, музеї, бібліотеки, виставки творів мистецтва. Завдання стояли великі, але Галревком виражав впевненість, що при активній підтримці народних мас вони будуть виконані і запевняв, що влада Східної Галичини не пожаліє на культурні справи матеріальних засобів.

У плані реалізації Декларації в справі народної освіти Галревком 11 вересня 1930 року за декретом № 21 організував відділ народної освіти Галревкому, видав декрет № 22 про введення єдиної трудової школи і прийняв п'ять постанов з питань шкільної справи і культурно–освітньої роботи [189]³⁸¹).

Республіканський і місцевий відділи народної освіти розгорнули широку діяльність по перебудові системи шкільної справи і підготовці до нового навчального року, який повинен був початися з 1 жовтня. Великі труднощі зустрілися у зв'язку з тим, що багато шкіл вже довгий час не працювали, а в деяких селах навіть шкільні приміщення були зруйновані в результаті воєнних дій ще під час світової війни. Так, у Тернопільському повіті вже на весну 1919 року не працювало 30 сільських шкіл, тобто більше половини. Як доповідав 3 вересня Зборівський повітревком, на “80 сіл усього 40 шкіл, а ще менше учителів. У деяких місцевостях від 1914 р. не ходять до шкіл”. Повітревком мав намір найближчим часом починати будівництво шкіл і народних домів. Ще гірший стан був у Тернопільському повіті, де в 42 селах, що прислали дані в повітревком, лише 5 шкільних приміщень були в “доброму стані”, решта або були зруйновані війною, вимагали великого ремонту [236]³⁸²).

В порядку підготовки до навчального року проводився перепис дітей шкільного віку, для учителів організувалися з'їзди та конференції.

³⁷⁷) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 494.

³⁷⁸) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 496.

³⁷⁹) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 497.

³⁸⁰) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 497.

³⁸¹) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 540–546.

³⁸²) [236] Компанієць І.І. Революційний дух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня /1917–1920 pp./ – С. 106–107.

Для запозичення досвіду освітньої роботи до Києва виїхала група галицьких учителів, яка, крім того, мала привезти з України підручники, методичну літературу [90]³⁸³). Чортківський повітревком організував для вчителів тритижневі курси для ознайомлення з принципами трудової школи [189]³⁸⁴). В усіх повітах відкривалися клуби, бібліотеки, читальні. В містах і селах виникали хоріві і театральні гуртки.

Державні органи багато уваги приділяли питанням охорони здоров'я, соціального забезпечення населення. Всюди відкривались лікарні, амбулаторії, аптеки. Біднота лікувалась і одержувала ліки безплатно. Ревкоми виділяли значні кошти на виплату пенсій інвалідам війни, трудовим пенсіонерам, на допомогу безробітним. Наприклад, Тернопільський повітревком від 1 до 15 вересня виділив бідноті та непрацездатним 409 тис. крб. [230]³⁸⁵).

Нові органи державної влади вимагали від населення суворої дисципліни в місті і на селі. Заліщицький повітовий ревком у своєму наказі № 8 підкреслював, що “для того, щоб перемогти буржуазію, щоб встановити міцну владу і закріпити здобутки революції наказується безумовне, точне і неухильне виконання наказів як центральної, так і місцевої влади, з усіма її відділами. Влада сільська і населення повіту мусять знати, що раз прийшов наказ, він мусить бути виконаний що б то не було” [237]³⁸⁶). Комендант м. Золочева С.Шарай з метою підтримання порядку в місті у спеціальному наказі суворо попереджував жителів міста перед поширенням провокаційних чуток і будь-якими проявами самоуправства [238]³⁸⁷).

Рішуча боротьба була оголошена спекулянтам. Золочівський повітревком у своєму розпорядженні від 24 серпня 1920 року заборонив під загрозою конфіскації майна, арешту і віддання до Військово-революційного трибуналу відмову приймати радянські гроші³⁸⁸). Одночасно наказувалося, що ціни на все лишаються, як не менші, то рішуче ті самі, які були при польській владі... Винні в піднесенні або відмові приймати радянські гроші будуть тут же арештовані і передані до революційного трибуналу [240]³⁸⁹). Аналогічні накази видали й інші повітревкоми.

Велику роль у боротьбі з ворогамн влади відіграла міліція. Вона ефективно боролася з спекуляцією. Органом боротьби проти створеної влади була Надзвичайна комісія. Характеризуючи діяльність різних відділів Галревкому, В.Затонський високо оцінював “добрий революційний дух... чрезвычайки”, але скаржився на її непоблажливість [189]³⁹⁰). Вона була і слідчим і судовим органом.

Як відомо, Галревком допускав у своїй діяльності і деякі інші помилки та прорахунки. Наприклад, хоч і був прийнятий декрет про конфіскацію поміщицьких і церковних земель, на них утворились державні господарства, сільська біднота, наймити землю не одержали. Таке рішення було помилковим. Не завжди рішуче, як зазначалось, велась боротьба з ворожими елементами. Але в цілому будівництво основ нового життя, соціалістичного ладу йшло. За його ходом з увагою слідкував особисто В.І.Ленін, наказуючи не панькатись з буржуазією і заможним селянством [242]³⁹¹). За його вказівкою в Галичину відправлялася зброя, продоволь-

³⁸³) [90] ЛОДА. – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 190. – Арк. 6.

³⁸⁴) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 567.

³⁸⁵) [230] ТОДА. – Ф. Р-2369. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 23.

³⁸⁶) [237] Друкарський відбиток у науковій бібліотеці Львівського університету.

³⁸⁷) [238] Друкарський відбиток у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника.

³⁸⁸) До видання декрету Галревкому № 23 від 15 вересня 1920 р. допускався обіг валюти повалених Австро-Угорської і Російської монархії, уряду Керенського, УНР та існуючої Польської держави.

³⁸⁹) [240] Друкарський відбиток у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника.

³⁹⁰) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С. 519.

³⁹¹) [242] КПЗУ – організатор революційнох боротьби. – С. 47.

ство, грошова допомога і т.п., посилалися досвідчені партійні працівники [243]³⁹²). 8 серпня 1920 року Центральний Комітет КП/б/У прийняв рішення, яким зобов'язував Раднарком УРСР асигнувати 50 млн. крб. для потреб населення Галицької СРР. [244]³⁹³). Почали налагоджуватися щораз тісніші контакти між Галревкомом і першим робітничо-селянським урядом Польщі – Польським Революційним комітетом, який утворився у липні 1920 року у м. Білостоці.

Більшовики вели справжній пропагандистський наступ, і їхня тактика виявилась успішною, їхня пропаганда, дійшла до політично малосвідомих селянських мас, які за обіцянками соціалістичної справедливості, економічної рівності й миру не бачили дійсних планів Леніна та його прихильників.

З наведеного видно, що в ідейному плані у діячів створеної ГСРР були всі підстави для єдності, але плани їх не здійснилися. На нашу думку першим ударом по єдності Галревкому було призначення Затонського головою Галревкому, не тільки не галичанина, але і не свідомого українця, який не відповідав своїм вихованням і досвідом завданням соціальної революції в Галичині, так як їх розуміла “галицька опозиція”.

Не підходив Затонський і на роль національного лідера. Галицькі комуністи хотіли бачити своїм лідером В.К.Винниченка, який уособлював у собі ідею незалежної демократичної України.

В архівах зберігся лист Затонського Леніну від 6 вересня 1920 р, в котрому зокрема говорилося:

“Несмотря на симпатию к нам, местная интеллигенция уже с самого начала, даже до проявления нами большевизма, прячется по углам, опасаясь возврата старого. Вылезают вперед авантюристы и спекулянты или политические проститутки... на путь подлинной Социальной Революции галицкое село хорошо вышколенное на западно-европейский манер, выработавшее в себе большие организационные навыки, вступает не смело. Ждет приказа или хотя-бы разрешения” [245]³⁹⁴).

Тому радянська влада у Східній Галичині проіснувала недовго (52 дні). Під тиском переважаючих сил польського війська Червона Армія була змушена відступити з Галичини. Разом з нею відступили сотні галичан, які не хотіли більше жити під окупацією [90]³⁹⁵). 19 вересня поляки захопили Тернопіль, а 21 вересня 1920 року припинила своє існування Галицька СРР, Червона Армія відступила за Збруч. В.Затонський у доповідній записці В.Леніну від 23 вересня 1920 р. з Вінниці, оцінюючи своє, як він сам висловився, “галицьке дійство”, вказував, що на етапі, “коли Галичина нами втрачена, необхідно зайнятися підготовкою до повернення туди. Це не значить, що повинен продовжувати своє існування, щоб не стало, Галревком” [246]³⁹⁶). Тому політбюро ЦК КП/б/У 25 листопада 1920 року, вже після закінчення громадянської війни, не відмовляючись від нового походу на завоювання капіталу, знову створює Галбюро: В.Затонський, А.Бараль (Савка), М.Баран, М.Левицький, а також І.Немолівський.

Таким чином, Галревком був створений ЦК КП/б/У з метою експорту комуністичної революції в Західну Європу. Його створення та діяльність здійснювались незалежно від волі населення Східної Галичини.

Перша більшовицька окупація в 1920 р. тривала недовго, але вона мала далекосяжні наслідки. Вона показала велику прірву поміж більшовицькою голословною пропагандою і дійсністю. Населення північно-східної Галичини із центром у Тернополі мало нагоду переконатися яку свободу несли більшовики під гаслом визволення робітників і селян з-під панського ярма.

³⁹²) [243] Кульчицкий В.С., Лисная И.С., Орач Е.М., Тыщик Б.И. Воссоединение западноукраинских земель с УССР /государственно-правовой аспект./ Вестник Львовского университета. Серия юридическая. – 1989. – С. 14–15.

³⁹³) [244] Социально-политическая закономерность и правовые основы воссоединения западноукраинских земель с Украинской ССР. – Львов., 1979. – С. 96.

³⁹⁴) [245] Мухіна М.Ю. Галревком і Галичани. До питання про місце інтелігенції в суспільному житті України 1920–1930 рр. Український Археографічний щорічник. Нова серія. – Випуск 1. – Т.4. – Київ: Наукова думка. – 1992. – С. 387–388.

³⁹⁵) [90] ЛОДА. – Ф. 256. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 25–83.

³⁹⁶) [246] Дерев'яненко С. Галицьке дійство скінчилося. Наука і суспільство. – 1989. – №11. – С. 14.

3.2. Насильне включення Східної Галичини і Західної Волині до складу Польської держави

Польські окупанти, захопивши знову західноукраїнські землі, почали жорстоко мститися населенню за їх нібито підтримку більшовицьких військ, за проголошення Галицької СРР. Услід за польськими військами до Східної Галичини посунули жандарми, поліція, почали діяти надзвичайні суди. Вже передові польські частини без суду і слідства розстрілювали десятки людей за “співпрацю з більшовиками”, на яких їм вказували агенти і донощики [90]³⁹⁷). Уже в перші дні в м. Радехові було заарештовано 30 чол., у Борщівському повіті — 70 чол., в Заліщицькому — 80 чол., в Бережанах — 20 чол. і т. д. [92]³⁹⁸). Поляки сотнями заарештовували людей, чинили жорстокі розправи над цивільним населенням. Виділені владою каральні експедиції грабували у селян майно, били і вбивали людей. Сама польська влада через якийсь час визнала, що “каральні експедиції проводять безпідставні арешти, часто за приватною намовою...”, що сталися “величезні шкоди..., вчинені польськими військами, які безправно і прямо злочинно дощенту пограбували ряд повітів” [92]³⁹⁹). Проте арешти серед населення Східної Галичини тривали. Тільки в концентраційному таборі в Домб’ю під Краковом за вказані “злочини” перебувало близько 2 тис. чоловік [92]⁴⁰⁰).

Але, жорстокий терор не зміг зломити волі західних українців до визволення, до об’єднання з усім українським народом. З усіх кутків Галичини місцеві органи і поліція доносили про вороже ставлення населення до польської влади. Знову починалися в Галичині страйки, демонстрації, мітинги, сутички з поліцією і військовими.

Не маючи сил продовжувати війну, Польща, всупереч настійним вимогам держав Антанти, вирішила почати переговори про укладення мирного договору. В серпні 1920 р. у Барановичах, а відтак у Мінську відбулися перші зустрічі між російсько-українською і польською делегаціями [247]⁴⁰¹). Від радянського уряду України представником на цих переговорах був М.Скрипник, а пізніше Д.Мануїльський. Білорусія свої повноваження для ведення переговорів передала Росії.

Представники від РРФСР і УРСР виступили на переговорах із декларацією, в якій підкреслювалось, що ці республіки прагнуть припинення війни і укладення справедливого миру без анексій і контрибуцій. У відповідь на ці пропозиції польська делегація застосувала тактику зволікань і затягування мирних переговорів. Вона відкидала радянські умови, не висувуючи своїх, а також заявила, що не визнає представника Радянської України і не має повноважень для ведення переговорів з УРСР. Коли ж голова дипломатичної місії у Варшаві А.Лівицький, одержав відомості про переговори Польщі з Москвою, він через наркома закордонних справ Г.Чичеріна запропонував також розпочати з нею мирні переговори, але Чичерін відповів, що існує тільки “Незалежна Українська радянська республіка”, яка бере участь в переговорах на боці Москви.

Не зважаючи на відповідь Чичеріна, уряд УНР надіслав для участі в переговорах проф. С.Шелухіна. Його проінформовано в дипломатичній місії у Варшаві, що нібито поляки не визнають радянського українського уряду. Але виявилось, що ця інформація була неправдива і представництва УНР не було на конференції. До Риги, куди на початку вересня були перенесені переговори, виїздила також делегація від ЗУНР у складі К.Левицького, О.Назарука, Е.Брайтера і Л.Мишуги. Вона висловила протест проти трактування питання Галичини, як

³⁹⁷) [90] ЛОДА. – Ф. 108. – Оп. 1. – Спр. 257. – Арк. 22.

³⁹⁸) [92] ЛЦДІА. – Ф. 246. – Оп. 8. – Спр. 4941. – Арк. 32–41.

³⁹⁹) [92] ЛЦДІА. – Ф. 146. – Оп. 8. – Спр. 3027. – Арк. 20, 67.

⁴⁰⁰) [92] ЛЦДІА. – Ф. 146. – Оп. 8. – Спр. 4941. – Арк. 42.

⁴⁰¹) [247] Російсько-українську делегацію спочатку очолював К.Данішевський, а пізніше А.Йоффе, польську – Я.Домбський.

внутрішнього питання Польщі. Цю делегацію також, як і представника від Галревкому М.Барана, не допущено до участі в конференції [248]⁴⁰²).

12 жовтня 1920 р. був підписаний договір про перемир'я на три тижні (з 19 жовтня до 9 листопада) і прелімінарні умови миру між РРФСР і УРСР, з одного боку, і Польщею — з другого [249]⁴⁰³). Договір був ратифікований ВЦВК — 23 жовтня, сеймом Польщі — 22 жовтня, ВУЦВК — 21 жовтня 1920 р. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся 2 листопада 1920 р. в Лібаві (Латвія).

Прелімінарним договором визнавалася незалежність України і Білорусії, визначалася лінія державного кордону між Польщею і радянськими республіками. До Польщі, крім Східної Галичини, відходила і західна частина Волині, що раніше перебувала в складі царської Росії. Територія ця дістала в історичній літературі назву Західної України.

Відторгнення західноукраїнських земель було значним успіхом польської дипломатії, але їй не вдалося здійснити план встановлення кордону по Дніпру. Польський історик В.Побуг–Малиновський з цього приводу відверто писав, що прелімінарний договір, “незважаючи на велику військову перемогу Польщі, був для неї величезною політичною поразкою” [250]⁴⁰⁴). Польські війська змушені були залишити вже захоплені ними Мінськ, Слуцьк, Проскурів (тепер Хмельницький), Кам'янець–Подільський і відвести за річку Збруч. Прем'єр–міністр В.Вітос, виступаючи у сеймі через два дні після укладення прелімінарного договору, заявив, що “мир, укладений у Ризі 12 жовтня не задовольняє повністю аспірацій польського народу” [251]⁴⁰⁵).

18 березня 1921 р. у Ризі був укладений остаточний мирний договір, який підписали з радянського боку А.Йоффе, Я.Ганецький, Е.Квірінг, Ю.Коцюбинський, Л.Оболенський, з польського боку Я.Домбський, С.Каузік, Е.Лехович, Г.Страсбургер, Л.Василевський. Договір налічує 26 статей і має 10 додатків, які уточнюють окремі статті договору. У квітні 1921 р. договір ратифікували Президія Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету, Центральний Виконавчий Комітет України і польський сейм. Після обміну ратифікаційними грамотами, що відбувся в Мінську 30 квітня 1921 р., договір вступив в силу.

У першій статті договору сторони оголошували про припинення війни між Польщею і радянськими республіками. Дальші статті розвивали відповідні постанови прелімінарного мирного договору. Договором встановлювалася остаточна лінія державного кордону, яка в цілому збігалася з лінією, встановленою 12 жовтня 1920 року [254]⁴⁰⁶). Договірні сторони гарантували повну взаємну повагу державного суверенітету, невтручання у внутрішні справи один одного, зобов'язувались не створювати і не підтримувати організацій, які мають своєю метою збройну боротьбу з другою договірною стороною, до договору були включені статті про оптацію, тобто вільне обрання громадянства, а також конкретизувалися постанови щодо повернення Польщі культурних цінностей, архівів, бібліотек та іншого майна, вивезеного з Польщі в Росію, починаючи з 1 січня 1772 р. РРФСР і УРСР зобов'язувались сплатити Польщі 30 млн. крб. золотом за участь польських земель у господарському житті колишньої Російської імперії (ст. 13). Польщі повертався в натурі або в еквіваленті рухомий склад залізниць на загальну суму понад 13 млн. золотих крб.

Договір передбачив, що не пізніше шести тижнів після його ратифікації сторони почнуть переговори про торговельний договір, а також про підписання консульської, поштово–телеграфної, залізничної та інших конвенцій, що регулювали б економічні і культурні зв'язки між обома державами (ст. 21). Між сторонами негайно встановлювалися нормальні дипломатичні відносини (ст. 24). Але насправді польський уряд деякий час під різними приводами ухилявся від обміну дипломатичними представництвами. Лише через півроку після підписання мирного договору, в серпні 1921 р., уповноважений представник Л.Карахан, який працював

⁴⁰²) [248] Полонська–Василенко Н. Історія України. – Мюнхен., 1976. — С. 131–132.

⁴⁰³) [249] Документи внешней политики СССР. – Т. 3. — М., 1959. — С. 245–256.

⁴⁰⁴) [250] Ольшанский П.Н. Рижский мир. — М., 1969. — С. 150.

⁴⁰⁵) [251] Sejm Ustawodawczy. Posiedzenie 14 października 1920 roku. – S. 4.

⁴⁰⁶) [254] Документи внешней политики СССР. Т. 3. М., 1959. С. 619–621.

заступником наркома закордонних справ виїхав до Варшави. Польським дипломатичним представником у Москві став Т.Филипович, який незадовго перед цим був призначений на посаду віце-міністра закордонних справ. Обмін представниками між Польщею і Україною, відбувся ще пізніше — у жовтні 1921 р. Повпредом України у Польщі був призначений О.Шумський, якого відкликано з Варшави у зв'язку з ліквідацією представництва України в цій країні і призначення представника СРСР у лютому 1923 року [253]⁴⁰⁷). Дипломатичним, представником при уряді України став граф Ф.Пулаский.

При укладенні мирного договору з Польщею радянський уряд домігся включення в договір статті, яка зобов'язувала польський уряд гарантувати права національних меншин — російського, українського і білоруського народів, і забезпечити їм вільний розвиток культури, мови і віросповідання. “Польща,— підкреслювалось у ст. 7 договору,— надає особам російської, української і білоруської національностей, що перебувають у Польщі, на основі рівноправності національностей, всі права, які забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів. Взаємно Росія та Україна забезпечують особам польської національності, які перебувають в Росії, Україні і Білорусії, всі ті ж права. Особи російської, української і білоруської національностей у Польщі мають право в межах внутрішнього законодавства поширювати рідну мову, організувати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру і закладати з цією метою товариства і спілки” [254]⁴⁰⁸).

Включення цієї статті створювало правову основу захисту життєвих інтересів українців, росіян і білорусів, які опинилися в складі Польщі. Але на практиці ця стаття польським урядом не виконувалася. Щоправда, польський сейм 26 вересня 1922 р. ухвалив закон про так звану воєводську автономію, [255]⁴⁰⁹) за яким у Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах⁴¹⁰) створювалися воєводські сеймики⁴¹¹) та їх виконавчі органи — воєводські виділи (комітети). До компетенції сеймиків належали питання релігії, початкової і середньої освіти, охорони здоров'я, будівництво шляхів, сприяння промисловості і торгівлі тощо. Прийняті сеймиками воєводські закони в переважній більшості вимагали санкції Президента держави. Воєвода як представник уряду міг припинити виконання рішень сеймику, що не вимагали санкції президента, а також будь-яких рішень воєводського комітету. Таким чином, діяльність “автономних” органів ставилася під суворий контроль з боку органів урядової адміністрації. Стаття 21 закону забороняла державним органам проводити на території вказаних воєводств колонізаторську політику, а стаття 24 обіцяла заснування українського університету. Статті цього закону намічалось реалізувати не пізніше двох років після опублікування, але насправді його ніколи не було втілено в життя.

На пленарному засіданні Ризької мирної конференції радянська делегація оголосила заяву Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету від 23 вересня 1920 р., про те що рішення долі Західної України повинно залежати від вільного волевиявлення всіх національностей, що її населяють. Проте в березні 1923 р. Рада послів у Парижі на вимогу польського уряду узаконила анексію Східної Галичини і Західної Волині Польщею, яка до того за рішенням Ліги націй⁴¹²) від 21 лютого 1921 р. вважалася формально лише військовим окупантом Західної України, суверенітет якої залишався в руках держав Антанти [256]⁴¹³).

⁴⁰⁷) [253] Панчук М.І. Життя і смерть Олександра Шумського. Про минуле заради майбутнього. — К., 1989. — С. 323.

⁴⁰⁸) [254] Документи внешней политики СССР. — Т. 3. — 1959. — С. 626–627.

⁴⁰⁹) [255] Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1922. — № 90. — Poz. 829. — S. 1553–1555.

⁴¹⁰) Територія Польщі поділялася на 16 воєводств, 264 повіти, 3915 волостей і 40533 села. В Західній Україні були 4 воєводства, 67 повітів, 643 волості і 7103 села.

⁴¹¹) Львівський сеймик мав 100, а Станіславський і Тернопільський — по 60 членів з поділом на українську і польську палати.

⁴¹²) Міжнародна організація створена 28 квітня 1919 р. на Паризькій конференції.

⁴¹³) [256] Лісна І.С. Окупація Західної України Польщею. — Тези доповідей та повідомлень республіканської наукової конференції. — Львів., 1989. — С. 68.

Цей документ підписали: Р.Пуанкаре (Франція), Р.Аввезаха (Італія), Є.Філіпсон (Англія), Матуда (Японія).

Рішення Ради послів про анексію Східної Галичини Польщею було з обуренням зустрінуто демократичною громадськістю світу. Преса багатьох країн розцінила його як акт насильства краю, яке, як наприклад австрійська газета “Wiener Ring”, постійною національно-визвольною боротьбою дало яскравий доказ небажання визнавати польську окупацію [257]⁴¹⁴). А відомий французький письменник Ромен Роллан назвав це рішення “одним з тих політичних злочинів, з яких зшиті договори з 1919 і наступних років.”[258]⁴¹⁵) Рішучий протест також висловили радянські уряди України та Росії. Так, Рада Народних комісарів УРСР у ноті від 12 березня 1923 р. заявила, що “Український радянський уряд рішуче заперечує, проти вирішення долі територій, які знаходяться в безпосередньому сусідстві від кордонів України і мають багато спільних інтересів з останньою, без його участі,.. Тому уряд України заздалегідь попереджає, що він вважатиме недійсним встановлення будь-якого режиму у Східній Галичині без попередньої згоди”⁴¹⁶).

13 березня 1923 р. ноту протесту урядам Франції, Англії та Італії проти вирішення долі Східної Галичини без відома радянських республік надіслав також Народний Комісаріат закордонних справ РРФСР. “Неможливо допустити, — підкреслювалося в ноті, — що український народ залишиться байдужим до долі своїх одноплеменників, які населяють Східну Галичину. Якщо за Ризьким договором Росія і Україна відмовились від своїх прав на території, розташовані на захід від нового польського кордону, то це зовсім не означає, що доля цих територій для них байдужа... Було б помилкою допускати, що радянські республіки можуть спокійно спостерігати утворення нових комбінацій, спрямованих проти них” [189]⁴¹⁷).

Хвиля обурення прокотилась по всій Галичині. Відбулись численні протестаційні віча і походи. 18 березня 1923 року, зокрема, грандіозне 40-тисячне віче і демонстрація протесту пройшли у Львові. Присутні поклялися не скоритися іноземним окупантам і продовжувати боротьбу за звільнення рідного краю. Присягу приймав найстаріший депутат Української Національної Ради 80-річний Юліан Романчук [259]⁴¹⁸).

Після прийняття Радою послів Антанти цього ганебного рішення втратили сенс існування еміграційні політичні власті ЗУНР та її дипломатичних представництв за рубежом. У травні 1923 р. президент Є.Петрушевич розпустив уряд, усі інші органи і установи в Берліні, а також дипломатичні представництва і місії ЗУНР.

Долю краю на довгі десятиріччя знову визначили чужинці. Політику диктував той, хто мав силу. ЗУНР зазнала поразки, залишившись без жодної підтримки. Чимала провина у цьому правителів ЗУНР, котрі, хоч і робили все можливе для порятунку рідного краю, держави, допустили чимало помилок, прорахунків. Один з найсерйозніших — це безмежна, сліпа, по суті, віра у справедливість і демократизм західних держав. Недаремно пізніше, зрозумівши помилки і виступаючи на засіданні Ліги Націй (1923 р.) Євген Петрушевич сказав відомі слова: “Самими голосливими заявами і протестами, самим пасивним чеканням на ласку світу український нарід нічого не осягне, коли не докаже своєї волі до державної незалежності активною боротьбою” [260]⁴¹⁹) Польща, котра довгі століття володіла західноукраїнськими землями, і Росія, що володіла всією рештою України — ніяк не хотіли від цих багатючих земель відмовитися. Вони вважали їх своїми, кровними, і готові були за всіма народами світу визнавати право на незалежність, тільки не за українським. Недарма ж як у Польщі, так і в Росії віками витравлювали в українців національну свідомість, заперечували саме право українського народу на існування, навіть його назву.

⁴¹⁴) [257] Wiener Ring. — 1923. — 26 березня.

⁴¹⁵) [258] Діло. — 1930. — 22 жовтня.

⁴¹⁶) Внешняя политика СССР. Сборник документов. — 1921—1924. — Т.2. — М., 1944. — С. 734—735.

⁴¹⁷) [189] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. — Львів., 1964. — С.96—97.

⁴¹⁸) [259] Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях в 1918—1923 роках. — Філадельфія., 1956. — С. 14.

⁴¹⁹) [260] Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. — Львів., 1996 р. — С.190.

Західноукраїнські землі були перетворені на сировинний придаток Польщі, причому такий політичний і економічний гніт доповнювався державною системою національного гноблення. “Становище українців і білорусів характеризується режимом національного гноблення і безправ’я... Землі Західної України і Білорусії населяються польськими військовими колоністами, так званими “осадниками”. Поляки, які становлять тут мінімальний процент, являють собою пануючу силу, що держить у своїх руках апарат влади. В усіх ланках адміністративного апарату знизу доверху панує польська мова. Всі чиновники і судді — поляки, які не визнають іншої мови, крім польської. Особи непольської національності не мають доступу на будь-які посади. Своє панування над національними меншинами правлячі кола Польщі підтримують каральними експедиціями, польовими судами, білим терором розпалюванням ворожнечі” [261]⁴²⁰). Проте широкі народні маси не мирилися з насильним загарбанням Західної України і перетворенням її в колонію Польщі. Боротьба за національне визволення, за відродження Української соборної держави закінчилась блискучою безкровною перемогою в наші дні — прийняттям 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет.

⁴²⁰) [261] Становище трудящих Львова 1917–1939. Документи і матеріали. – Львів., 1961. – С.408–409.

ВИСНОВКИ

Український народ століттями проводив боротьбу за свободу і незалежність. Після втрати своєї державності український народ віками мріяв про її відновлення і возз'єднання в єдиній соборній Україні. Однак на його шляху стояли реакційні сили сусідніх імперій - Російської і Австро-Угорської, в складі яких опинилися українські землі.

Тому, коли у листопаді 1918 р. на території Східної Галичини виникла українська державність з усіма політичними і дипломатичними атрибутами, тут відразу ж розпочалась діяльність по створенню державного апарату управління, судових органів, жандармерії.

Але з першого дня існування ЗУНР опинилася у надзвичайно складній військово-політичній ситуації, що не дало змоги їй проіснувати тривалий час (всього неповних 9 місяців). Причинами цього були численні помилки, прорахунки, а іноді навіть бездіяльність її керівників та особливо негативне ставлення Антанти.

Однак вже сам факт існування ЗУНР, героїчна боротьба нації за свою державу, відкрили сучасним творцям української держави і всьому українському народові багато історичних уроків, без врахування яких є неможливою реалізація розбудови незалежної України.

На підставі дослідженого матеріалу можна зробити наступні висновки

1. На підставі введених у науковий обіг нових архівних та документальних матеріалів вітчизняних та зарубіжних досліджень показано колоніальне становище Галичини у складі Австро-Угорщини надана Галичині автономія австрійським урядом мала формальний характер, будучи далеко від справжніх демократичних засад самоврядування, усувала основну масу українського населення від участі в управлінні Галицькою автономією.

2. Становлення української державності на західноукраїнських землях після розпаду монархії Габсбургів відбувалося непередбачено і стихійно, що привело до серйозних помилок і прорахунків, які мали серйозний вплив на кінцевий результат падіння ЗУНР.

3. Після проголошення ЗУНР державне будівництво у подальшому відбувалося організовано, хоч не всі заплановані заходи були втілені в життя. Особливо серйозними були прорахунки властей ЗУНР в соціально-економічних проблемах, у військовій справі, зовнішній політиці та інше.

4. В ЗУНР була створена належна правова основа державного будівництва, в якій знайшли своє відображення принцип розподілу влади і де були закріплені основні права і свободи громадян та їх гарантії. Особлива увага приділялася правам національних меншин.

5. Спробою нав'язати Галичанам радянську форму державності було проголошення Галицької радянської республіки у 1920 р., що було реалізацією ідеї "світової соціалістичної революції".

6. Особливості внутрішніх (економічних, політичних і соціальних) та зовнішніх умов утворення ЗУНР та Галицької Радянської Республіки, незважаючи на невелику різницю в часі їх виникнення та існування, обумовили їх різну соціальну сутність та різну, за змістом і формою, діяльність їх державного апарату.

7. Виникнення ЗУНР та прагнень реалізації природного права українського народу на західноукраїнських землях на національно-політичне самовизначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1) Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка (1920 р.) . – Нью-Йорк - Торонто - Париж - Мельбурн., 1986.
- 2) Лозинський М. Галичина у рр. 1918-1920. – Відень., 1922.
- 3) Kuzchabskij W. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923. – Berlin., 1934.
- 4) Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 рр. – Скрантон., 1959-1960.
- 5) Чубатий М. Державний лад на західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921.
- 6) Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях в 1918-1923 рр. – Філадельфія., 1956.
- 7) Кульчицький В.С. Галицьке намісництво та його антинародна діяльність // Вісник Львівського університету. Серія юридична., 1975; Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка. – Львів., 1965.
- 8) Тищик Б.Й. Галицька Соціалістична Радянська Республіка р.) – Львів., 1970.
- 9) Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів., 1996; Тищик Б.Й., Вівчаренко С.А. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918-1923 рр. – Коломия., 1993.
- 10) Карпенко О.Ю. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині у 1918 // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957; Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів., 1995; Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К., 1973; та інші.
- 11) Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К., 1988. – С. 183.
- 12) Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів., 1996.– С. 134.
- 13) Трайнин И.П. Национальные противоречия в Австро–Венгрии и ее распад.– М.Л., 1947.– С. 131–132.
- 14) Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів., 1996. – С. 134.
- 15) Історія Львова. – К., 1984. – С. 113.
- 16) Історія Львова. – К., 1984. – С. 113.
- 17) Ковальчак Г.І. Розвиток капіталістичної промисловості Східної Галичини в перші десятиріччя після скасування кріпосного права // З історії західноукраїнських земель. – Вип. 2. – 1957.– С. 123.
- 18) Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині /в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / . – Львів., 1966. – С. 5.
- 19) Довгаль І.М. Вплив російської революції 1905 р. на розвиток революційного руху в Галичині. – К., 1952. – С. 10.
- 20) Podręcznik statystyki Galicji. – Т.ІХ. – Cz.ІІ. – Lwów., 1913. – S. 217.
- 21) Sarysz–Zaleski W. Dzieje przemysłu w byłej Galicji (1804–1929). – Kraków., 1930. – S.156.
- 22) Prawnik. – Kraków., 1913. – S. 300.
- 23) Feldstein H. Vermögens und Zahlungsbilanz Galiziens. – Leipzig–Wien., 1917. – S. 36.
- 24) Rymar L. Galicyjski przemysł naftowy. – Kraków., 1915. – S. 118.
- 25) Крип'якевич І.П. Історія України. Львів., 1990. – С.291, С.386–387.
- 26) Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. – К., 1960. – С.50.
- 27) Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – Львів., 1990. – С. 515.
- 28) Mitteilungen des k. k. Finanzministeriums. XX Jahrgang II Heft. – Wien., 1914. – S. 476.
- 29) Франко І.– Твори.– Т.19.– К.,– 1956.–С.280.
- 30) Навроцький В. П'янство і пропінація в Галичині. //Громада. – №5. – Женева., 1882. – С. 50.
- 31) Podręcznik statystyki Galicji. – Т. – ІХ. – Cz. ІІ. – Lwów/, 1913. – S. 350.
- 32) ЛОДА. – Ф. 47. – Оп.2. – Спр. 167. – Арк. 13.
- 33) Пристер Е. Краткая история Австрии. – М., 1952. – С.

- 34) Diamand H. Położenie gospodareze Galicji przed wojną. - Lipsk, 1915. - S. 96.
- 35) ЛОДА. – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 2934. – Арк. 76–77.
- 36) Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. – К., 1960. – С. 56.
- 37) Szczepański A. Stan wytwórczości przemysłowej i górniczej Galicji w roku 1910. – Lwów., 1912. – S. 125.
- 38) Осечинський В.К. Галичина під гнітом Австро–Угорщини в період імперіалізму. – Львів., 1954. – С. 28.
- 39) Nusbaum–Hilarowicz T. Zarys austriackiego prawa administracyjnego. – Lwów. – 1912. – S. 74.
- 40) Галичанин. – 1901., 25 липня.
- 41) Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. – К., 1960. – С. 56.
- 42) Podręcznik Statystyki Galicji. – Lwów., 1912. – T. IX. – Cz. 1. – S. 242.
- 43) Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.). – Львів., 1966. – С. 9.
- 44) Хрестоматія з історії Української РСР. – К., 1961. – 2. – С. 249–251.
- 45) Łobaczewski W. Wykład austriackiego prawa przemysłowego w zarysie. - Lwów., 1911. - S. 12-15.
- 46) Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. – XXIV. – Z. II. – Lwów., 1916. – S. 14.
- 47) Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.). – Львів., 1966. – С. 10.
- 48) Історія Української РСР. – У двох томах. – Т. 1. – К., – С. 483.
- 49) Земля і воля. – 1909., 7 лютого.
- 50) Вільна Україна. – 1952., 3 червня.
- 51) Вуйак F. Galicja. – T.I. – Lwów–Warszawa., 1908. – S. 248.
- 52) Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. XXV. – Z.I. – Lwów., 1914. – S. 28.
- 53) Козланюк П. Оновлена земля. – Львів., 1953. – С. 25.
- 54) Народ. – 1880., № 4. – С. 34.
- 55) Свежинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. – Львів., 1966. – С. 39.
- 56) Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині ХІХ ст. – Львів., 1964. – С. 77.
- 57) Ludkiewicz. Z. Kwestja rolna w Galicji. – Kraków., 1910. – S. 47.
- 58) Statistische Jahrbuch des k.k. Ackerbauministeriums für das Jahr 1907. I Helf. – Wien., 1908. – S. 160–172.
- 59) Statistische Monatschrift. XVII Jahrgang. – Brunn., 1913. – S. 74.
- 60) Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 pp., Коломия., 1993. – С. 7.
- 61) Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К., 1988. – С. 158.
- 62) Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 pp. – Коломия., 1993. – С. 10.
- 63) Buszko J. Austro–Węgry w latach 1870–1914. – Warszawa., 1957. – S. 5.
- 64) Трайнин И.П. Национальные противоречия в Австро–Венгрии и ее распад. –М.Л., 1947.– С. 107.
- 65) Кульчицкий В.С. Политический аппарат колониального управления Восточной Галицией (вторая половина ХІХ – начало ХХ вв.). – К., 1970. – С. 16.
- 66) Краткие сведения о государственном устройстве и управлении Австро–Венгрии и земель Австрийской короны. Ставка Верховного Главнокомандующего., 1914. – С. 6.
- 67) Österreichisches Staatswerterbuch. – I Band. – Wien., 1895. – S. 275.
- 68) Діло. – 1917., 24 грудня.
- 69) Starzyński S. Kodeks prawa politycznego. – Lwów., 1903. – S. 257–266.
- 70) Die Österreichischen Verfassungsgesetze. – Leipzig., 1906. – S. 356–378.
- 71) Seton–Watson R.W. Ungarische Wahlen. – Leipzig., 1912. – S. 223.
- 72) Франко І. Вибрані суспільно–політичні і філософські твори. – К., 1956. – С. 319.

- 73) Kurjer Lwowski. – 1905. – 11 січня.
- 74) Лоуэлль А. Правительства и политические партии в государствах Западной Европы. – М., 1905. – С. 297.
- 75) Громадський голос. – 1910. – 5 січня.
- 76) Галицька Русь. – 1891. – 24 жовтня.
- 77) Kolmer G. Parlament und Verfassung in Österreich. – III Band. – Wien und Leipzig., 1905. – S. 12
- 78) Вісник законів державних для королівств і країв, заступлених у раді державній. – Вісник. – 1097. – С. 57–59.
- 79) Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates im Jahre 1917. – XXII Session. – I Band. – S. 67.
- 80) ЛЦДІА. – Ф. 146. – Оп. 4. – Спр. 3556. – Арк. 21.
- 81) Діло. – 1911. – 27 червня.
- 82) Kurjer Lwowski. – 1911. – 17 червня.
- 83) Starzyński S. Kodeks prawa politycznego. – Lwów., 1903. – S. 628.
- 84) Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині. (в другій половині XIX – на початку XX ст.), – Львів., 1966. – С. 19.
- 85) Przelom. Tygodnik polityczny i literacki. – 1895. – S. 715.
- 86) Najdus W. Szkice z historii Galicji. – T. 1. – Warszawa., 1958. – S. 80.
- 87) Reichs-Gesetz Blatt für das Kaisertum Österreich. – Jahrgang., 1868. – S. 76–79.
- 88) Веселовський Я., Лозинський М. Як судили Мирослава Січинського. – Львів., 1910. – С. 52.
- 89) Bobrzynski M. Z moich pamiętników. – Wrocław – Kraków., 1957. – S. 12.
- 90) Львівський обласний державний архів (ЛОДА).
- 91) Кульчицький В.С. Галицьке намісництво та його антинародна діяльність // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1975. – С. 34–35.
- 92) Львівський центральний історичний архів (ЛЦДІА).
- 93) Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates in den Jahren 1907–1908. – XVIII Session. – V Band. – S. 3333.
- 94) Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych. – T. IV. – Lwów., 1885. – S. 2675.
- 95) Balzer O. Historia ustroju Austrii w zarysie. – Lwów., 1908. – S. 494.
- 96) Daniszewski T. Zarys historii polskiego ruchu robotniczego. – Warszawa., 1956. – S. 24–25.
- 97) Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1872. – S. 206.
- 98) Франко І. Документи і матеріали. – К., 1966. – С. 237.
- 99) Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1913–1914. – S. 887.
- 100) Герасимович І. Збройна і культурна війна. – Львів., 1925. – С. 13.
- 101) Громадський голос. – 1910. – 4 листопада.
- 102) ЛОДА, ф. 350, оп. 1, спр. 2322, арк. 11.
- 103) Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1913–1914. – S. 1265.
- 104) Кульчицький В.С., Настюк М.І., Ткач А.П. та інші. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (соціально-економічні і правові основи). – Львів., 1985. – С. 10.
- 105) Кульчицький В.С. Галицьке намісництво та його антинародна діяльність // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1975. – С. 36.
- 106) Кульчицький В.С. Политический аппарат колониального управления Восточной Галицией (вторая половина XIX – начало XX вв.). – К., 1970. – С. 29.
- 107) Кульчицький В.С. Галицький крайовий сейм – знаряддя соціального і національного пригнічення трудящих // Вісник Львівського університету. Серія юридична., 1958. – С. 5–19.
- 108) Oryginalne protokoły Sejmu Krajowego z roku 1900–1901. – S. 44.
- 109) Галичанин. – 1901. – 3 березня.
- 110) Кульчицький В.С. Про реформу виборчого закону до галицького сейму на початку XX ст. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів., 1971. – С. 28–31.
- 111) Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1910., S. 5097.
- 112) Winiarski R. Sejmowa reforma wyborcza. – Warszawa., 1914. – S. 174.
- 113) Diamand H. Położenie gospodarcze Galicji przed wojną. – Lipsk., 1915. – S. 18.
- 114) Daszyńska-Golińska Z. Własność rolna w Galicji. – Warszawa., 1900. – S. 7.

- 115) Stenograficzne Sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1902/3. – S. 1572.
- 116) Starzyski S. Sesja sejmowa 1886/7. – Lwów., 1887. – S. 16–18.
- 117) Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego z roku 1888. – S. 446.
- 118) Галичанин. – 1901., 30 червня.
- 119) Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914). Wybor tekstow. – Wrocław., 1952. – S. 322.
- 120) Кульчицький В.С. Апарат управління міста Львова за статутом 1870 року // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів., 1969. – С. 19–23.
- 121) Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych. – Т. IV. – Lwów., 1885. – S. 3352. Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych. – Т. IV. – Lwów., 1885. – S. 3352.
- 122) Das österreichische Recht. III Band. – Wien., 1906. – S. 149..
- 123) Podręcznik statystyki Galicji. – Т. IX. – Cz. II. – Lwów, 1913. – S. 19–20.
- 124) Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.). – Львів., 1966. – С. 46.
- 125) Prawnik. – Lwów., 1912. – S. 130.
- 126) Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К., 1988. – С. 183.
- 127) Sprawozdanie Centrali krajowej dla gospodarczej odbudowy Galicji. – Lwów., 1917. – С.29.
- 128) Литвин М., Науменко К., Січ іде. З історії галицького стрілецтва // Молода Галичина. – 1990. – 1 листопада.
- 129) Лозинський М. Галичина 1918–1920 pp. – Нью-Йорк., 1970. – С. 17.
- 130) Маковський В. Талергоф. Спогади і документи. – Львів., 1934.
- 131) Настасівський М. Українська еміграція в Сполучених Штатах.–Нью-Йорк., 1943.– С.48.
- 132) Programmatische Erklärung des Allgemeinen Ukrainischen Nationalrates. 12.05.1915 p.
- 133) Лозинський М. Галичина 1918–1920 p.p. – Нью-Йорк., 1970. – С. 19.
- 134) Левицький В. Як живеться українському народові в Австрії. – Відень., 1915. – С. 10.
- 135) Kallas M. Historia ustroju Polski X-XX w.– Warszawa., 1997.– S. 287-288.
- 136) Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917. XXII Session. I Band. S. 305.
- 137) Ллойд Джордж Д. Военные мемуари. – Т.У. – М.; 1938. – С.37.
- 138) Писарев Ю.А. Наростание революционной ситуации в Сербии, Хорватии и Словении в 1917–1919 г.г. и интервенция Антанты//Ученые записки Института словяноведения. Т.7 М., 1953. С.150.
- 139) Чубарьян А. Брестский мир. – М.; 1963. – С.29.
- 140) Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. – Ч.П. М.; 1926. – С.103.
- 141) Der österreichisch – ungarische Krieg. – Wien., 1922. – S.472.
- 142) Burian S. Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege. Berlin. – 1923. – S. 127.
- 143) Рубинштейн Е.Н. Крушение Австро–Венгерской монархии. – М.; 1963. – С.224.
- 144) Stenographische Protokoll. Haus der Abgeordneten. – XXII Session. – Band IV.
- 145) Kerchnave H. Zusammenbruch der Österreichisch–ungarischen Wehrmacht im Herbst 1918. – München., 1921. – S.46.
- 146) Wiener Zeitung. – 1918. – 17 Oktober.
- 147) Утвердження ленінських ідей про державу і право на Україні. – Львів., 1972. – С.210.
- 148) Lorenz R. Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie. – Graz–Wien–Köln. –1959.– S.546.
- 149) Дадіани Л.Я. Государственный строй Австрии. – М., 1958. – С.3.
- 150) Batowski H. Rozpad Austro–Węgier 1914–1918. – Wrocław–Warszawa–Kraków. – 1965. – S.218.
- 151) Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка.– Львів., 1965.– С.18
- 152) Охримович В. – Львів., “Діло”. – 1 листопада 1928 р.
- 153) Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України. – К., 1993. – С.142
- 154) Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). – Т.6. – Скрентон., 1961. – С. 153
- 155) Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й., Історія держави і права України. – Львів., 1996 С.177

- 156) Костицький М.В., Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923 рр.). Львів, 1992. С.49.
- 157) Діло. – 1918. – 15 листопада.
- 158) Діло. – 1918 р. – 12 листопада.
- 159) Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західноукраїнської Народної республіки”. – Станіслав., 1918. – С. 5–7.
- 160) Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). – Скрентон., 1958. – Т.3. – С.53.
- 161) Вісник держ. законів і розпорядників Зах. обл. Української Народної Республіки. – Випуск 1.– Львів. – Річник 1919. – С. 2.
- 162) Тищик Б.Й. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – Львів., 1970. – С.37.
- 163) Діло. – 1918. – 10 листопада.
- 164) Чубатий М. Державний лад на Західній області Скраїнської Народної Республіки. – Львів., 1921. – С.17.
- 165) Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка. – Львів., 1965. – С. 20
- 166) Stup E. Fragmenty wspomnień dotyczących ruchu robotniczego w Zachodniej Ukrainie i w Polsce (1918–1939). – Warszawa., 1951. – S.7
- 167) Діло. –1918. – 18 листопада.
- 168) Вісник державних законів і розпорядків Західноукраїнської Народної Республіки. – Випуск 1. – 31 січня. – 1919 р. – С. 1–2.
- 169) Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народної Республіки. – Львів., 1991. – С.14.
- 170) Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень., 1922. – С.64.
- 171) Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – Коломия., 1993. – С. 37.
- 172) Діло. –1929. – 27 серпня.
- 173) Напередодні першої світової війни в Галичині з 1150 суддів 367 були українцями.
- 174) Вісник державних законів і розпорядків. – Випуск4. – березня 1919 р. – С. 27–28.
- 175) Вісник Державного секретаріату військових справ. – ч. 1. – Тернопіль., 14 грудня 1918 р. – С.2–3.
- 176) Історія українського війська. – Львів., 1992. – С.472–480.
- 177) Діло. – 1918. – 16 листопада.
- 178) Литвин М.Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. – Львів., 1991. – С. 78.
- 179) Історія українського війська. – Львів., 1992. – С.485.
- 180) Киричук Ю. На крутих перехрестях історії // Ленінська молодь. – 1989. – 8 липня.
- 181) Українська загальна енциклопедія. В трьох томах. – Т. 2. – Львів–Станіслав–Коломия. – С. 561.
- 182) Бурдуланюк В., Гаврилів В. Історія Прикарпаття. Хронологічний довідник. – Івано–Франківськ. – 1993. – С.47.
- 183) Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно–Українських землях в 1918–1923 р.р. – Філадельфія., 1956. – С. 105–111.
- 184) Костицький М.В. Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923 рр.). – Львів., 1992. – С.69.
- 185) Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. З історії української державності. – Львів., 1992. – С. 79.
- 186) Діло. – 1918. – 11 листопада.
- 187) Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918 рр.). – Т.IV. – С.75.
- 188) Републіка. – 1919. – 2 квітня.
- 189) Під прапором Жовтня. Документи й матеріали. – Львів., 1957. – С. 124.
- 190) Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів., – С. 118.
- 191) Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень., 1922. – С. 92
- 192) Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918 рр.). – Скрентон., 1958. – Т.IV. – С.75.

- 193) Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С.39.
- 194) Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях в 1918–1923 рр. – Філадельфія., 1956, – С. 114.
- 195) Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – Коломия., 1993. – С. 81.
- 196) Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С.32.
- 197) Діло. – 1918. –19 листопада.
- 198) Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр. – Філадельфія. – 1956. – С. 33.
- 199) Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів., 1996. – С. 186.
- 200) Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С. 34.
- 201) Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка. – (1918–1923 рр.)– Коломия., 1993. – С. 82.
- 202) Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр. Філадельфія. 1956. С.117.
- 203) Тищик Б.Й., Вівчаренко О. А. Вказана праця. С. 83.
- 204) Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів., 1921. – С. 32.
- 205) Република. – 1919. – 11 травня.
- 206) Документы внешней политики СССР. – Т. 2. – М., 1958. – С. 17–18.
- 207) Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 2. – М., 1964. – С.129–155.
- 208) Гунчак Т. – Україна, перша половина ХХ ст. – К.: Либідь. – 1993. – С. 180.
- 209) Іваніс В. – Симон Петлюра – президент України – 1919–1926 рр. – Торонто– Канада., 1952.– С. 122.
- 210) Енциклопедія українознавства. – Т. І. – Львів., 1993. – С. 210–211.
- 211) Штейн Б.Е. “Русский вопрос” в 1920–1921 гг. – М., 1958. – С.23.
- 212) Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – б. м., 1950. – Т. III. – С. 31–32.
- 213) Nowości illustrowane. – 1920. – 15 травня.
- 214) Rota. – 1919. – 1 червня.
- 215) Історія Києва. – Т. 2. – К., 1961. – С. 87–88.
- 216) Тищик Б.Й. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – Львів., 1970.
- 217) Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка. – Львів., 1965. – С.44.
- 218) Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – Львів., 1957. – С. 339–342.
- 219) Затонський В.П. Перші кроки радянської влади Західної України // КПЗУ – організатор революційної боротьби. – Львів., 1958. – С.44.
- 220) Гражданская война на Украине 1918–1920. Сборник документов и материалов. – К., 1967. – С. 88–89.
- 221) Галушко Е.М. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр. – Львів., 1965. – С. 41.
- 222) Галицький комуніст. – 1920. – 24 квітня.
- 223) Боровик М. Галицька ССР 1920 р. // Націоналіст. – 1990. – № 3. – С. 13.
- 224) КПЗУ – організатор революційної боротьби. – С. 44.
- 225) Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка (1920). – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мельбурн., 1986. – С. 80.
- 226) Утвердження лєнінських ідей про державу і право на Україні. – Львів., 1972. – С. 220.
- 227) Морозов В. Володимир Петрович Затонський. – К., 1964. – С. 83.
- 228) Більшовик. – 1920. – 29 серпня.
- 229) Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка. – С. 51–52.
- 230) ТОДА. – Ф. Р–2367. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.
- 231) Кульчицький В.С. Галицька радянська республіка. – С. 52.
- 232) Морозов В.А. Владимир Петрович Затонский. – К., 1988. – С. 86.

- 233) Більшовик. – 1920. – 29 серпня.
- 234) Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка. /1920 р./ – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мельбурн.,–1986. – С.
- 235) Морозов В. А. Владимир Петрович Затонский. –С. 90.
- 236) Компанієць І.І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1920 рр.). – К., 1957. – С.97.
- 237) Друкарський відбиток у науковій бібліотеці Львівського університету.
- 238) Друкарський відбиток у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника.
- 239) До видання декрету Галревкому № 23 від 15 вересня 1920 р. допускався обіг валюти повалених Австро–Угорської і Російської монархії, уряду Керенського, УНР та існуючої Польської держави.
- 240) Друкарський відбиток у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника.
- 241) Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – С.519.
- 242) КПЗУ – організатор революційних боротьби. – С. 47.
- 243) Кульчицький В.С., Лисная І.С., Орач Е.М., Тыщик Б.И. Воссоединение западноукраинских земель с УССР /государственно–правовой аспект./ Вестник Львовского университета. Серия юридическая. – 1989. – С. 14–15.
- 244) Социально–политическая закономерность и правовые основы воссоединения западноукраинских земель с Украинской ССР. – Львов., 1979. – С. 96.
- 245) Мухіна М.Ю. Галревком і Галичани. До питання про місце інтелігенції в суспільному житті України 1920–1930 рр. Український Археографічний щорічник. Нова серія. – Випуск 1. – Т.4. – Київ: Наукова думка. – 1992. – С. 387–388.
- 246) Дерев'яненко С. Галицьке дійство скінчилося. Наука і суспільство. – 1989. – №11. – С.14.
- 247) Російсько–українську делегацію спочатку очолював К.Данішевський, а пізніше А.Йоффе, польську – Я.Домбський.
- 248) Полонська–Василенко Н. Історія України. – Мюнхен., 1976. – С. 131–132.
- 249) Документи внешней политики СССР. – Т.3. – М., 1959. –245–256.
- 250) Ольшанский П.Н. Рижский мир. – М., 1969. – С. 150.
- 251) Sejm Ustawodawczy. Posiedzenie 14 października 1920 roku. – S. 4.
- 252) Документи внешней политики СССР. Т. 3. М., 1959. С. 619–621.
- 253) Панчук М.І. Життя і смерть Олександра Шумського. Про минуле заради майбутнього. – К.,1989. – С. 323.
- 254) Документи внешней политики СССР. – Т. 3. – 1959. – С. 626–627.
- 255) Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1922. – № 90. – Poz. 829. – S. 1553–1555.
- 256) Лісна І.С. Окупація Західної України Польщею. – Тези доповідей та повідомлень республіканської наукової конференції. – Львів., 1989. – С. 68.
- 257) Wiener Ring. – 1923. – 26 березня.
- 258) Діло. – 1930. – 22 жовтня.
- 259) Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях в 1918–1923 роках. – Філадельфія., 1956. – С. 14.
- 260) Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тыщик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів., 1996 р. – С.190.
- 261) Становище трудящих Львова 1917–1939. Документи і матеріали. – Львів., 1961. – С.408–409.

ЗМІСТ	
Вступ.	4
Розділ I. Економічне і політичне становище Галичини у складі	
Австро-Угорщини	5
1.1. Економічне становище	5
1.2. Система та колоніальний режим управління	13
Розділ II. Виникнення і діяльність Західноукраїнської Народної	
Республіки	26
2.1. Розпад Австро–Угорщини і утворення ЗУНР (1918–1919 рр.)	26
2.2. Формування і законодавча діяльність органів державного апарату	36
Розділ III. Галицька Радянська Республіка та її діяльність (1920 р.)	59
3.1. Проголошення, державний механізм та законодавча діяльність ГСРР	59
3.2. Насильне включення Східної Галичини і Західної Волині до складу	
Польської держави	76
Висновки.	81
Список використаних джерел.	82

МОНОГРАФІЯ

Іванна Степанівна Лісна

**СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВНОСТІ В ГАЛИЧИНІ
(1918–1923 рр.)**

Підписано до друку 14.08.2001 р.. Вид. № 207
Формат 84x108 1/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовно-друк. арк. 9,7
Обл.-вид. арк. 11,7. Гарнітура Times.
Тираж 300 прим. Замовлення № 238

Видавництво ТАНГ “Економічна думка”
46004, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11.